

ॐ तत् सत् परमात्माने नमः

विनयचंद्र.

रसीलुं नवल.

छपावी प्रसिद्ध कर्ता.

दत्ताल जेठालाल वाडीलाल

ठ. सारंगपुर तणीआनी पोण—अमदावाद.

ढाढरो.

विनय थडी वरा जगत छे, विनयने सैा के बढाय;
प्रेमी नायक नवलनां, विद्या विनय गझाय.

आवनी १ ली.

सने १९१०

प्रत १०००

अमदावाद—पीरमसाना रेणन पासे श्री सत्यसागर प्री-टींग
प्रेसमां पटेल. पोयाभाध यकुलाधये छाभ्यु.

मुद्र ३ १-०-०

આ પુસ્તકના સર્વ હક અસિદ્ધ કતા દલાલ જેઠાલાલ વાડીલાલે
પોતાના સ્વાધિન રાખ્યા છે.

સને ૧૮૬૭ ના ૨૫ મા એપ્રિલ મુજબ રજીસ્ટર ફગવ્યું છે.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય ૩૨૨.
અમદાવાદ
ગુજરાત ગ્રંથાલય સંમત

દલાલ જેઠાલાલ વાડીલાલ.

પ્રસ્તાવના

જો કે ઘણાં ઘણાં નોવેલો બહાર પડ્યાં છે, અને પડે છે પરંતુ ઇતિહાસીક કદબરી ઉપરથી લખાએલાં નોવેલોની રસીકતા ન્યારી છે. જો કે કદપીત લેખમાં પણ થોડી રસીકતા મુકી શકાય છે, પરંતુ ઇતિહાસીકતા આધારે લખાએલાં નોવેલોની રસીકતાની બરોબરી થઈ શકતી નથી આ નોવેલ ખાસ બંગાળી કદબરીના આધારે લખાએલું હોવાથી આ પુસ્તકની કીંમત વાંચકો આપે કરશે. આ પુસ્તકની અંદર દશાથી પડતાં દુઃખો, નિર્વીકાર સત્ય સ્નેહની કસોટી, સતીનો પતી ભાવ, પાપીનાં પાપ કૃત્યો, છેવટે આપઘાત, ગુપ્ત મહુ રચના, સતીનું પતી સંગે સહુ ગમન, મુલેન્દ્રક ભવિષ્ય વેતાનુ ભવિષ્ય મુચન, છેવટે પ્રેમીનો વિજય, એ સઘળો ચિતારતા દ્રશ્ય વર્ણવેલો હોવાથી વાંચકોને જ્ઞાન સાથે ગમ્મત મળે છે. આ પુસ્તક એક વખત વાંચવા લીધું, તો ફરીથી મુકવાનું મન થતું નથી અને એક વખત વાંચવા છતાં ફરી ફરીને વાંચવાની હજારો ત્રાપ્ત થતીજ નથી. એક વખત વાંચવાથી વાંચક વર્ગની ખાત્રી થશે.

આ પુસ્તકમાં આંખ દોપથી પુરૂં સુધારવામાં રહી ગયેલી બુલો સુધારીને વાંચવા વાંચક વર્ગને મારી ખાસ લગામજ છે.

લી. પ્રસિધ્ધ કર્તા

દલાલ જેઠાલાલ વાઢીલાલ.

કર્તાના નીતીના બે ઓણ.

જે જે હામે જઈ જુવો
 હામ હામ ભગવાન
 લાવી ઉર કમલને
 લાંબો લાંબો કંઈ ભાન
 વાગે પુરુષ ખાસમાં
 રીઝાની શીર માર
 લાવો સાન કાંઈ ઉર વિશે
 લલ તલે પરનાર
 દગદર દુઃખનો હામ છે
 લાખ વાતે નવી મુખ
 લાંબો શીખ કાંઈ ઉર વિશે
 અમૃત નદી વિશે મુખ
 મનહર મુખ પરથી થયા
 દાખવે અપરંપાર
 વાત શાસ્ત્રમાં છે લખી
 દમ નવી તલ ખાર

શ્રી કૃષ્ણ.

વિનયચંદ્ર.

પ્રકરણ ૧ હું.

નિર્દોષ પ્રેમ.

વસંત રતુની એક રમણીય સાંજે—સંધ્યાકાળને સમયે એક તેર ચૌદ વર્ષનો બાળક, અને એક અગિઆર બાર વર્ષની બાલિકા, પવિત્ર ગંગા નદીના કિનારા ઉપર, એક બીજાનો હાથ પકડી ફરતાં હતાં. બાળક મીઠી મીઠી વાતો કરી, બાલિકાનું મન ખુસ કરવા પ્રયત્ન કરતો જણાતો; પણ બાલિકા બોલ્યા ચાલ્યા વિના ઘડી ઘડી તે બાળકની મુખમુદ્રા નિહાળતી, કાંઈ બીજાજ વિચારમાં નિમગ્ન થયેલી હોય તેમ જણાતું હતું.

આવી રીતે થોડો સમય વિત્યા બાદ બાલકે ઘર તરફનો માર્ગ લીધો. થોડે દુરથી ઘર સ્હામું દેખાવા લાગ્યું ત્યારે બાળકે બાલિકાની આંગળી છોડાવીને કહ્યું “વિદા, તું હવે ઘેર જા.”

વિચારવશ થયેલી બાલિકા હજી મુઠ્ઠી જાણે કળવાલી કાષ્ટની પુતલી હોય—તે પ્રમાણે બાળકનો હાથ ઝાલી દોરાતી આવેલી હતી તેણે બાળકના મુખમાંથી ઉપજા શબ્દો સાંભળી અમકી ઉઠી હોય તેમ તેના મુખ તરફ જોઈ કહેવા લાગી “વિનયચંદ્ર, શું ઘર આની પહોંચ્યું ?”

વિનયચંદ્ર આશ્ચર્ય પામીને બોલ્યો “ વિદ્યા, શું તને અખર નથી કે આપણે આ પીપળાના ઝાડ આગળ આવી પહોંચ્યાં છીએ ? અને આ રહાસું તારું ઘર દેખાય છે ? ”

આ સાંભળી વિદ્યા બંને લય ચકિત થઈ હોય, તેમ “ ઓ બાપરે ” કહી, વિનયચંદ્રના હાથમાંથી પોતાનો હાથ ખાળ પુર્વાક છોડાવી, તે પીપળાના ઝાડથી આઠ દશ પગલાં દુર જઈ ઉભી !

વિનયચંદ્ર વિદ્યાની એકાએક આવી સ્થિતી જોઈ ગભરાઈને બોલ્યો—“ વિદ્યા ! તું અચાનક આમ ગભરાઈને દુર જઈ કેમ ઉભી ? તને એકદમ શું થયું ” ?

વિદ્યાએ હજી પણ ભયથી ધ્રુજતે અવાજે જવાબ આપ્યો. “ વિનયચંદ્ર, નહાસો, નહાસો, આ પીપળાના ઝાડ નીચેથી એકદમ નહાસી મારી પાસે આવો ” ! એટલું કહી વિદ્યા વધારે કમ્પરા લાગી; તે જોઈ વિનયચંદ્રને એકદમ તેની પાસે જઈ કમ્પતી તથા પ્રસ્વેદ છિંદુઓથી ભિંભાયેલી વિદ્યાના હાથ ઝાલી તેના મુખ ઉપરથી પરસેવો પોતાના ધોતીઆના છેડા વડે લુછી નાંખતાં બોલ્યો—“ વિદ્યા, તને એકાએક આ શું થયું ” ? કહેતી કેમ નથી ? વિદ્યાએ ભયથી આરે પાસ નજર ફેરવી પોતાની પીઠ ખુદલી કરી વિનયચંદ્રને બતાવી કહ્યું—“ જો વિનયચંદ્ર આ પીપળાના ઝાડે મારી આ દશા કરાવી છે. ”

વિદ્યાની પીઠ ઉપર જે ચાર સોલ પડી, લોહી તરી આવેલું જોઈ વિનયની આંખમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં, અને દયા તથા ક્રોધના મીશ્રિત સ્વરે તેણે પુછ્યું,—“ વિદ્યા ! ક્રિયા દુષ્ટે તારી આ દશા કરી છે ? ”

વિદ્યા—ચિતાઈએ, પણ વિનય, તું રડે છે કેમ ? એમ કહી પોતાના લુગડાના છેડા વડે વિનયના આંસુ લુછતી બોલી કે—“ આજ કારણથી હું તને કાંઈ વાત જણાવી કહેતી નથી. ”

વિનયચંદ્ર-વારૂં વિધા હવે હું રામશ નહીં, પણ તું કહે તો ખરી કે તારા પિતાજીએ તને આવી નિર્દય રીતે શામાટે શિક્ષા કરી છે ? અને તે વાતને આ જાડ સાથે શું સંબંધ છે ?

વિધા-(ભયથી ચોંપાસ નજર કરીને) એ વાત મને પુછીશ નહીં ! તેના રમણથી મારું હૃદય કમ્પે છે; અને જો કોઈ એ વાત સાંભળશે તો મારા પ્રાણ પણ બચવા કઠણ છે.

વિનયચંદ્ર-વિધા ભય પામીશ નહીં. અહીં કોઈ નથી. આજ દીન મુઘી મારાથી તે કોઈ વાત છુપાવી નથી ત્યારે આજ આમ શા સારું કરે છે ?

વિધા-વિનયચંદ્ર, હું તને પાછીથી કહીશ, પણ હાલ મને દમ્મા કર, કારણ મારો જીવ ઠેકાણે નથી.

વિનયચંદ્ર-(આંખમાં આંસુ લાવી ઘણા ખેદથી) વારું ! જેવી તારી મરજી.

વિધા-(વિનયચંદ્રને ફરી રડતો તથા ખેદ પામતો જોઈ) વિનયચંદ્ર તું દિલગીર ચર્મશ નહીં, તારી મરજી છે તો લે, હું કહું છું; એમ કહી તેનો હાથ બાલી થોડક દુર એકાંત જગ્યાએ લઈ ગઈ અને ચોંપાસ નજર ફેરવી ખાત્રી કરી બોલી “ આજથી ત્રિજ દિવસ ઉપર મધ્ય રાત્રિએ કાંઈ અવાજ સાંભળી એકાએક હું ઉઘમાંથી જાગી ઉઠી, ઘરમાં દીવો બળતો હતો પણ મારા માતા પિતાના પલંગ ખાલી હતા; તે જોઈ મને બહુ ખડીક લાગી, એટલામાં મારી માતાનો સ્વર મારે કાને સંભળાયો, પણ શું બોલી તે હું સમજી શકી નહીં; તેજ વળતે ફરીથી મારા પિતાજીનો અવાજ સંભળાયો કે “ વિધા જાગી ઉઠશે તો ” ? ઉત્તર આપતાં મારી માતા બોલી કે “ આટલી મોડી રાત્રિએ તે કાંઈ જાગી ઉઠવાની નથી. કદાપિ જાગશે તો તે શું સમજવાની હતી ” ? આથી મારા પિતાજી ઘણા ગુસ્સે

થઈ બોલ્યા, “ ચુપ રહે, એ છોકરી બહુ કાફર છે ! જે કોઈ વાત સનિભાર પણ એણે વિનયચંદ્રને કહી તો ગજબ થઈ જશે ! વિનયચંદ્રની સંગતમાં એને ફરતી દેખી મારું કાળજી કપાઈ જાય છે. ”

વિનયચંદ્રને વચમાં બોલવા બાણી તેને અટકાવી વિધા આગળ બોલી “ વિનયચંદ્ર તું કાંઈ બોલું લગાડીશ નહીં. તેં વાત સાંભળવાની હઠ લીધી તો જે વાત ખરેખરે હતી તે તને કહી.

વિનયચંદ્ર-વિધા મને કાંઈ બોલું લાગ્યું નથી. તારી વાત પુરી કર; વિધાએ કહ્યું તારી એવી ઈચ્છા છે તો સાંભળ “ મારા માતાપિતાની વચમાં ઉપર થયેલી વાતચીત સાંભળી હું ચુપચુપ ઉઠી દીવો બોલતી ખારણાની ફાટમાંથી બહાર જોવા લાગી તો મારા પિતાજી ત્રિજેરીવાળા એરડામાં બેઠા હતા અને મારી મા દીવો બતાવતી ઉભી હતી. હું આશરે અડધો એક કલાક આવી રીતે સંતાઈને જોઈ રહી હતી, તે વખતે મારા પિતાજીએ જમીનમાં એક મોરો ખાડો બોલી કહાડ્યો અને વિધા આગળ બોલવા જતી હતી એવામાં કોઈના બોલવાનો અવાજ સંભળાયાથી બંને જણ ચુપ-ચાપ કાન દઈ સંભળાવા લાગ્યાં. અને વિધા એકાએક બોલી ઉઠી “ અરે ! એતો મારા પિતાજીનો અવાજ છે.

વિનયચંદ્ર-હા, મને પણ તેમજ લાગે છે.

વિધા-ત્યારે મને હવે ઘેર જવાદે. કાલે બપોરે આ જગ્યાએ મળજો. આપણે અધુરી વાત પુર્ણ કરીશું.

વિનયચંદ્ર “ હા ! કાલે મળીશું. પણ એ વાત સાંભળવાને જીવ એટલો અધિરો થઈ રહ્યો છે કે જ્યાં સુધી તે પુરી સાંભળીશ નહીં ત્યાં સુધી મારા જીવને ચેન પડવાનું નથી. ” વિનયે અધિરાઈથી કહ્યું. ”

વિધા-મારું કહ્યું માની બોલો તે વાત જવાદે, અને તું

પણ મારી સાથે ઘેર ચાલ. આપણે સાથે નાસ્તો કરીશું.

વિનયચંદ્ર-નહીં વિદ્યા, હવે નહીં. ? જ્યાં સુધી તારી વાત પુરેપુરી સાંભળીશ નહીં, ત્યાં સુધી તારે ઘેર આવી શ નહીં. માફ આવવું તારા પિતાજીને રૂચતું નથી એમ હમણાં તેમને કહ્યું, અને તે દિવસે આપણે પતંગ ઉડાવતાં હતા ત્યારે પણ તારા પિતાજી તારા ઉપર ઘણા ગુસ્સે થયા હતા તે તને યાદ હશે. વળી મને ખૂબીક લાગે છે કે મારે લીધે તારા ઉપર ગુસ્સે થઈ તારા પિતાજી તને કાંઈ શિક્ષા કરે.

વિદ્યા કાંઈક દિલગીર થઈ, તેણે વિનયનો હાથ ઝાડ્યો અને તે હલાવતી બોલી. “ નહીં ! જે થવાનું હશે તે થશે પણ હું તને લીધા વગર જવાની નથી. હું તને એવી રીતે લઈ જઈશ કે પિતાજી આપણને દેખે નહીં. જો ! મારી માતાને તારા પ્રત્યે કેટલો પ્રેમ છે ? તે કોઈ પણ વસ્તુ તને આપ્યા પછી મને આપે છે. મારે માફ કરું મારી મારી સાથે ચાલ. ”

એ સાંભળી વિનયચંદ્રની આંખમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાથી તે બોલ્યો-“ હા ! તારી માતા મને પોતાના પુત્ર સમાન ગણી પ્યાર કરે છે. પણ ઇશ્વર જાણે ! શા સાફ તારા પિતાજી મારા ઉપર આટલા ગંધા ફેંપાયમાન છે ? હાથ ! હે પ્રભુ ! મેં તેમનું કોણુજણે શું બગાડ્યું છે કે તેઓ મને ધક્કારે છે. પણ વિદ્યા હું નિર્ધન પિતાનો પુત્ર છું, અને તું શ્રિમંત માતપિતાની પુત્રી છે, તેથી તારી સાથે ફરવામાં હું અપરાધિ હોઈશ !

વિનયચંદ્ર તું રડીશ નહીં ? તને રડતો જોઈ કોણ જાણે શા કારણથી માફ હોયું ફાટી જાય છે ! પણ સાંભળ એક દિવસ રાત્રિના સમયે મને નિંદ્રાધિન જાણી મારી માતા મારા પિતાજી સાથે વાત કરતી હતી તે ઉપરથી હું જાણું છું કે તું નિર્ધન પિતાનો પુત્ર નથી; તારા પણ પિતાજી

ગર્ભશ્રિમંત હતા, તો પછી તું પોતાને કંગાલ માની સંતાપ શા સારું કરે છે ?

વિનયચંદ્ર-વહાલી વિધા તું સ્વપનાની વાત કરતી હોય તેમ લાગે છે. જેને ખાવાનું પણ પુરું ઠેકાણું નથી તે શ્રિમંતાઇનો ડાળ શી રીતે ઘાલી શકે ? મારા વડીલો કદાપી મોટા રાજા હોય તોપણ શું થયું ? મારી હાલત તો તારાથી કાંઈજ છુપી નથી !

વિધા-હવે વાતો કરતી છોડી દઈ મારી સાથે ચાલ. તારી એવી વાતો સાંભળી મને ઘણું દુઃખ થાય છે. એમ કહી તેનો હાથ બાલી પોતાના ઘર તરફ ખેંચી લઈ જવા લાગી.

વિધા વિનયનો હાથ પકડી પોતાના ઘર તરફ લઈ જતી હતી દરમ્યાન વિનયે એક લાંબો નિશ્વાસ નાંખી કહ્યું-

“વિધા તારું કહેવું ખરું છે ! એટલી વાત તો મારા પણ સાંભળવામાં આવી છે કે મારા પિતાજી ધનાઢ્ય હતા. પણ હાય ! મારી પાસે તો એક કોડી સરખી પણ નથી ! એવા ધનવાન પિતાના પુત્રની ભીખારી જેવી દૃશ્ય ? હાય ! નસિબની બલીદારી છે ! પણ વિધા, મારા પિતાની સઘળી સંપત્તિ શું તેમની સાથેજ નાશ પામી હશે ? ”

વિધા-વિનય, દિલગીર થઈશ નહીં ! સાંભળ, ! મારી માતા એક દિવસ કહેતી હતી કે ઈશ્વર ઘણો દયાળુ છે. તે સૌની સાંભાળ રાખે છે તો શું તે તારા ઉપર દયા નહીં કરે ? મારી આટલી ન્હાની વયમાં અદ્ય મતીથી તને બીજું શું કહી શકું ? ફક્ત આજીજી કરી માંગી લઉં છું કે તું વારંવાર આમ ઉદાશ થઈ કંઈપાંત કરીશ નહીં. હું સઘળું સહન કરી શકું છું પણ તારું ઉદાસ મુખાવિંદ જોઈ શકતી નથી !

વિનયચંદ્ર-વહાલી વિધા, હું પણ હજી અજ્ઞાન બાળકજ છું ! પણ અસહ્ય દુઃખ પડવાથી જરા ધકાયો છું.

મનમાં એવું થાય છે કે બાણ—

વિધા—ખસ દયા કરો ! આટલું સાંભળતાંજ માફ હૃદય ફાટી જાય છે ? તો તારી વાત પુરી સાંભળતાં મારા શા હાલ થશે ? કૃપા કરી મારે ઘેર ચાલો. હૃદય સર્વનું કલ્યાણ કરશે !

વિનયચંદ્ર—વહાલી વિધા, ફક્ત તારું સુંદર મુખવિદ જોઈનેજ હું મારા હૃદયનું હઃખ હૃદયમાં સમાવી શકું છું અને સાચું પૂછે તો જ્યાં સુધી તારી સંગતમાં રહું છું ત્યાં સુધી ઠાણજાણે માફ હઃખ ક્યાં ભુલી જઈ છું, પણ જ્યારે તું મારી આંખ આગળથી દુર થાય છે કે મારા અંતઃકરણમાં તે સોયની મીશાલ ખુંચે છે

વિધા—(વાત ઉઘાવતી) દયો ઘર આવી પહોંચ્યું. તારી ઈચ્છા હોય તો પાછળના દ્વારથી અંદર જઈએ કે જેથી કોઈ આપણને જુએ નહીં.

વિનયચંદ્ર—નહીં, વિધા ગુપ્ત રીતે જવું યોગ્ય નથી તારા પિતાજી જાણે તો તારા ઉપર ગુસ્સે થાય એટલુંજ નહીં, પણ આપણું સાથે ફરવા હરવાનું બંધ કરે. આજ સુધી તો શાળાથી પાછા ફરતી વખતે આપણે સાથે રમીએ બોલીએ છીએ તે પણ બંધ થઈ જાય તો મારા કેવા હાલ થાય ?

વિધા—વહાલા વિનય, તે મારે તું જરા પ્રીત્તર કરીશ નહીં. મારી વય જો કે નહાની છે પણ કેળવણીના પ્રતાપે મારી આંખો ખુલી છે, તેથી બોલો જુલમ બીલકુલ સાંખીશ નહીં. કદાપી મારા પિતાજી મને તાળામાં બંધ કરે તો પણ હરેક રીતે દિવસ કે રાત્રીના એક વખત જરૂર તને મથ્યા વગર નહીં રહું.

કદાપી મારા પિતાજી તમારી સાથે બોલવા બદલ મારા ઉપર મને તેટલો ગેરબ્યાજબી જુલમ કરે, તો પણ હું તમને છોડવાની નથી. આજ સુધી હૃદયની વાત ગુપ્ત

સખી હતી તે લાગ્યારીથી આજે ખુલ્લી કરવાની જરૂર પડી.
કહો હવે મારે ઘેર આવશે કે નહીં ?

આટલું કહી વિદ્યા વિનય શું ઉત્તર આપે છે તેની
વાટ જોવા પણ નહીં થોભતાં તેને હાથ ઝાંલી ખેંચતી
આગળને દ્વારથી પોતાના ઘરમાં દાંખલ થઈ, અને અંતઃ
પુરમાં એક ઓરડીમાં વિનયચંદ્રને બેસાડી પોતાની માતાને
બોલાવવા ગઈ.

પ્રકરણ ૨ જી.

લેદ

વિદ્યા જે ઓરડીમાં વિનયચંદ્રને બેસાડીને ગઈ હતી
તે ઘરના બીજા માલ ઉપર અને ત્રિજોરીવાલી ઓરડીની
જોડાજોડ હતી; અને તે ઓરડીની નજીક એક બીજી પણ
ઓરડી હતી; અને તે ઉભય ઓરડીની વચ્ચેમાં એક દ્વાર
હતું તે ખુલવાથી જન્ને ઓરડાઓને એકત્ર કરી દેતું હતું.
પણ હાલ તે દ્વારને બીજી બાજુ તરફ તાળું મારેલું હતું.
વિનયને તે ઓરડીમાં પગ મુક્યાને પુરી પાંચ મીનીટ પણ
ન થઈ હશે એટલામાં એની બાજુ વાળી ઓરડીમાં કોઈ
જે માણસો પાત કરતાં સાંભળાયાં, તેથી તે તરતજ ઉઠીને
દ્વાર પાસે જઈ કાન માંડી સાંભળવા લાગ્યો, પણ પુરેપુરું
સાંભળી શક્યો નહીં; છતાં જે કાંઈ તેના જાણવા સાંભળ
વામાં આવ્યું તેટલુંજ તેને જાણ અને અચરતીના સાગ-
રમાં ગરકાવ કરવાને પુરતું હતું. વાંચનાર ? તેના સાંભળવા
માં એવું તે શું આવ્યું ? તે નીચેની વાતચીતથી સમજશે

એક-ત્યારે શું છું જી હું કહું છું ? જે વાત કાનોકાન
સાંભળી તથા નજરે પ્રત્યક્ષ લીધી તે શું કદી જુદી હોઈ

શકે ? હુશેનખાં ! તું એ વાત પર શાંત રહેવાનું યોગ્ય ધારનો હોય ! પણ યાદ રાખજે કે એ છેકરો કોઈ દિવસ આપણને વિપત્તિમાં નાંખશે. જ્યાં સુધી એને આ દુનીયા માંથી વિદાય કરવાનું બને નહીં ત્યાં સુધી મને સત્તિના નિરાંતે નિંદ્રા પણ આવશે નહીં.

ખીન્ને-તો આપની આજ્ઞા મુજબ વર્તવાને હું હમેશ તૈયાર છું પણ એકવાર ફરીથી એ બાબતમાં દિર્ઘદ્રષ્ટીથી વીચાર કરવાને વિનંતી કરું છું જેથી આપણે કોઈ નવિન વિપત્તિમાં ફસી પડીએ નહીં. હા ! પણ એક વાત જે થઈ રહેલાઈથી બની શકે તેમ છે તેનો પ્રથમ વિચાર શા માં કરતા નથી ?

પહેલો-એવી તે શી વાત છે કે વિનયચંદ્રના જીવ રહેવાથી પણ આપણી મરજી મુજબ થઈ શકે છે ?

ખીન્ને પ્રથમનો એને આપણે ઘર જતો આવતો બાંધ કરો, અને ઘોકરીને નિશાળે જતી બંધ કરો. જેથી બાંધનો મેલાપ થશે નહીં. અને આપણી ગુપ્ત વાતો વિનયચંદ્રના જાણવામાં આવશે નહીં. પણ વાહરે ઘોકરી, વાહરે તો આલાક સીઓના પણ કાન કાપવા જેવું કયું ?

પહેલો-અરે એ ઘોકરી તો ઘણી બુદ્ધી હતી, પણ તે કંઈ જાત ઘોકરાની સંગતનાં ફળ નહ્યાં. શીકર નહીં ! હું જોઉં છું બચ્ચાણ “ કે મરા સપાટમાંથી બચી તું ક્યાં જવાને છે ? ” વિધાને કાલથી શાળામાં જતી બંધ કરીશ, પછી જોઉં છું કે “ બન્ને અભાગીઓ ભેગાં મળી કેવી રીતે વાતો કરે છે ? ”

ખીન્ને-અને ખીન્ને ઉપાય એ છે કે પેલા પીપજાના વૃક્ષ પાસે આપણું બંડીએર છે, ત્યાં એક ઝુંપડું બંધાવી આપના એક વિદ્યાર્થી માણસનો પહેરો રાખવો કે ત્યાંના ગુપ્ત ભેદની પણ ખીલકુલ અગર પડે નહીં. બસ હાલ તો એ જ ઉપાય કરી જોવા દીક છે, તેનાથી આપણી ઈ-

અજ સદગ, અજી તો ઠીક છે, નહીં તો આગળ ઉપર જોઈ લઈશું.

પહેલો-તારા કહેવા મુજબ હાલ કરવું યોગ્ય છે. કદાપી તેમાં ન ફાળ્યો તો બીજો રસ્તો ક્યાં નથી ?

પછી તે ઉભય જણાએ ઘણું ધીમે સાદે કાંઈ વાત ચીત કરી તેમાંની કાંઈક વિનયચંદ્રના સમજવામાં આવી અને કાંઈક ન આવી; પણ જે કાંઈ સાંભળવામાં આવી તે તેને લય સાગરમાં ડુબાવવાને પુરતી હતી. આ વખતે વિનયચંદ્રને આ દશામાં કોઈ બુદ્ધિ તો તેનામાં ચિત્તન્ય છે કે નહીં ? તેનો નિર્ણય કરવો પણ કઠણ થઈ પડે !

પ્રીય વાંચક, બાબુની ચોરડીમાં જે જે મનુષ્યો વાત કરતાં હતાં તેમાંના એકનું નામ તો હવે આધારમાંજ છે પણ બીજાનું નામ હુસેનખાં છે એવું આપણે જાણી ચુક્યા છીએ. પણ એ જે મનુષ્યો કાણ હતા ? તેમની શું મનલગ હતી ? વિનય અને વિદ્યા ઉપર તેમને શું પેર હતું ? પિપ-ળાના જાડમાં ગુપ્ત ભેદ શું હતો ? એ સઘળા ભરમ આગળ આપણાં એની મેળે ખુલ્લો થશે.

પ્રકરણ ૩ નું.

ભયનો પ્રારંભ.

પાછળ અમે કહી ગયા છીએ કે વિદ્યા વિનયચંદ્રને ચોરડીમાં બેસાડી પોતાની માતાને ખબર આપવાને ગઈ હતી. તેણે ઘરમાં રસોડામાં, કોઠારગૃહમાં વિગેરે જગ્યાએ તપાસ કરી તથા ઘરની દાસીઓ વિગેરેને પુછ્યું પણ પત્તો નહીં મળ્યાથી તે તેના શયન ગૃહ તરફ જવા લાગી એટલે પોતાની માતાને આંખો લુછતી લુછતી દાદર ઉતરતી જોઈ બોલી—

“ માતા તું ક્યાં ગઈ હતી ? આખું ઘર શોધી વળી
પણ તારો પત્નો લાગ્યો નહીં ! ”

તે સાંભળતાં વિદ્યાની માતા ત્વરાથી દાહર ઉતરી તેને
પોતાની છાતી સરસી ચાંપી મુખ ઉપર ચુંબન કરી વાત
હાવતી બોલી—“ જાહેન ! આજે શાળાથી આવતાં આટલું
મોડું કેમ થયું ? ”

વિદ્યા—મારી વહાલી માતા, આજે નિશાળેથી પાછા
ફરતાં વિનયચંદ્રે આપણે ઘર આવવા ના પાડવાથી બેને
ઘણા આગ્રહ પુર્વક તેડી લાવી છું તેથી વાર લાગી છે, અને
તેને પાછલની ઓરડીમાં બેસાડી છું તને બોલાવવા સાર
આવી છું.

વિદ્યાની મા—તેના નહીં આવવાનું શું કારણ છે ? તે
તેને જોડુ લાગે તેવું કાંઈ કહ્યું હશે ! અગર તમારે જોડને
કાંઈ કહ્યો થયો હશે !

વિદ્યા—માતા હું કોઈપણ દિવસ તેની સાથે કહ્યો
કરું છું ? અગર તેને જોડું લાગે તેવું કાંઈ કહ્યું છું ? પણ
કોણ જાણે (મશ્વર જાણે !) શા કારણથી આજે તેણે આ
પણે આપણે ઘર આવવાની ના પાડી !

વિદ્યાની મા—ચાલ ત્યારે હું તેને નહીં આવવાનું
કારણ પુછી જોઉં !

એમ કહી જાંને મા દીકરી વિનયચંદ્ર જે ઓરડીમાં
બેઠો હતો ત્યાં આવ્યાં, પણ વિનયચંદ્ર હૃદય શુન્ય થઈ
પોતાના વિચારના વમળમાં એટલો તો નિમગ્ન હતો કે
ત્યાં કોણ આવ્યું ? તેનું પણ તેને ભાન નહોતું. તે ઓ-
રડીના વચલા દારને માથું ટેકવી નેત્રો જાંબ કરી અતિ
દુઃખદ સ્થિતિમાં જોઈ વિદ્યા ઘણી ખેદીત થઈ. વાંચનાર
આ વખતે તેની માતા સાથે હોત નહીં તો તે ક્યારનીએ
વિનયચંદ્રને ગળે વલગી પડી તેને તેના દુઃખનું કારણ
જાણવા પ્રયત્ન કરત ! પણ માતાની શરમને ખાતર પોતે

પોતાનું મન કાણુમાં રાખી ઉભી રહી છતાં ચમચાટ અને દુઃખના મિશ્રિત સ્વરે પોતાની માતાને કહ્યું.—

“ માતા જો તો ખરી વિનયચંદ્રને શું થયું છે ? ”

“ કાંઈ નહીં દીકરી ! એમ કહી તે પણ એરડીના દાર તરફ જઈ કાંઈ યાદ આગાથી ભયથી કાંપવા લાગી. તરતજ સામથ થઈ વિનયચંદ્રનો હાથ ઝાલી ઉઠાડી બેઠી.

“ દિકરા વિનયચંદ્ર, આજ તને શું થયું છે ? તું આ ટોલો ખંચે દિલ્લીગીર કેમ જણાય છે ? વળી તું વિધાની સાથે આવવાની ના પાડતો હતો, તેનું કારણ ? તને કોઈએ કાંઈ કહ્યું છે ? ”

એટલું કહી વિધાની માતા તેનો હાથ ઝાલી પોતાના શયન ગૃહમાં લઈ ગઈ, વિનયચંદ્ર પણ કાંઈ બોલ્યા વગર તેની સાથે ગયો. શયન ગૃહમાં જઈ વિધાની માતાએ તેનું શાંતવન કર્યું અને જ્યારે તે કાંઈક શાંત થયો ત્યારે એક રકાબીમાં ગીકરા કહાડી બંને જણાને ખાત્ર આપી; તે ઉભય જણા સાથે બેસી ખાત્ર લાવ્યા. અને જ્યારે વિધાની માતા પાણી લેવા સારું બહાર ગઈ ત્યારે વિનયચંદ્રે વિધાને ધીમેથી પુછ્યું “ તે સઘળી વાત માતાને કહી દીધી કે ”

વિધા—મં બીજી કોઈ વાત માતાને કહી નથી. ફક્ત જેટલી વાત માતાએ તમને કીધી તેટલીજ વાત કહી છે.

વિનયચંદ્ર—વિધા ખેર ! એટલી વાત કહી તેની કંઈ શીકર નહીં પણ હવે વધુ વાત કહીશ નહીં.

વિધા—વાહ ! મને એટલી બધી મુર્ખ સમજો છે ?

વિનયચંદ્ર કાંઈ બોલવા જતો હતો પણ એટલામાં વિધાની માતા પાણી લઈને આવી; તે બંને જણાએ પાણી પીધું પછી વિધાની માતા બેઠી—

“ દીકરા વિનયચંદ્ર શાગાથી પાછા ફરતાં આજ મુખી જેવી રીતે તું વિધાની સાથે આવતો હતો, તેમ હમેશાં એ ત્રે આવ્યા કરજે, અને નાસ્તો કરી વિધાની સાથે બે થડી

રમી પછી તારે ઘેર જશે ” બેટા તું અને વિધાતો મારી આંખોનું નુર છે; તારા સીવાય મારી વિધાને ખિલકુલ ચેન પડશે નહીં. બેલ તું આવશે કેની ?

વિધાની માતાનું પોતા પ્રત્યે આટલું હેતુ બેઈ વિનય ચંદ્રના નંત્રોમાં અમુ બરાબ આવવાથી ગદગીદીત કરે બોલ્યો—

“ માતૃશ્રી હું ઘણો કંગાળ છું । સ્ત્રીજારી જેવો હું તેથી આપના જેવા શ્રીમંત માણસના ઘરમાં હમેશાં આવવાને કેવી રીતે હિંમત કરી શકું ? તે દીવસે મારા આવવાથી પિતાજી વિદ્યા ઉપર ઘણા ગુસ્સે થયા હતા. મારા મારા આવવાથી તેમને ઘણું ખરાબ લાગે છે. માટે મંદામા કરો હવેથી હું આવીશ નહીં. ”

આટલું બોલી તે વિધાની માતાને પસે બાંધી બહાર ચાકથી ફેરવ કરવા લાગ્યો. તેને આવી રીતે કલ્પાંત કરતો બેઈ ઉભય મા દીકરી પણ અશરૂપાત કરવા લાગ્યા પછી વિધાની માએ વિનયને ઉઠાડી છાતી સરસો ચાંપી તેના આંસુ લુછી નાંખી તેના કપાલ ઉપર વાતસલ્ય રનેહથી એ ચુંબન લઈ માથે હાથ ફેરવતી બોલી—

“ નહીં દીકરા તેમના બેલવા ઉપર તું એટલું બંધુ બોટું લગાડીશ નહીં. તેમનો સ્વભાવજ એવો છે. માટે તું જેવી રીતે પ્રથમ આવતો જતો હતો તેજ માફક હમેશાં આવ્યા કરજે ! હું બેઈ તો ખરી કે તને આવતો ઠાણ અટકાવી શકે છે ? તું કાંઈ ચિંતા કરીશ નહીં. એટલું કહી તે વિદ્યા તરફ ફરીને બોલી “ જા દીકરી વિનયચંદ્રને મરૂખા ઉપર ખુદી હવામાં જરા ફરવા લઈ જા કે તેના જીવને કાંઈ ચેન પડે. ”

માતૃશ્રીની આજ્ઞા સાંભળતાંજ વિદ્યા સત્તર ઉઠીને વિનય ચંદ્રનો હાથ બાંધી મરૂખા ઉપર લઈ જવા લાગી. વિનય ચંદ્ર પણ ચૈતન્ય રહિત પ્રતિમાની માફક દેરાતો વિધાની

સાથે ગયો. ઝડપમાં પહોંચ્યા પછી વિધાએ કહ્યું—

“ વહાલા વિનયચંદ્ર આજ એકા એક તને આ શું
ધ્યું છે ? અત્રે આવતા પહેલાં તું જેટલો હિદમ હો
તેના કરતાં પણ આ ઘરમાં પગ મુક્યા પછી તારી દિલ
ગીરીમાં એકદમ આટલો ખવો વધારો થવાનું શું કારણ ?

વિનયચંદ્ર—વહાલી વિધા, આજે તારા આગ્રહથી તારી
સાથે અત્રે આવ્યો તે ઘણું જ સાફ થયું ! અત્રે આવ્યાથી
મારા સાંભળવામાં જે વાત આવી છે તેનાથી મને ઘણું
લાભ છે. જોકે પુરેપુરી વાત મારા સાંભળવામાં આવી ન
થી, પણ જેટલી હું સાંભળી કે સમજી શક્યો છું તેટલી જ
વણી છે.

વિધા—એવી કયી નવીન વાત તારા સાંભળવામાં હ-
મણું આવી છે ?

વિનયચંદ્ર—નિતિ શાસ્ત્રમાં મેં વાંચ્યું છે કે “ કોઈ
હુથી યા શુષ્ક વાત સતિના સમયે કહેવી જોઈએ નહીં !
વળી એ વાત એવી ખરાબ છે કે તે સાંભળ્યાથી તું ઘણી
દિલગીર થઈશ.

આટલું સાંભળતાં જ વિધા ચમકી ઉઠી આસપાસ ન-
જર ફેરવી આવી ક્યાં પછી વિનયચંદ્રની અડચણ જાણે
જેઠી અને બોલી “ હવે શું વાત છે ? તે મને કહો. તે
સાંભળવાને માફ મન ઘણું દિલગીર થઈ રહ્યું છે ”

વિનયચંદ્ર—મારી વહાલી, એ વાત જાણવાથી તને
કાંઈ ફાયદો નથી ! ઉલટી તું વધારે દુઃખી થઈશ અને કદાપી
ભોળપણથી એ વાત તારા મુખથી બહારનીકળી ગઈ તો—

વિધા—(તેને બોલતો અટકાવી) વહાલા ! શું તમને
મારા ઉપર વિશ્વાસ નથી ? તમારી વાત હું મારી માતાને
પણ કહેતી નથી, તે શું તમે જાણતા નથી ? હજી સુધી
તમે મને અજ્ઞાન સમજો છો ?

વિનયચંદ્ર—નહીં નહીં ! વહાલી, તું એવા ખોટા ખ્યા-
લથી ચોતાના છવને ત્યાંક દુઃખી કરીશ નહીં ! મને તારા

ઉપર વિશ્વાસ હોત નહીં તો આજ્ઞાનીન સુધીની મારી સઘળી વાતો તને શા માટે કહેત ? તુંજ કહે કે મેં તારાથી એક પણ વાત છુપાવી છે ?

વિદ્યા-(જેરા રિસાઈને) તમારા મનની વાત હું શું જાણું કે તમે મારાથી કાંઈ વાત છુપાવી નથી.

વિનયચંદ્ર-(હસીને) હો એટલામાં રિસાઈ બેઠી કે ? તારી એવીજ ઇચ્છા છે તો સાંભળ—

એમ કહી વિનયે ઉઠી ચારે બાજુએ ડ્રી ફેરવી પાછો વિદ્યાની નજીક બેસી પોતે જે વાત પાસેની ઓરડીમાં બેઠાં સાંભળી હતી તે સર્વ વિગતે સમજાવીને તેના કાનમાં કહી સંભળાવી, જે સાંભળતાંજ વિદ્યા એટલી તો લાયલીત થઈ કે તેના શરીરનો ગુલાબી રંગ ઉઠી જઈ સફેદ પુણી જેવી થઈ ગઈ; થોડો સમય બન્ને જણા કાંઈ પણ બોલ્યા ચાલ્યા વગર બેસી રહ્યા; તે પછી વિદ્યા રોતી રોતી કંપિત સ્વરે બોલી —

“ હવે એનો શું ઉપાય કરીએ ? ”

વિનયચંદ્ર-વિદ્યા, મારો સઘળો આધાર કેવળ પરમાત્મા ઉપર છે. માટે તે પરમકૃપાળુ ઇશ્વર સર્વ સાફેજ કરશે. તું કાંઈ ચિંતા કરીશ નહીં. ગભરાવાથી કાંઈ કામ સુધરવાનું નથી.

વિદ્યા-વહાલા, અહીં આવવાથી આપને નુકશાન થવાનો સંભવ હોય તો કાલથી ખીલકુલ આવશો નહીં. તમારા વિયોગથી મને અસહ્ય વેદના થશે. તે હું હૃદય કઠણ કરી કાંઈ કેઈ રીતે સહન કરીશ, પણ મારે ખાતર તમા ઉપર કાંઈ બતની વિપત્તી આવી પડે તે જોવા ખીલકુલ રાજ નથી.

વિનયચંદ્ર-મારી વહાલી વિદ્યા, હા ! તારા પ્રેમનો મને પુર્ણ ભરોશો છે કે તું મારા સુખને માટે કાંઈ પણ લોચ આપવાને તૈયાર છે. પણ ગભરાવાથી કાંઈ કામ થ-

વાનું નથી માટે જરા ધૈર્ય થી સાંભળ-“ થોડા દિવસ માટે હું અહીં આવવા જવાનું બંધ કરીશ (એટલામાં વિદ્યા ને રડતી દેખી તેના અંસુ લુછી નાંખતો બોલ્યો) તે દરમ્યાન આપણે પ્રસંગોપાત પેલા પુલની નીચે મળીશું ” આટલું કહી તેને પોતાની બાથમાં લઈ કોટી કરી; તેનો હવ ખુશ કરવા સાડ આડી અવળી વાતો કરવા લાગ્યો-

વિનયચંદ્ર-વહાલી જો ! ચંદ્રમાં કલો ઘડી શાથી હશે વાડું ?

વિદ્યા-વહાલા ! બુગોળમાં મેં વાંચ્યું છે કે તે બુમી ની છાંયા છે !

વિનયચંદ્ર-પ્રીયા ! છાંયા પડવા છતાં પણ ચંદ્ર કેવો સુંદર છે ?

વિદ્યા-એ વિનયચંદ્રની તરફ જોઈ હસીને કહ્યું-“ હું શું બાણું ? ”

વિનયચંદ્ર-વાહરે ! ભોળી, બાણું કાંઈ બાણુતીજ નથી? વાડું વહાલી, તને કોણ સુંદર દેખાય છે? ચંદ્ર કે તારા ?

વિદ્યા-(શરમાઈને) કોઈ પણ નહીં.

વિનયચંદ્ર-ત્યારે શું તારા કહેવા પ્રમાણે દુનીઆમાં કોઈ સુંદર છેજ નહીં ?

વિદ્યા-છે ! નથી કેમ ?

વિનયચંદ્ર-કોણ ?

વિદ્યા-(હસીને) તમે ?

વિનયચંદ્ર-શું કહ્યું ?

વિદ્યા-કાંઈ નહીં !

વિનયચંદ્ર-તું સળી કપટી છે !

વિદ્યા-એતો તમે ખડું કહ્યું કે “ હું જોટી છું ! ” પછી શું કહો છો !

વિનયચંદ્ર - એજ કે તારા બાણુવામાં કોણ સુંદર છે ?

વિદ્યા-તેમજ !

વિનયચંદ્ર—શું હું એટલો બધો સુંદર છું ?

વિધા—હું શું બાલું ? મારી આંખોથી જુઓ તો ખાત્રી થાય !

વિનયચંદ્ર—વહાલી વિધા, તારો પ્યારજ ફક્ત મારા જીવનનો આધાર છે ! નહીં તો આજ મુખીમાં કોણ બધું શું દશા થઈ હોત ?

વિધા—વહાલા પાછી એજ નાખુશીની વાત કહાડી ? એવી વાતો સાંભળવા હું રાજ નથી.

વિનયચંદ્ર—વારૂ ખીજ વાત સાંભળ ? મારી આંખોએ કોણ વધારે સુંદર દેખાય છે તે સાંભળીશ ?

વિધા—(હસીને) નહીં ! નહીં ! હું સઘળું બાલું છું ! રહેવાદો તમારી પાસે મારે કાંઈ સાંભળવું નથી !

વિનયચંદ્ર—વારૂ ! વિધા, “સાચું કહે ” તું મને ખરે ખર રહાય છે ?

વિધા સુપ રહી, પણ તેનો આગ્રહ જોઈ જોડી—“હું કાંઈ બાલુતી નથી, તમારા પોતાના મનને પુછી ખાત્રી કરો

આ સાંભળી વિનયચંદ્રનું મન વર્ષા રતુમાં મથુરની માફક આનંદથી નૃત્ય કરવા લાગ્યું, અને તેણે વીચાને પોતાની પાસે ખેંચી છાતી સરસી દાખી ફોટી કરી. થોડી વાર સુધી બન્ને જણા આવી સ્થિતિમાં એક ખીજને ભેટીને ઉભાંજ રહ્યાં. પછી ઘણો સમય થઈ ગયો છે એવું યાદ આવ્યાથી વિનયચંદ્ર જવા તૈયાર થયો એટલે—

વિધા—(તેનો હાથ ઝાલી) જુઓ મને ભુલી જશો નહીં !

વિનયચંદ્ર—વહાલી એ તે કહી બનવા ભોગ છે ? તું તો મહારી આંખોનું નુર છે.

વિધા—વારૂ કહે ક્યાં મળશો ?

વિનયચંદ્ર—ગંગા કિનારે પેલા પુલ નીચે.

ઉપલી વાતચીત કરી બન્ને જણાં ઝડપેથી નીચે ઉતર્યાં. દરવાજા સુધી વિધા વિનયચંદ્રને વિદાય કરવા ગઈ;

પછી એક બીજાની રજા લઈ બન્ને પ્રેમીઓ વિખુટાં પડ્યાં અને વિનયચંદ્ર પોતાના ઘર તરફ જવા લાગ્યો.

પ્રકરણ ૪ થું.

લેદમાં લેદ અને લેદ જાત્રીનું મરણ.

વિનયચંદ્ર વિદ્યાર્થી છુટો પડી ચોતાના ઘર તરફ જતો હતો ત્યારે એક પ્રહર સત્રિ વિતી ગઈ હતી. રસ્તામાં તેના કુમળા મસ્તીકમાં અનેક પ્રકરના તર્ક વિતર્ક થવા લાગ્યા; થોડે દુર જઈ તે એકાએક ઉભો રહી વિચારવા લાગ્યો કે “ હું ક્યાં ગયાં છું ? ” પછી તેણે ચોગરદમ નજર કરી એક બાબુ તરફ ફરી પોતાના ઘર તરફનો રસ્તો લીધો. વિદ્યાના ઘરથી આશરે પાંચશેા એક કદમ ચાલી તે નદી કિનારા ઉપર એક મોટા ખંડીએર પાસે આવી પોહ્યો, અને તે ખંડીએરને જોઈ તેણે એક લાંબો નિશ્વાસ નાંખ્યો !

પ્રિયવાંચક, થોડા કાળ પહેલાં આ ખંડીએરની જગ્યાએ અતિ વિશાળ અને ઘણો સુશોભિત રાજમહાલ્ય અને બીજી અતિ રમણિય ઇમારતો ઉભી હતી; તે જગ્યા હાલમાં એવી દશાએ પોહ્યી હતી કે ત્યાં ગેયાર લાંબા તુટા મકાન સિવાય ઇંદો, પથર, લાંકડાં તથા માટીનો મોટો ઢગ થઈ તેમાં જંગલી વડ, પીંપળા વિગેરે જાડો ઉગી નીકળ્યાં હતાં; અને એવી કોઈ પણ જગ્યા બાકી રહી નહોતી કે જેમાં કોઈ ભુલો ભટક્યો સુસાફર આવી રાતની રાત પણ નિર્ભય રીતે ગાળી શકે, કારણ કે ત્યાં સાપ, વીંછુ, કાનખજુરા વિગેરે ઢેંઢેરી પ્રાણીઓએ પોતાનું રહેઠાણ બનાવ્યું હતું. આવા લયાનક ખંડીએરમાં આપણી વાર્તાનો નાયક વિનયચંદ્ર નિર્ભય રીતે હાજલ થયો. અને

આવી વેરાન ભુમીમાં ફેટલાક ખાડા, ટેકરા વિગેરે જોલ-
ખતો જોલંગતો એક મકાનની પડી ગયલી છત આગળ
આવી પોંડુચો અને તેના ઉપર ચઢી ત્યાંથી ખીજી છત
આગળ જાડ્યો; ત્યાં એક લાકડાની સીડીની સહાયતાથી
નીચે ઉતરીને એક જોરડી આગળ આવી ઉભો અને
“ માસી, માસી ” કરી બુમો મારવા લાગ્યો. ઘણી બુમો
પાડવા છતાં પણ અંદરથી જ્યારે કોઈએ જવાબ ન આ-
પ્યો ત્યારે નજદીકની ખીજી જોરડીમાં પેઠો. આ જોરડીમાં
પગ મુકતાં વારનેજ તેની નજર સામે ચટાઈ ઉપર અચેત
પડેલી એક વૃદ્ધ સ્ત્રી ઉપર પડી, જેને જોતાંજ તે લય
યાગી જમીન ઉપર પડી ગયો, અને તે વૃદ્ધ સ્ત્રીને ગળે
બાંધી “ માસી ” “ માસી ” કહી રોવા લાગ્યો. થોડી
વાર પછી પેલી વૃદ્ધ સ્ત્રીને બાન આવ્યું તેથી તે ઘણાજ
નબળા સાહે બેઠી “ ડાણ છે ! દીકરા વિનય !

વિનયચંદ્ર—(રડતો રડતો) હા માસી હુંજ છું.
તમારા જીવને કેમ છે ? આજે તમે ઘણા મુકત જણાવ્યો
છો. કહે તો તમે કહેતાં હતાં કે “ તાવ આવતો બંધ
થયો તેથી હવે મને સાફ થશે ” તો પછી આજે અમ
કેમ થયું ? હાય ! હું એમ જાણતો હોત કે તમારી પ્ર-
કૃતી સારી નથી તો તમને છોડીને હું કંઈ બહાર જાત
નહીં. પણ હાય ! માસી તમે આજે જાણી જોઈને મને
તમારી પાસેથી દુર કીધો. કહેતો બાલચંદ્ર વૈદને હમણું
બોલાવી લાવું ?

માસી—દીકરા ગભરાઈશ નહીં, પણ આ વખતે મ-
નને ધૈર્ય રાખી હું જે કાંઈ કહું તે ધ્યાન દ્વં સાંભળ.
હવે મારા દહાડા પુરા થયા છે તેથી બાપડા બાલચંદ્રનું
કાંઈ ચાલવાનું નથી. આ ઘડી તું મારી પાસે બેશ અને
હું જે કહું તે પ્રમાણે તું કર.

માસીનું આવું બોલવું સાંભળી બિચારો વિનયચંદ્ર

રડવા લાગ્યો. ડાશીએ તેને ઘણી ખીરજ આપી શાંત પાડ્યો. અને પિવાનું પાણી માંગ્યું.

વિનયચંદ્રે પવિત્ર ગંગા જળ તેના મોંઢમાં રેડ્યું તે થોડું ખીધા પછી તે બોલી—

“દીકરા વિનય આ એક કુંચી લે અને કહી બોલશ નહીં ! એ કુંચી કુવાની પાસેની ઓરડીની છે. અને તે ઓરડીનું તાળું મેમ ઉઘાડવું ? તેની તને ખબર છે.

વિનયચંદ્રે ધૂજતે અવાજે જવાબ આપ્યો હા ! પછી—
માસી તે ઓરડીમાં એક બીજી કુંચી છે તે અંદરના લોંચરાની છે. તે ઉઘાડી અંદર જવાથી તને બે પેટીઓ જણાશે પ્રથમ ન્હાની પેટી બોલજે, અને પછી મોટી બોલજે, એ બંને પેટીઓનાં તાલોની કુંચીઓ સોડામાં ચુલાની નીચે દાટેલી છે તે બોલી કહાડજે એટલું બોલતાં બીચારીને થાક લાગવાથી તથા જીભ સુકાઈ જવાથી ‘પાણી’—એટલું કહી બોલતી બંધ થઈ.

વિનયચંદ્રે ફરીથી ગંગાજલ લાવી તેના મુખમાં રેડ્યું ત્યાર પછી તેણે પાણું બોલવાનું શરૂ કર્યું.

“દીકરા એ બે પેટીમાં જે દસ્તાવેજો છે, તેમાં તારી જીંદગીનો ખરો લેહ સમાયેલો છે, તેથી ઘણા ગડાપણથી સાવધ રહી કામ કરજે, અને દુશ્મનોથી ચેતીને ચાલજે. પ્રહારચારીજીને હું ખબર આપી ચુકી છું, તે આવીને તારી ખરદાસ્ત કરશે. તેમની આજ્ઞા મુજબ ચાલજે. પણ હા ! હું ભુલી, તારૂં તાવીજ એક પેચવાલા દાખડામાં બંધ કરેલું કુવામાં પડ્યું છે, અને—પાણી.”

ફક્તથી બીચારી વૃદ્ધાનો કંઠ રૂંધાવા લાગ્યો; વિનયચંદ્રે થોડુંક જળ પાણું જેથી ફરી બોલવા લાગી—

“દીકરા હવે હું જાઉં છું ! મારા મૃત દેહને પાપ વિનાશીની ગંભીર પવિત્ર જળમાં પધરાવી દેજે, અને ત્યાં સુધી પ્રહારચારીજી આવે નહીં ત્યાં સુધી મારા મૃત્યુની ખબર પેલા નિર્દય પાપીને કાને—રામ—”

ગિયારી ડોશીથી વધારે બોલી શકાયું નહીં. વિનય-
ચંદ્રે જહીથી ઢોડી પાણી લાવી તેના મુખમાં રેડયું પણ
તે બહાર નીકળી ગયું કારણ કે તે વૃદ્ધ સ્ત્રીના પ્રાણ આ ન-
શ્વર દેહને ત્યાગી ગયા હતા-આ અસાર સંસારની ચિં-
તામાંથી મુક્તિને પામી ચુક્યા હતા-પણ એ એકની
મુક્તિ તે બીજાના દુઃખનું કારણ થઈ પડયું વિનયચં-
દ્રનિરાધાર થયો.

પ્રિય વાંચક ! આ સમયે ગિયારા વિનયચંદ્ર જેવા
કાચી વયના એક નિરાધાર બાળકના મનની કેવી સ્થિતિ
થઈ હશે ? ઘોર અધારી રાત્રીનો શમય ! ઉજડ વેરાન
બંડીએરમાં એકલી જાતે, વળી સામું મુઠકું પડેલું આ
સર્વ જોઈને પાપાણુ હૃદયના પુરૂષને ઘડીભર ભય ઉત્પન્ન
થાય તો વિનયચંદ્ર જેવા કોમલ હૃદયના બાળકના મન-
ની કેવી દયાજનક સ્થિતિ થઈ હશે ? એની કલ્પના કરવી
પણ કઠણ છે. પરંતુ હાય ! ગરીબાઈ જે ચાહે તે કરવે ?
હાયરે ! સમય તારી બલીહારી !

આવી ભયાનક અને શોક જનક સ્થિતિમાં આશરે એ
કાદ કલક સુધી વિનયચંદ્ર પોતાની માસીના મુઠકાને
માથું ટેકવી રડતો બેસુદ્ધ થઈ પડી રહ્યો હશે પણ એ-
ટધાયાં કોઈએ છાપરાની છત ઉપરથી “ વિનય, વિનય
કરી ખુમ મારવાથી તે ચમકી ઉઠ્યો અને વિચારવા લા-
ગ્યો કે “ આટલી રાત્રીના શમયે એ કોણ હશે ? ” કે
માઈ નામ દઈ ખુમ પાડે છે ? વળી હું તેના સાદને પણ
ઓલખી શકતો નથી ! પણ તેને વિચાર કરવાને લાંબો
શમય મળે તે પહેલાં તો એક વૃદ્ધ પુરુષ નીચે ઉતરી
આવી તેના માથા ઉપર હાથ ફેરવી કહ્યું “ બેટા વિનય
તું સારી પેઠે તો છે ?

વિનયચંદ્રે પ્રથમ તો આ નવા આવનાર તરફ સારી
રીતે પગથી તે માથા સુધી કુટલીકવાર સુધી નિહાળી

નિહાળીને જોયા ક્યું અને ત્યાર પછી તેની શાન શીકલ ઉપરથી જાણે તેને ઓળખતો હોય તેમ તેને પગે પકી રડવા લાગ્યો.

વિનયચંદ્ર—હાય ! માસી આ સમયે તું ક્યાં ગઈ ?
 બ્રહ્મચારીજી માહારાજ આપ થોડીવાર પહેલા પધાર્યા હોત
 તો માસીની સાથે આપને જરૂર છેવટ મેળાપ થાત ! હાય !
 માસી મને નિરાધાર કરી તું ક્યાં ચાલી ગઈ ?

હમણા જે વૃદ્ધ જાગ્યો તેને પ્રિય વાંચક વાંચક વર્ગ
 સારી પેઠે ઓળખી ચુક્યા હશે ? કારણ કે વિનયચંદ્રની
 માસીએ મરતી વખતે તેને જે વાત કહી હતી તે યાદ
 હશે ! બ્રહ્મચારીએ વિનયચંદ્રે ધૈર્ય આપી કાંઈક શાંત પાડ્યો
 અને પછી પોતે તે વૃદ્ધ સ્ત્રીના મૃતદેહને ગંગાના કીનારા
 તરફ એકલોજ ઉઠાવી ચાલવા લાગ્યો. વિનયચંદ્ર પણ તેની
 સાથે સાથે જવા લાગ્યો. નદી કીનારે જઈ ચિતા ખડકી તે
 ઉપર બ્રહ્મચારીએ તે લાસને મુવાડી. વિનયચંદ્રે પોતાને
 હાથે અગ્નિ સંસ્કાર કરવાને ઘણોજ આગ્રહ કીધો પણ
 બ્રહ્મચારીએ તેના આગ્રહ તરફ કાંઈ ધ્યાન ન આપતાં પોતા
 નેજ હાથે ચિતામાં આગ સળગાવી દીધી, અને સૂર્યોદય
 થતાં પહેલાં તો તે વૃદ્ધ સ્ત્રીનું નામનીશાન પણ આ ક્ષણી
 ઢુનીઆમાંથી નાશ પામ્યું, અને તેને છેવટની તિલાંજલી
 આપી બ્રહ્મચારી ઘણી ત્વરાથી વિનયચંદ્રને સાથે લઈ પોહ
 ફાટતા પહેલા ખંડીએરમાં આવી પહોંચ્યા.

પ્રકરણ પ મું.

નિરૂપણ.

અમે આગલ પ્રકરણમાં જણાવી ગયા છીએ કે બ્રહ્મચારી વિનયચંદ્રને સાથે લઈ તે વૃદ્ધ સ્ત્રીની લાસને છેવટની તિલાંજલી આપી સર્વોદય થતા પહેલાં ઘર તરફ આવવા નીકળી ચુક્યા હતા. ઘેર આવ્યા પછી થોડી વાર સુધી આમ તેમ કર્યા પછી વિનયચંદ્રને એકાંત ઓરડીમાં લઈ જઈ વાનચીત કરવા લાગ્યો. વાત કરતાં કરતાં વિનયચંદ્રે પોતાની માસીએ મરતી, વળતે જે હકીકત કહી હતી તે બધી વીગત વાર તેણે બ્રહ્મચારીને કહી સંભળાવી તે તેણે ઘણા ધ્યાન પુર્વક સાંભળી લીધા પછી પોતાના મન સાથે થોડીવાર સુધી કાંઈ વિચાર કર્યા પછી બોલ્યો—

“ બેટા વિનય, આજે તારા શાશુપણનો મન અનુભવ થયો. ન્હાની વયમાં આટલી સમજ હોવી ઘણી દુર્લભ છે. લોકો કહે છે કે વિપત્તિ કાલમાં માણસની બુદ્ધી બ્રહ્મ થઈ જાય છે પણ તે વાત તું જોડી પાડી આપે છે. ઉલટો વિપત્તિએ તને આટલી કીશોર વયમાં ચતુર તથા સંતોષી બનાવ્યો છે. તારી બુદ્ધી, અને ચતુરાઈ અને સંતોષ જોઈને મારી ખાત્રી થાય છે કે એક દિવસ તું અવસ્ય તારા પુર્વજોના જેવી કિર્તિ તથા પ્રતિષ્ઠતા મેળવીશ.

“ ગુરૂજી મારા એવા તો ક્યાંથી ધન ભાગ્ય હોય કે મારા પુર્વજોની નામના પાછી મેળવી શકું ? પણ ભવિષ્યમાં આપના આશિર્વાદથી થાય તો ખરું ! વિનયચંદ્ર રહતો રહતો બોલ્યો. ”

બ્રહ્મચારી—વારૂ, હવે, આપણે પેલાં લોંબરા વાલી પેટીઓ તપાસવા જવું જોઈએ.

ઘણું સારું ! જેવી આત્મા ! એમ કહી વિનયચંદ્ર ઉઠી

ઉલ્લેખ થયો અને બંને જણા જવા લાગ્યા. વિનયચંદ્ર રસો-
ડામાં જઈ બોલ્યો—

પ્રથમ આપણે તે પેટીઓના તાળાંની કુંચીઓ ચુલા
નીચેથી ખોદી કઢાડવી જોઈએ કારણ કે ત્યાં પોંદ્યતાંજ આ-
પણને તેની જરૂર પડશે.

એટલું કહેતાંજ તેણે પાવડો લઈ ચુલો ખોદી કઢાડ્યો
અને તેની નીચેથી એક હાથ જમીનની અંદર ઉડાણમાં એક
ઢાંકણવાળા કટોરામાંથી બે ચાવીઓ મળી આવી તે બંને
ચાવીઓ તથા બીજી એક જે તેની માસીએ મરતા અગાઉ
તેને સોંપી હતી તે સાથે લઈને બહાર નીકળી કુવા નજીક
આવી તેની પાસેની ચોરડીનું તાળું ઉઘાડી અંદર જઈ
ત્યાંથી લોંચરાના તાળાની કુંચી લઈ તે ખોદી નાંખી
તેમાં પ્રવેશ કરતાંજ બોલ્યો— “ ગુરૂજી અહીં આતો ઘાતું
જ અંધારૂ છે. કાંઈ દેખાતું પણ નથી ” તે સાલળતાંજ
બ્રહ્મચારીએ “ કાંઈ શીકર નહીં એટલું કહી પોતાની કમ-
રેથી મીણુ બત્તિ કઢાડી તે સળગાવી બંને જણા લોંચ-
રામાં આગળ વધ્યા અને જેવી વિનયચંદ્રના નજરે પેલી
પેટીઓ પડી કે તરતજ ખુશાલીના આવેશમાં હર્ષ થલો
થઈ એકદમ ઉછલી બંને પેટીઓના તાળાંમાં સાથેજ
કુંચીઓ ધાલી ઉઘાડવા લાગ્યો અને અતિ બળ કરવાથી
પણ જ્યારે તાળાં ઉઘડો શક્યાં નહીં ત્યારે તે પેટીઓના
ઢાંકણાં ઉચકી જોતાં તે તરતજ ખુલી ગયાં. આવો વિચિત્ર
બનાવ જોઈ તે અતિ વ્યાકુળ થયો, અને તે પેટીઓ
માં નજર કરતાં જ્યારે તે ખાલી જણાઈ ત્યારે તે કેવળ
જોઈય ! “ મારી જે કાંઈ પુછ હતી તે સર્વનો નાશ
થયો ” ! એટલું કહી ભેસુદ્ધ થઈ ત્યાંજ જમીન ઉપર સુ-
ઈત થઈ પડ્યો. વિનયચંદ્રની આવી સ્થિતિ જોઈ પેલો
બ્રહ્મચારી. “ ચાલો સાંઝે થયું ! બધા વિનય તું ત્યાંજ
પડ્યો પડ્યો તારા હસ્તાવેજને સાંઝે વીલાપ કર, ” એટલું

ખેત્રી ત્યાંથી જવા લાગ્યો અને વળી બબડ્યો કે “ અફ-
સોસ ! કાલથી આટલી બધી મહેનત કરી છતાં એક કોડી
પણ હાથમાં આવી નહીં ! ખેર ! ચાલ જઈને પેલા ચાં-
ડાળને સર્વ વિગત કહું ! “બેઠમાન બેડા કાફર હે ! ”
એમ બોલતો બોલતો ત્યાંથી જતો રહ્યો.

પ્રકરણ ૬ હું

બ્રહ્મચારિયુગ્મ. સત્ય પ્રાકટ્ય સંકેત.

વિનયચંદ્ર આવી રીતે બેભાનાવસ્થામાં કયાં સુધી પડી
રહ્યો, તેની તેને બબર નહોતી; પણ જ્યારે સુદ્ધીમાં આ-
વી તેણે પોતાની આંખો ખોલીને જોયું ત્યારે પોતાને કુવા
ની પાસેની ખુદ્દી જમીન ઉપર પડેલો જોયો. અને પોતા
ની સામું એકજ રંગ રૂપના બે બ્રહ્મચારીઓને ઉભેલા જો-
યા. જેમાં એકના હાથ પગ બાંધેલા હતા, અને બીજો
જુરો હતો. આવો દેખાવ જોઈ વિનયચંદ્ર ફરી ફરી આંખો
ચોલી ચોલીને જોવા લાગ્યો અને પોતાના મનમાં વિચાર
કરવા લાગ્યો કે “ આ શું ? હું સ્વપ્નનું તો જોતો નથી ? ”
પણ તેને લાંબો સમય સુધી આવી રીતે વિચારમાં રહ્યું
પડ્યું નહીં કારણ કે પેલા બે બ્રહ્મચારીમાંને એક જે બંધ
ન રહિત હતો તેણે આગળ આવી વિનયચંદ્રને ઘેટી કરી
કહ્યું—

“ ખ્યારા વિનય શું વાત કહું ? તારી મારીની ચીઠી
વાંચી અત્રે આવી છત ઉપરથી જેવો નીચે ઉતરવા લાગ્યો
કે તરતજ મારી બરાબર સામે આ કૃત્રિમ વેશધારી બહુ
રૂપી કે જેણે મારા સ્વાંગની આબેહુબ નકલ કરી છે અને
જે ચોરની માફક આમ તેમ નજર કરી નહાસી જવાની
તૈયારીમાં હતો તેને ઉભેલો જોયો.

વિનયચંદ્ર આ નવા પ્રહારચારીની વાત સાંભળી ઘણો આશ્ચર્ય પામીને બોલ્યો “ આજના ઉપરા છાપરી અવનવા અને વિચીત્ર બનાવોથી માઈ મત્તિક એટલું તો અસ્થિર અને ભ્રમિત થઈ ગયું છે કે મને કાંઈ સુઝતું નથી. આ નિર્દય કાપટય જાળથી ભરપુર કૃત્રિમ અને દાંભીક વેશધારી કોણ છે ? જ્યાં સુધી આપ બન્નેમાંથી ખરા પ્રહારચારી કોણ છે ? તેની મને ખાત્રી થશે નહીં ત્યાં સુધી હું આપના કોઈ પણ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપી શકતો નથી. ”

નવા પ્રહારચારીએ હસીને કહયું—

“ તારું કહેવું યથાર્થ છે. હું પણ તારી એજ ખાત્રી કરી આપવા માગું છું કે જેથી અમે ઉભયમાંથી ખરા વિશ્વાસ કરવા લાયક કોણ છે ? તથા આ કૃત્રિમ વેશધારી કેવો દુષ્ટ, ચાંડાળ, અને સેતાન છે તે ખરાખર જણાઈ આવે !

આટલું કહી તે નવા પ્રહારચારીએ પેલા નકળી પ્રહારચારી ને ધરતી ઉપર નાંખી દઈ તેના પગ પણ કસીને બાંધ્યાં, અને કુવામાંથી પાણી કહાડી તેના વેશધારી મુખ ઉપર છાંટી તેનો સ્વાંગ ખુલ્લો પાડી આપવાનો વિચાર કર્યો પણ તે તેમ કરી શકે તે પહેલા એકાએક દશ બાર માળસો હથિયાર સહીત આવી પહોંચ્યા તેમના મોંહડા ખુદાનીઓથી સંતાડવામાં આવ્યા હતા. તેમણે તરતજ પેલા વેશધારી પ્રહારચારીના હાથ પગના બંધન કાપી નાંખ્યાં અને તેને પોતાની સાથે લઈ ચાલતા થયા.

ખિચારો ગભરાયલો બાલક વિનયચંદ્ર તથા પ્રહારચારી સ્તબ્ધ થઈ આ દેખાવ જોતાજ રહ્યા તો પછી તેમની સામું થવાનો તો વિચારજ શું કરવો ? એટલુંજ સાઈ થયું કે તે હુંટારામાંના કોઈએ તે પ્રહારચારી અગર વિનયચંદ્રને કાંઈ ધંધા કરી નહીં.

હુંટારાઓના ગયા પછી પ્રહારચારી બોલ્યો—

હું જાણું છું કે આ સઘળી ખટપટ પેલા ચાંરાળ દિવાનની છે તે દુરાત્માએ તારૂં સર્વસ્વ લુટી ધીધું છે તો પણ હજી સુધી કેડો છોડતો નથી.

વિનયચંદ્ર—જ્યાં સુધી આપ ખરા બ્રહ્મચારી છો એવી મારા મનની પાકી ખાત્રિ કરી આપણો નહીં ત્યાં સુધી હું આપની કોઈ પણ વાતનો જવાબ આપવાને અશક્ત છું.

બ્રહ્મચારી—સૌથી પહેલી ખાત્રિ તો એજ છે કે તે પ્રેશધારી બ્રહ્મચારીને તેના મળતીઆ ઉપાડી લઇ ગયા અને બીજી સાબીતીમાં મારી પાસે ગીરજના હસ્તાક્ષરની ચીકી છે.

એમ કહી તેણે ગીરજના હસ્તાક્ષરની ચીકી વિનયચંદ્રના હાથમાં મુકી તેણે તે ચીકી હાથમાં લઇ ઘણી બારીકીથી ઉલટ સુલટ તપાસી જોતાં પોતાની માસીનાજ ખરા હસ્તાક્ષર છે એવી ખાત્રી થયાથી તે બ્રહ્મચારીને પગે પડી રોવા લાગ્યો. બ્રહ્મચારીની આંખેમાંથી પણ અશ્રુધારા વહેવા લાગી. તેણે વિનયચંદ્રને ઉઠાડી કોટી કરી તેના અશ્રુ લુછી નાંખતો બોલ્યો :— “ જેટા ! ધીરજ ધર ? આ સંસારમાં ધીરજ તથા સંતોષથી બીજી કોઈ વસ્તુ શ્રેષ્ઠ નથી. તે દુરાત્માં પાપી રામલોચનના પાપનો કુંભ પુર્ણ ભરાઈ રહેવા આગ્યો છે અને હવે તેનો વિનાશ થવામાં અતિ વિલંબ લાગશે નહીં ! પણ ગીરજ ક્યાં છે ? ” — “ સ્વર્ગમાં ” એટલું કહી વિનયચંદ્ર ફરીથી રોવા લાગ્યો. આ વખતે બ્રહ્મચારી પણ થોડી વાર સુધી તેની સાથે અશ્રુપાત કરવા લાગ્યો. પછી પોતે જાતેજ શાંત થઈને વિનયચંદ્રને દિલાસો આપી શાંત કીધો અને થોડીવાર સુધી બન્ને જણા મૌન ધારણ કરી બેસી રહ્યા પછી બ્રહ્મચારીએ પુછ્યું—

“ આ સીવાય બીજા શા નવા પ્રસંગ અત્રે બન્યા છે ? ”

વિનયચંદ્ર—હવે આ અભાગી સ્થળમાં એક અક્ષર પણ બોલવા રાજી નથી. માટે ચલો આપણે પવિત્ર ગંગા નદીના કીનારા ઉપર બેસી ત્યાં નિરાંતે વાત કરીશું.

બ્રહ્મચારી—વિનયચંદ્ર વિપત્તિએ તને આવે સ્થાણે અને દુરઅંદેશી બનાવ્યો છે એ જોઈ હું ઘણો પ્રસન્ન છું. તારા કહેવા મુજબ ચલો આપણે મેદાનમાં જઈ બેસીએ ત્યાં કોઈ દુષ્ટ આપણી વાતો ચોરી છુપીથી સાંભળી શકશે નહીં.

એટલું કહી બ્રહ્મચારી વિનયચંદ્રને સાથે લઈ ખંડીએરમાંથી બહાર નીકળી ગંગા કિનારા ઉપર આવી નિર્ભય સ્થાન ઉપર બેઠા. બ્રહ્મચારી તથા વિનયચંદ્રના બહાર નીકળ્યા પછી ખંડીએરમાંથી એક ત્રીજો માણસ પણ બહાર નીકળી બીજી દીસા તરફ ચાલતો થયો.

ગંગા કિનારે એક નિર્ભય સ્થળે બેસી વિનયચંદ્રે બ્રહ્મચારીને પોતાની સ્વીસ્તર હકીકત કહી સાંભળાવી. બ્રહ્મચારી ઘણા ધ્યાન પુર્વક સાંભળતો હતો.

વિનયચંદ્રે “ રસ્તામાં પિઠા સાથે થયેલો મેળાપ તથા પિપ્પળાનું જુદા જોઈ તેનું ચમકવું, ત્રિજેરીવાળા ચોરડાની તથા પિપ્પળાના ઝાડવાળા લેદની અપુર્ણ હકીકત સાંભળવી, તથા વિદ્યાના અતિ આગ્રહથી તેને ઘેર જવું, પોતે જે ચોરડીમાં બેઠા હતા તેની પાસેની ચોરડીમાં ઠેકા બે માણસો વચ્ચે થયેલી વાતચીત સાંભળવી ત્યાંથી પાછા ફરી ઘેર આવી પોતાની માસીની સાથે તેની અંતકાળની સ્થીતિમાં થયેલો મેળાપ, તેનાથી લોંચરાંવાળી પેટીઓનો તથા કુવામાંના તાવિજ વીગેરેનો લરમ જાણવો, તેના મરણ બાદ વેશધારી બ્રહ્મચારીનું આવવું, પોતાની માસીને અગ્ની સંસ્કાર કરવો, ત્યાંથી પાછા ફરી કૃત્રિમ બ્રહ્મચારી સાથે લોંચરામાં જઈ જોઈ પોતે બેસુદ્ધ થઈ પડી જવું ” વિગેરે ખાલી પેટીઓ

પ્રજ્ઞાચારીને વિગતવાર કહી સેલગાવી તે સઘળી હકીકત સાંભળી કાંઈ વિચાર કરી પ્રજ્ઞાચારી બોલ્યો—

“ પેલા વેશધારી પ્રજ્ઞાચારીને પણ આ સઘળી હકીકત કહી છે ? ”

વિનયચંદ્ર—“ હા, હું શું બાણ કે તે દુષ્ટ જોટો સ્વાંગ ધારણ કરી મને છગવા સાડ આબ્યો હતો ? ”

“ એ ઘણુંજ ખરાબ થયું, અને તેમાં વળી બિચારી વિધાને માટે તો ઘણુંજ જોટું થયું. જેર ! જે થયું તેનો ઉપાય નથી, સઘળી બાળ ખગડી ગઈ; પણ જોઈએ છીએ કે શું થાય છે ? ”

“ હાય ! બિચારી વિધા ઉપર વિપત્તિ આવી પડશે ? જો કે માફે સર્વસ્વ તો નાશ પામ્યું છે, છતાં મારા પ્રાણા-ર્પણ કરવાથી પણ જો વિધાની વિપત્તિ દુર થઈ શકતી હોય તો તેમ કરવાને હું તૈયાર છું. ”

“ ગભરાવાથી કાંઈ કામ સરવાતું નથી. ” હવે તો ઘણી દીર્ઘ દ્રષ્ટીથી વિચાર કરી સાવધપણે કામ લેવું પડશે. (જરા વિચાર કરીને) હા ! જો બીજી પણ એક ભુલ થઈ છે, આપણે આખું ખંડીયર ખુલ્લું મુકી આબ્યા છીએ, અને તાણું મારવાનું પણ વિસરી ગયા છીએ ?

વિનયચંદ્ર—(જરા ખિન્ન થઈને) ગુરૂજી, આગ લાગે તે ખંડીએરમાં, માફે સર્વસ્વ નાશ પામ્યું છે, તો હવે છંદ પથ્થરને તાણું મારવાની શી જરૂર છે ?

પ્રજ્ઞાચારી—તે ઠીક છે, પણ જે કામ તો ત્વરાથી જઈને અવસ્ય કરવાની જરૂર છે. પ્રથમ કુવામાંથી તાવીજ કાઢી લેવું અને બીજી લોંચરે તાણું વાસવું જોઈએ.

વિનયચંદ્ર—લોંચરે તાણું મારવાનું હવે શું પ્રયોજન છે ?

પ્રજ્ઞાચારી—શું તને ખબર નથી કે તે લોંચરામાં એક સુરંગ છે; અને તે દિવાન, રામલોચનના ઘરમાં ખખના

વાળી ઓરડી સુધી જાય છે તેથી મારી નક્કી ખાતરી છે કે ગીરજના આનચી બેઠની વાત તેણે કોઈ રીતે જાણી લઈ તે સુરંગ દ્વારા આવી દસ્તાવેજો તે જાતે ચોરી લઈ ગયેલો હોવા જોઈએ.

વિનયચંદ્ર—સુરંગની હકીકતની મને ખબર નથી. તેમ માસીએ પણ મને કોઈ દિવસ કહ્યું નથી. તો શું આપને પુણી ભરેંસો છે કે આપ સુરંગને રસ્તે થઈ રામલોચનના ભંડાર ગૃહમાં દાખલ થઈ ત્યાંથી આપણા ચોરાયલા દસ્તાવેજો પાછા મેળવી શકશે ? ગુરૂજી ! રામલોચન ઘણા બદમાસ છે. તેથી એ કાર્ય નિર્વિધને પાર પાડવું કાંઈ સહેલ નથી ?

પ્રહાર્યારી—તું ધારે છે તેટલું કાંઈ મુશ્કેલ નથી, પણ હુમણાં તે વાત કહેવાની કાંઈ આવશ્યકતા નથી. જોઈ લઈશું કે રામલોચનમાં કેટલું પાણી છે ?

વિનયચંદ્ર—આપે સુરંગની જે હકીકત કહી તે ઉપરથી વિધાએ ખજાનાવાલી ઓરડીની કહેલી હકીકતનો ભરમ ખુલ્લો થાય છે, પણ પેલા પીપજાના ઝાડવાળો ભેદ હજી સુધી કાંઈ સમજી શકાતો નથી.

પ્રહાર્યારી—તારું કહેવું ખરું છે, એ પીપજાના ઝાડનું રહસ્ય તો યદ્યપી પર્યંત મારા સમજવામાં પણ આવતું નથી. ખેર ! આગળ ઉપર જોઈ લેવાશે.

વિનયચંદ્ર—મારા લાગ્યમાં જેટલું લખ્યું છે તેટલું જ થવાનું છે. સંધ્યા કાળનો સમય થયો છે તેથી આપ હવે સ્નાન કરી લો. પછી આપની ઇચ્છાનુસાર કરીશું.

પ્રહાર્યારી—તારા સુખમાં આજ અન્નનો એક દાણો પણ ગયો નથી, માટે તું પણ સ્નાન કરી લે. પછી જે કાંઈ કરવું ઉચિત જણાશે તેનો પ્રારંભ આજથી જ કરીશું.

વિનયચંદ્ર—ગુરૂજી મને ખાવાની બીજકુલ રૂચિ નથી.

આપ શ્નાન સંન્યા કરી કાંઈ લેજન કરો.

બ્રહ્મચારી—આખરે તું બન્યું છે, વાડ લુખ્યા રહેવા થી શું લાલ થશે ?

એમ કહી બ્રહ્મચારીએ વિનયચંદ્રને અતિ આગ્રહથી સમજાવી નહવડાવ્યો, અને પોતે પણ શ્નાન કરી બન્ને જણા ખંડીએર તરફ પાછા વળ્યા બ્રહ્મચારી પોતાની સાથે જે કાંઈ ફળ.ફળાદિક લાવ્યા હતા તે ઉભયે મળી ખાધાં.

પ્રિય વાંચક ! એટલું તો જાણી ચુક્યા હશે કે વિદ્યાના પિતાનું નામ દીવાન રામલોચન અને વિનયચંદ્રની માસીનું નામ ગીરજા હતું.

પ્રકરણ ૭ મું.

પ્રયત્ન વ્યર્થ. વિપત્તિમાં વિપત્તિ.

વિદ્યા અને વિનયચંદ્રનો છેલ્લો મેલાપ થયાને આજ પંદર દિવસ થયાં હતાં. એ સમય દરમ્યાન એક ભીજની શું સ્થિતિ હતી ? તેની તેમને ખબર નથી. વિનયચંદ્ર પોતાની સ્થિતિ વિદ્યાને જણાવી શક્યો નથી, તેમજ વિદ્યા પોતાની સ્થિતિથી વિનયચંદ્રને વાકેફ કરી શકી નથી. પંદર દિવસના વિયોગથી તેમના મનમાં કેવું વિરહ દુઃખ થયું હશે ? તેનો વિચાર વાંચનાર ! જો તને તેવી રીતને અનુભવ થયો હશે તોજ થઈ શકશે ! એ વેદના કોઈ વ્યાધિની નહોતી, એ વેદના તો માત્ર નૈસર્ગિક પ્રેમનીજ હતી.

વિદ્યાથી બુદ્ધ પડ્યા પછી વિનય ઉપર જે કાંઈ વિપત્તિ આવી પડી તેનું થોડું વર્ણન અમે આગલા પ્રકરણમાં આપી ગયા છીએ પણ ત્યાર પછીના પંદર દિવસ માં શું બન્યું ? તે જુઓ.

બ્રહ્મચારીએ ભોંયરાવાળી પેટીમાંથી ગુમ થયેલા દસ્તા વેળે સોધી કાઢવાને ઘણા પ્રયાસ કર્યો પણ સધળું વ્યર્થ !

સુરંગનું જે દ્વાર લોંચરામાં પહોંતું હતું અથવા જે દ્વારથી સુરંગને રસ્તે દિવાને બંધ કરી કીધાની ખબર જ્યારે બ્રહ્માચારીને પડી ત્યારે તેણે પણ કુવાડીથી લોંચરાવાળા દ્વારના બે કડકા કરી ત્યાં ઘટ માટીનો મોટો ઢગ કરી સુરંગમાં જવાનો માર્ગ બંધ કરી લીધો અને વિનયચંદ્રના તાવીજ વાળો દાબડો કુવામાંથી કાઢાડી એવી જગ્યા પર સંતાડ્યો કે તેનો ભેદ વિનયચંદ્રના જાણવામાં પણ આવ્યો નહિ. વળી તેણે પેલા પીપળાના વૃક્ષ તથા દિવાનના ઘર ના ગુપ્ત ભેદો શોધી કાઢવા ઘણો પ્રયત્ન કીધો. દશ બાર દિવસ સુધી ઘણી ખંતથી તપાસ કરવા છતાં પણ વિનયચંદ્રના લાલની કોઈ કકીકત તેના જાણવામાં આવી નહીં. વિનયચંદ્રે પણ રામલોચનના ઘર નજદીક ઘણા ફેરા ખાવા માંડ્યાં પણ વિધાનો મેળાપ થયો નહિ. એટલુંજ નહિ પણ તેની સ્થિતિ વિશે કાંઈ ખબર મળી નહિ, તેથી તેણે હિંમત ધરી એક દિવસ વિધાના મકાનમાં જાતે જઈ તેને મળવાનો વિચાર કર્યો. પણ પેહેરેગીરોએ તેને અંદર જતો અટકાવી ને કહ્યું કે “ દિવાન સાહેબે આ મકાનમાં આપને નહિ જવા દેવાનો હુકમ કીધો છે ” આવું સાંભળી નિરાસ થઈ તે પાછો ફર્યો, પણ આ વખતે તેના મનની કેવી સ્થિતિ થઈ હશે ? તે બિચારા વિનયચંદ્રનું મનજ જાણે ! જે દવસથી તેને દિવાન રામલોચનના મકાનમાં જતો સિપાઈ આવે અટકાવ્યો તે દિવસથી તેણે તે તરફ જવાનું બંધ કર્યું. પણ વિધાને લીધે તે ઘણા મુંઝાવા લાગ્યો. આટલું જાણે કે આછું હોય તેમ બીજો એક એવો બનાવ બન્યો કે જેથી તેના હુબનો કાંઈ પાર રહ્યો નહિ. આજ બે દિવસ થયાં બ્રહ્માચારી કાંઈ અલોપ થઈ ગયા છે. તેને બીલકુલ પત્તો નથી. મધ્યરાત્રીના સમયે છાપરા ઉપર કાંઈ ખખડાટ થતો સાંભળી હાથમાં લાકડી લઈ બ્રહ્માચારી તે તરફ જવા લાગ્યા, તે જોઈ વિનયચંદ્રે બહુ સમજાવ્યા

કે “ મધ્યરાત્રીના સમયે એકલા જવું સાહે નહિ. વખતે દુશ્મનોની પ્રપંચ જાળમાં ફસાઈ પડશો. ” પણ બ્રહ્મચારીએ તેના કહેવાપર કાંઈ લક્ષ નહિ આપતાં તેને આશ્વાસન આપી છાપરા તરફ ગયા. એ કલાક સુધી વિનયચંદ્રે તેમના પાછા ફરવાની રાહ જોઈ પણ તે પાછા ફર્યા નહિ. આખરે તેનું ઘણા દુઃખથી શ્રમિત થયેલું મન નીંદાદેવીને સ્વાધીન થયું. અને તે ઊંઘમાં એટલો તો ગીરફતાર થયો કે જ્યારે તે જાગ્યો ત્યારે દોઢ પ્રહર દિવસ ઊગી ચુક્યો હતો. તે વખતે પણ તેણે બ્રહ્મચારીને પાછા ફરેલા નહિ જોવાથી ખડિયસ્માં સઘળે તપાસ કરવા માંડી. ઘણી બારીકમીથી આખા ખડિયરમાં તપાસ કર્યા છતાં પણ તેનો પતો નહી લાગવાથી જેવો તે છાપરા તરફ જવા લાગ્યો. તેવીજ તેની દ્રષ્ટી દાદર પાસેની મિંત ઉપર પડી. જેના ઉપર કોમલાથી બ્રહ્મચારીના હસ્તાક્ષરથી લખાવેલા ચારણ અક્ષર માલમ પડ્યા. “ સપડયો ” એ વાંચી બંધારા વિનયચંદ્રે “ દાહ્યા ઉપર લલાચ જેવું લાગ્યું ” તે અક્ષરો રાત્રીના સમયે અંધારામાં કોમલાથી ઘણી ત્વચાથી વાંઝાવુંદા લખવામાં આવ્યા હતા; તો પણ બ્રહ્મચારીનાજ હાથેના છે, એવું તેની ખબરી થઈ. આ દુષ્ટ કર્મ પણ પાનડોયવડનુંજ છે એમ તેને નહીં માન્યું આજ એક પાત્રી મોકળાવના દુર્ગી બનવોથી તે એવો તો હિંચકાકર્મ ગણે કે વિચારના વચળામાં જાવાં જાતો ત્યાંજ બેસી રહ્યો; આગી રીત થોક સમુદ્રમાં ટુળીને તે ક્યાં સુધી બેસી ગયેલ તે કાંઈ નહીં નહેતું; પણ કોમળે પાછળથી આવી તેનો હાથ ખેંચી લીધો તે અમર ઉડ્યો ને આખો ઉઘાડી બેસ્યું. તો એક પુદ્ગલ સ્ત્રીને ઉભેલી જોયું.

વિનયચંદ્ર થોડાંવાર સુધી તો તે આવનાર સ્ત્રી તરફ આશ્ચર્ય અસ્તિ થઈ જઈ રહ્યો, અને પછી બોલ્યો—

“ વિન્યા, તું ક્યાંથી આવી? સર્વ ખુશીમાં તો છે? તું રહે છે શા માટે ?

પ્રિયવાંચક, જે વૃદ્ધ સ્ત્રી હમણાં વિનયચંદ્રની સામું રહતી હોય છે તેનું નામ વિમળા છે, અને તે વિદ્યાએ મોકલેલી આવી છે.

થોડીવાર સુધી તો વિમળા વિનયચંદ્રની દશા જોઈ રહતી હોય રહી, પછી તેના પુછવાથી બોલી—

“ હા, સર્વ સારી પડે છે. પણ ખિચારી વિદ્યાની સ્થિતિ ઘણી દુઃખરૂપ છે; નિશાળે જવાનું બંધ થયું અને પોતાની ચોરડી છોડી બહાર નીકળવાની પણ મનાઈ છે કોઈની સાથે બોલવાની કે વાતચીત કરવાની પણ બંધી છે; ઘરની દાસીઓને પણ બહાર નીકળવાનો હુકમ નથી; ખિચારી વિદ્યાએ અન્ન જળનો ત્યાગ કરી રહી રહી પોતાની દેહને એવી તો બનાવી મુકી છે કે એકી નજરે ઓળખવી પણ કઠણ પડે. વિદ્યાની માતાને પણ ખિચારીને બળર નથી કે દીવાનજના મનમાં શું છે ? હાય ! આખા ઘરને એવું કારાગૃહ જેવું બનાવી મુક્યું છે કે બહારની હવા પણ અંદર દાખલ થઈ શકે નહિ.

વિનયચંદ્ર વિમળાની વાત ઘણા શોકામયિતે સાંભળી એક દિવસ નિશ્વાસ નાંખી બોલ્યો—

“ વિમળા, હાય ! મારે લીધે ખિચારી વિદ્યાના સકોમળ શરીરને આવું કષ્ટ સહન કરવું પડે છે ? હાય હાય ! મારા જીવતરને ધિક્કાર છે કે મારે ખાતર એક નિર્દોષ અને શુભાલ બાળાને આટલું બધું દુઃખ સહન કરવું પડે છે; અને હું તે અટકાવી શકતો નથી ? હે ઇશ્વર ! હવે તું મને મોત આપ “ એમ કહી કલ્પાંત કંવા લાગ્યો. ”

વિમળા વિનયચંદ્રના આંસુ લુછી નાંખી ધિરજ આપતાં બોલી કે “ રડો નહિ ! ઇશ્વરને યાદ કરો, તેજ તમારું દુઃખ દૂર કરશે હું જાઉં છું, કારણ કે કોઈ દુશ્મન જીવે તો મારા લુહા હાલ થાય; પંદર દિવસમાં આજે ચોરી છુપીથી અત્રે આવવાને લાગ મલ્યો છે. વિદ્યાએ મોકલેલી આ ચીઠ્ઠી વાંચો.

એમ કહી વિનયચંદ્રના હાથમાં એક કેળાનું પાંદડું આપી તે જતી રહી. મેમરાયે ઘણું કહ્યું પણ તે બીલકુલ શોભી નહિ; તેના ગયા બાદ વિનયચંદ્રે મુઘાની ચીઠ્ઠી છાતી સરસી દબાવી આંખોએ લગાડી ખોલી વાંચવા લાગ્યો. તેમાં નીચે મુજબ ચારજં લીટી લખેલી હતી.

“ જેમ બને તેમ જલદી તમારા પ્રાણ બચાવી. ”

“ નહાશો જો બની શકશે તો આજ રાતના ”

“ આઠ વાગે પુલની પાસે મળીશ, પણ નહિ ”

“ મળી શકું તો મારી રાહ જોશો નહિ. ”

વાંચનાર ! વિઘાની ચીઠ્ઠી વાંચી વિનયચંદ્રના મનની શું સ્થિતિ થઈ હશે ? તેના ચિતાર આપવાને અમારી લેખણ અશક્ત છે. પણ જેને વિનયચંદ્રના દુઃખ કરતાં ચોથાઈ દુઃખનો પણ અનુભવ હશે તેજ તેની કલ્પના કરી શકશે.

વિનયચંદ્રે વિઘાની ચીઠ્ઠી પુનઃ પુનઃ વાંચી. તેન ભાવ અને તેની લખાવટ જોઈ વિનયચંદ્ર ઘણો દુઃખી થયો. તેણે જોયું કે કેળના પાંદડા ઉપર સોય વતી અતિ ત્વરાથી ધ્રુજતે હાથે તે ચીઠ્ઠી લખાયેલી હતી. જે ઉપરથી વિઘા કેવી પરાધિનતા અને ભયભિત સ્થિતિમાં છે તે સ્પષ્ટ જણાઈ આવતું હતું. વિનયચંદ્ર તે ચીઠ્ઠીને પુનઃ છાતી સરસી આપીને બોલ્યો કે—

અહા ! વહાલી વિઘા, મારી ખાતર તને આવી નિર્દય રીતે નજર કેદ કરવામાં આવી છે, કે કલમ, ખડીઓ અને કાગળ પણ તને સ્વપ્નવૃત્ત થઈ પડ્યાં છે ? હાય ! મારે માટે તારી આવી દુર્દશા થઈ છે તે સાંભળવા છતાં પણ મારા પાપી પ્રાણ ટકી રહ્યા છે !

આશરે એક કલાક મુધી વિનયચંદ્ર આવી રીતે વિચાર કરતો બેસી રહ્યો હશે. પછી જ્યોતેજ શાંત થઈ ઉઠ્યો. અને

ગંગા કિનારે આવી સ્નાન કરી એ ચાર ઘુંટ પાણી પી
આમ તેમ કરવા લાગ્યો. ફરતાં ફરતાં જે જગોએ ગીરજાની
લાસને અગ્નિ સંસ્કાર કરવામાં આવ્યો હતો, ત્યાં આવી
પહોંચ્યો; ઘોડીવાર સુધી ત્યાં ઉભો રહી અશ્રુપાત કરી એક
દિવ નિશ્વાસ નાંખી ણીજી તરફ ગયો, અને સંધ્યાકાળ
થતાં સુધી ગંગા કિનારે આમ તેમ કર્યાં કરીયું. સૂર્યાસ્ત થયા
પછી ત્યાં કિનારા ઉપર જાંધેયું એક હોડકું છોડી તરે નદિના
જલ પ્રવાહ તરફ તરતું છોડી દીધું. કેટલીક વાર સુધી આ
પ્રમાણે ફરી હોડકું પાછું ફરવી તેની જગ્યા ઉપર જાંધી
દીધું. અને પોતે કિનારે આવી નદિના પુલ તરફના રસ્તો
લીધો. જાંડિયેરથી પુલ આશરે સો દોઢસો પગલાં દુર હતો
ત્યાં કિનારે કિનારે ચાલતો વિનયચંદ્ર આવી પહોંચ્યો, અને
પુલની નીચે જ્યાં પુર્વે ઘણીવાર તેનો અને વિધાને સેવાપ
થયો હતો ત્યાં સંતાપ ખેડો.

પ્રકરણ ૮ મું.

પ્રેમ પ્રભાવ.

આગલા પ્રકરણમાં વાંચી ગયા મુજબ પુલ નીચે નેત્રો
બંધ રાખી વિનયચંદ્ર વિચાર શસ્ત્ર સ્થીતીમાં કર્યાં સુધી
એસી રહ્યો ? તેની તેને ખબર નહોતી. પણ કોઈએ પાછ-
ળથી આવી તેનો હાથ પકડ્યો ત્યારે તે ભગૃત, થયો અને
પાછળ ફરી જોયું તો જે પ્રેમમુર્તિને માટે પોતે વ્યાકુળ
હતો અને જેનું મળવા માટે પોતે અવિરોધ થઈ રહ્યો હતો,
તેજ પોતાની મનોરમા પ્રિયતમા વિધાને જોતાંજ એકદમ
ઉઠી તેને કોપી કરી પોતાને ગળે લગાડી દીધી. પ્રિય
વાંચનાર ! પછી શું પુછવું ? જાંને પ્રેમીઓ વિરહ વ્ય-
થાથી વ્યાકુળ તો હતાંજ, તે આમ એકાએક મેળાવ થવાથી

એક બીજાને ગળે વળગી પડી સ્વધારાથી વિરહાગ્નીને શાંત કરવા લાગ્યાં. થોડીવાર સુધી આવી સ્થિતિમાં રહી પછી શાંત થઈ એક બીજાના આંસુ લુછી નાખી પુલ નીચે જમીન ઉપર બેસી વાતો કરવા લાગ્યાં.

વિદ્યા-વહાલા, મંસીને શું થયું હતું ?

વિનયચંદ્ર-ફક્ત ચાર પાંચ દિવસ તાવ આવ્યો હતો પણ હું શું જાણું કે મને આટલો જલ્દી નિરાધાર કરી તે આશી જશે ? તે દીવસે રાત્રીના તારાથી છુટો પડી ઘેર આવતાંજ માલમ પડ્યું કે તેની આખરની ઘડી છે !

વિદ્યા-વહાલા, આપણો છેલ્લો મેળાપ થવાને આજે પંદર વીસ દીવસ થયા છે, તેટલામાં તો ચિંતાગ્નીથી તમે એટલા બધા નિર્બળ થઈ ગયા છો કે એળખાતા પણ નથી.

વિનયચંદ્ર-પ્રિય વિદ્યા, મારા ઉપર જે આફત આવી પડી તે કહેવા બેસું તો કેટલાક દીવસ વહી જાય ! ખેર ! પણ મારે ક્ષીયે તારા ઉપર આવી પડેલી વિપત્તિનો જ્યારે મને જ્યાલ આવે છે, ત્યારે મનમાં એવું થાય છે કે જાણે મારો પ્રાણ કહાડી નાંખું !

વિદ્યા-હા હા ! વાત તો ખરી ! ખરું જોતાં મારું દુઃખ તો તમારા આગળ કાંઈ વીસાતમાં પણ નથી. ફક્ત તમારું દુઃખ સાંભળીને મારું હૃદય ચીરાઈ જાય છે ! આત્માર્થણ કરવાથી પણ તમારું દુઃખ દુર થતું હોય તો તેમ કરવાને પણ તૈયાર છું.

વિનયચંદ્ર-વહાલી, મારે ખાતર આટલું બધું કષ્ટ શા માટે સહન કરો છો ? મને ભુલી જાઓ ! અને તમારા પિતાની આજ્ઞાને અનુસરો !

વિદ્યા-પ્રાણેશ ! જ્યાં સુધી આ ક્ષણભંગુર દેહ ચિતામાં બળી રાખ થઈ જશે નહીં, ત્યાં સુધી તો તમને ભુલી શકું તેમ નથી. અને મારા પિતાજીનું શું પરંતુ અન્ય

કેઈનું પણ નિતીયુક્ત કહ્યું કરવાને તૈયાર છું; છતાં હાય ! આ અનિતી સહન થતી નથી. હે ઇશ્વર ! તમે તેમનું શું બગાડ્યું છે, કે તમારું સર્વસ્વ લઈને પણ સંતોષ નહીં પામતા તમારા પ્રાણુના તરસ્યા થઈ રહ્યા છે ?

વિનયચંદ્ર-વહાલી વિદ્યા, તેમાં તેમનો કાંઈ દોષ નથી. એ સઘળો મારા પ્રારબ્ધનો જ વાંક છે !

વિદ્યા-પ્રિય વિનયચંદ્ર, તમે હવે શું ઉપાય કરવા ધારો છો ? હું ચોરીથી અત્રે આવી છું; માટે વધારે વખત રોકાઈ શકતી નથી. તમારા સુખને ખાતર આત્માર્પણ કરવા તૈયાર છું; પણ તમારા ઉપર કાંઈ નવી આકૃત આવેલી જોવાને રાજી નથી.

વિનયચંદ્ર-મીઠી વિદ્યા, સર્વ જગત મને દુઃખમય જણાય છે ! મને કાંઈ ઉપાય સુઝતો નથી ! તું કહે તેમ કરવા તૈયાર છું.

વિદ્યા-દુઃખનોનું પ્રબળ વિશેષ છે, માટે મારી એવી ઇચ્છા છે કે થોડો સમય તમે કોઈ નિર્ભય સ્થાને જઈ રહો કે તેમનાથી તમારો વાંકો વાળ થાય નહીં. હૃદયેશ, તમારા વિયોગનું દુઃખ હું સહન કરી લઉંશ, પણ નકરે નારાયણને તમારા ઉપર કાંઈ નવી આકૃત આવી પડે તો મારા પ્રાણુ રહેશે નહીં !

વિનયચંદ્ર-શું કાંઈ નવી વાત બની છે ?

વિદ્યા-ના, ના, એવું તો કાંઈ નથી, પણ તમારા ઉપર જે કાંઈ વિત્યું છે, તે સઘળું બ્રહ્મચારીજીથી મેં જાણ્યું છે; મારી માતૃશ્રી પણ સઘળું જાણી ગઈ છે, પણ તે બિચારી તદ્દન નિરૂપાય છે. તેનું કાંઈ ચાલતું નથી કે તે કાંઈ કરી શકે.

બ્રહ્મચારીનું નામ સાંભળી વચમાંજ વિનયચંદ્ર બોલી ઉઠ્યો, “ બ્રહ્મચારીજી ! ક્યાં ? અને ક્યારે મળ્યા હતા ? ”

વિધા—અફસોસ ! વહાલું ! જે દિવસ થયા તેઓ પણ મારા પિતાજીની કપટ જળમાં ફસાઈ પડ્યા છે. પણ તેમને માટે તમે કાંઈ શ્રીકર કરશો નહીં. આજે હું તેમને જરૂર કેદમાંથી છોડાવીશ. મારા તથા મારી માતૃશ્રીના ઉપર જે કાંઈ વિત્યું છે, તે તમે તેમના મુખથી સાંભળશો.

વિનયચંદ્ર—મધુરી વિધા ! આજે તે મને વગર મુઠ્ઠે ખરિદ કીધો છે !

વિધા—તો વહાલા ! હામ આપી તમને ક્યારે ખરિદ કરવા આવી હતી ? પ્રિયતમ, તમે કોઈ પણ રીતે પટના જાઓ મારી માતૃશ્રીએ તમારે સાડા આ ચીઠ્ઠી આપી છે, તે લ્યો મારા મામા ત્યાં તમને સારી રીતે રાખશે. થોડા દિવસ ત્યાં શાંતીમાં રહેશો એટલામાં શ્રી જમદિશ્વરની કૃપાથી સર્વ સારાં વાનાં થશે !

વિનયચંદ્ર—મુગ્ધે ! ત્યારે તું તારી માતૃશ્રીની આજ્ઞા લઈ મને મળવા આવી છે ?

વિધા નહીં ખ્યારા ! મારી માતૃશ્રી વિમળા સાથે આ ચીઠ્ઠી મોકલતી હતી, તે મેં વિમળા પાસેથી લઈ લીધી; અને મારા પિતાજી આજે કાંઈ કામસર ભાગજપુર ગયલા હોવાથી ગંગા સ્નાન કરવાને બહાને મારી માતૃશ્રીની આજ્ઞા લઈ છુપી રીતે આપને મળવા સાડા આવી છું.

વિનયચંદ્ર—પણ વહાલી ! રાત્રિના સમયે એકલી આવી તે ઠીક નહીં !

વિધા—હું એકલી આવી નથી. પાસેના ઘાટ ઉપર વિમળા બેઠી છે. પ્રાર્થના લો, આને પાસે રાખો; એમ કહી તેણે વિનયચંદ્રના હાથમાં એક થેલી મુકી.

વિનયચંદ્ર—મુદ્રા, એ શું છે ?

વિધા—પ્રિયતમ, એમાં થોડાક પૈસા છે, તે સંભાળથી પાસે રાખજો. હાલના વિષમ વખતમાં તે કામ લાગશે.

કૃપા કરી તમે પટના જવા સાડ નાવડી તૈયાર કરો, મારી વિમળાનો ગોપાળ તમને પ્રેમી હયાડવા સાડ આવશે. તે મા દિકરો મારા વિશ્વાસુ છે, તેથી એ વાત કોઈના જાણવામાં પણ આવશે નહીં. એક વખત તમે નિર્ભયપણે પટના પહોંચી ગયા તો પછી દુશ્મનો જખ મારે છે !

વિનયચંદ્ર—પ્રિય વિદ્યા, એટલા બધા રૂપિયા તું ક્યાંથી લાવી ?

વિદ્યા—પ્રાણેશ, એ રૂપિયા જ્યારે જ્યારે માતા પિતા તરફથી મને ખર્ચ સાડ મળતા, ત્યારે ત્યારે ખર્ચ નહીં કરતાં એકઠા કીધેલા તે મારાં અહોભાગ્ય કે આજે ખરી વખતે કામ આવ્યા !

વિનયચંદ્ર—હૃદય લક્ષ્મી, મને રૂપિયાની શું જરૂર છે ? હું તે લઈશ નહીં; તેમાંથી તારે સાડ કાંઈ સુશોભીત અલંકાર કરાવજે.

વિદ્યા—(ઉદાસ જીભને) નાથ, મને કપડાં તથા અલંકારની શું ખોટ છે ? વહાલા, સત્ય પુછો તો મારાં ખરાં આભુષણ રૂપ તો તમેજ છો ! તો પછી કૃત્રિમ દાગીનાની શી ગરજ ?

વિનયચંદ્ર—પણ હાય ! મારી પાસે તો કુટી બદામ પણ નથી. તારા રૂપિયા ખર્ચાઈ જશે તો હું ક્યાંથી પાછા આપીશ ?

વિદ્યા—વાહ ! વાહ ! શાબાશ ! મેં શું કાંઈ સરાફી પેહુડી ખોલી છે ? શું હું તમને કરજે નાણા ધીરું છું ? નહીં, વહાલા નહીં ! એમ માનો કે એ રૂપિયા તમારાજ છે, તે આજ દીન સુધી મને સાચવવા સાડ આપ્યા હતા તે તમને જરૂર પ્રસંગે પાછા આપું છું.

વિનયચંદ્ર—વિદ્યાનો હાથ લઈ પોતાને હોઠે લગાડીને ખોલ્યો, મારી મનમોહક વિદ્યા, હું તેવા કોઈ કારણથી ના કહેતો નથી, પણ હાય ! આજે મારું હૃદય લેદાઈ બા-

ય છે ! જે આશા રૂપી લતાને આજ સુખી પ્રેમરૂપી જ-
ળનું સીંચન કરી મારા હૃદયમાં રેખી હતી, તે આજે
વિપત્તિને લીધે વિખુટી થવા માંગે છે ! વહાલી, શું કહું ?
આજે મારો હૃદયગ્નિ અતિ પ્રજ્વલિત થઈ ગયો છે, તે
ઓલવાવો ઘણો કઠિન છે, મારી ખાતરી છે કે અગ્નિમાં
મારું હૃદય ઝાળી ખાખ થઈ જશે ! આખું જગત લેના
હિપર કોપાયમાન છે ! દરિનાએ જેને કોલીની કિંમતનો
જનાવ્યો છે ! તેનો લરેંસો શું ? તેની આશા શું ?
(આટલું બોલતાં બોલતાં તેની આંખોમાં આંસુ ભરાઈ
આવ્યાં. ઘોડી વારે શાંત થઈ પાછું બોલવા લાગ્યો :) વિ-
ધા ! મારી પ્રાણાધિક પ્રિય વિધા ! હું દરિદ્રી થઈ રાજ્યા
સન મેળવવાની હજી કરું, તે મારી સુખી નહીં તો
ખીલું શું ? મનમાં મોટી મોટી આશા બાંધુ તે શું કરી
પુણું થઈ શકે છે ? એવી મોટી આશા તુજા મનમાંથી
કઢાડી નાંખવા આ દુર્ભાગી જીવને ઘણો સમજાવું છું. પણ
સઘળું વ્યર્થ ! તે કેમે કર્યું માનતુંજ નથી. હાય ! મારા
ચિત્તને કેવી રીતે શાંત કરું ? કેવી રીતે મારી હૃદયગ્નિને
ઠંડી કરું ? (તેના ચક્ષુમાં પુનઃ અશ્રુ ભરાઈ આવ્યાથી
લુછી નાંખી બોલ્યો) હા ધારતો હતો કે એક દિવસ
જરૂર સુખી થઈશ ! પણ હાય ! મારા ભાગ્યમાં સુખ
સરજાયલું નથી. વહાલી, તું મારી આશા છોડી દે, અને
સુખી થા ! હું આ દુઃખમય સંસારનો ત્યાગ કરીશ. પણ
અહીં રહી તારા સુખના માર્ગમાં કંટક રૂપ થઈ
પડીશ નહીં !

આ સાંભળી વિધાના નેત્રોમાંથી અશ્રુપ્રવાહ વહેવા લા-
ગ્યો; પછી પોતે બલતજ શાંત થઈ ગદગદિત સ્વરે બોલવા
લાગી —

“ અહાહા ? વહાલા, આ તમારી અર્થ રતિ વાતોનું
શું પ્રયોજન ? પ્રથમ તો ફોઈ દિવસ તમે આવું કઠોર

લાપણુ કયું નથી. હાયા! મારા કહેવાનો આપે જુદોજ અર્થ કર્યો ? ખ્યારા વિનયચંદ્ર ! શું હું તમને, મને છોડી, સદાને માટે પરદેશ ગમન કરવાનું કહું છું ? અને એવું સમજીનેજ હું તમને અત્રેથી દુર કરું છું ? તમારા જુદા પડ્યાથી, અગર દેશ ત્યાગ કર્યાથી, હું સુખી થઈશ, એવું તમે માનો છો ? આજદીન સુધી આખા જગતમાં જે કોઈ પણ વસ્તુ મને સુખદાયક હોય તો તે તમેજ છો ! હાયા ! પ્રાણુ વિખુટા થવાથી કોઈ પણ સુખી થઈ શકે છે ? વહાલા, તમેજ મારા પ્રાણુજીવન આધાર રૂપ છો, તો તમને છોડવાથી મારા પ્રાણુ રહેશે ? એવો તમને વિશ્વાસ છે ? હું આપને અત્રેથી થોડો સમય દુર થવાનું માત્ર એટલા સાફજ કહું છું કે દુશ્મનોથી તમને કાંઈ આંચ આવી શકે નહીં. ત્યારે શું પ્રાણુધાર ! તમારા મનમાં મારો હમેશને માટે ત્યાગ કરવાનો વિચાર છે ? કદાપી તેમ હોય તો મારો ત્યાગ કરો ! અને પછી જે જે કે તમારી પ્રેમાંધ વિદ્યાની શું દશા થાય છે ? ”

ખિચારી વિદ્યાથી આગળ બોલી શકાયું નહીં. તેનો કંઠ બંધ થઈ ગયું રૂંધાવા લાગ્યું. વિનયચંદ્રની પણ તેજ દશા હતી, પણ હૃદયને જરા કંઠણ કરી શાંત થઈ વિદ્યાનાં આંધુ પોતાના છેડાવડે લુછી નાંખતાં બોલ્યો :—

“ મારી હૃદયેશ્વરી ! તારો શું હું ત્યાગ કરું ? હાયા! ઇશ્વર મારો સાક્ષી છે કે મારા તનમાં, મનમાં, નેત્રોમાં અને રોમે રોમમાં તુંજ તુંજ છે ! જ્યાં સુધી આ દેહનો એક વાગ પણ અવશેષ, રહેશે ત્યાં સુધી તારો ત્યાગ કરી શકાશ નહીં; પણ શું કરું લાચાર છું ! તાના પિતા મારા લોહીના તસ્સ્યા થઈ રહ્યા છે ! અને તું તેની પુત્રી છે, તો તેઓ તારો હાથ મને સોંપી તને મારી સર્વસ્વની અધિપત્નીથી થવા દે એ કેમ બને ?

વિદ્યા—પ્રાણેશ, આપે શું મારો હાથ પકડ્યો નથી ?

અને હજી સુધી શું હું તમારી થઈ ચુકી નથી ? ત્યારે કહો ? મારા પાણાગ્રહણ અથવા લગ્નમાં ન્યુનતા છે ? પ્રિયતમ, વિવાહ એટો એક માત્ર લોકાચાર છે, તે થાય અગર નહીં. થાય પરંતુ જ્યાં સુધી આ વિધાના દેહમાં પ્રાણ છે, ત્યાં સુધી તે તમારીજ છે. તમે નિશ્ચય માનો કે રૂઢી અર્થાત લોકાચારથી હું તમારી ન થઈ શકું તો પણ જ્યાં સુધી મારા શરિરમાં પ્રાણ છે ત્યાં સુધી આ હાથ પ્રિય વિનયચંદ્ર સીવાય અન્યાના હાથમાં કદી જવાનો નથી! પ્રાણાધાર, તમે ગમે ત્યાં રહો ! પણ હું સર્વ રીતે તમારીજ છું. પ્રાણ ! યાદ કરો, બાળપણથીજ તમારી સંગતમાં રહી સંગે રમી, સંગે જમી. સંગે મોટી થઈ, સંગે વિદ્યાભ્યાસ કર્યો અને સંજોષમાં રાત્રિ દિવસ તમારી છાંયારૂપ બની રહી, તો, જીવતાં જીવતાં આપને કેવી રીતે છોડી શકું ? માટે તન મન અને ધન સર્વસ્થ તમનેજ અર્પણ કરી ચુકી છું. હું જાણું છું કે તમારો વિયોગ માગથી સહન થશે નહીં, તો પણ દુશ્મનોની પ્રપંચ બળમાંથી મુક્ત થવા માટેજ મારી ખુશી છે કે તરીત આ મોંગીરનું મહોં કાણુ કરી પટના જાઓ. વહાલા, હું તમને કેવા ખરા દિલથી આહું છું એ કહી બતાવવું તે માત્ર બાહુલ્ય થશે, છતાં પણ કાળ-બળના યોગે આપના ક્ષેમકુશળ માટે તમારો અતિ વ્યથા-કારી વિયોગ સહન કરવા સીવાય અન્ય ઉપાય નથી. કારણ કે એક ક્ષણ પણ તમારું અત્રે રહેવું ભયરહિત નથી વહાલા, તમે પટના જાઓ; અને હું અત્રે સર્વ ગોઠવણ કરી પત્ર લખીશ, બ્રહ્મચારીને માટે કાંઈપણ ચીંતા કરશો નહીં; તેમને છોડવવાનો જીમ્મો હું માથે લઉં છું. મારા વહાલા, હવે મને રજા આપો, અને આપ આજેજ રાત્રિના અત્રેથી વિદાય થજો.

વિનયચંદ્ર-મારી મનોહારિણી વિદા ! તારા કહેવા પ્રમાણે નહીં કહું એ શું સંભવે છે ? પણ હા ! કદાપી તારાં લગ્ન

તારા પિતાજી દોષ અન્ય પુરૂષ સાથે કરે, તો મારી શું દશા થાય ?

વિદ્યા-નાથ ! એ શું બોલો છો ? હજી મારો વિશ્વાસ આવતો નથી ? પવિત્ર અને કુળવાન કન્યાઓનાં શું બે વાર લગ્ન થાય છે ? હૃદય વલ્લભ, હવે મને રમ આપો, કારણ ઘેરથી નીકળે ઘણો વખત થયો છે.

વિનયચંદ્ર-હૃદયહારિણી, આ સુખથી તને જવાનું કેમ કહું ? મને એમ જણાય છે કે આપણું આ છેલ્લો મેળાપ છે. મારું મન શંકા કરે છે કે હવે પુનઃ વિદ્યાના સુખચંદ્રને નિહાળવાનો પ્રસંગ મળશે નહીં !

વિદ્યા-(અરુપાત કરીને) હા ! નાથ ! આજ દીન સુખી બાળા જગતમા મેં કેમનું મન દુખનું નથી, કે જેના થોડે જગદિશ્વર બાળપણમાજ મારાં સંધર્માં સુખનો નાશ કરે. સાંભળો ખ્યાલ, તમે ગમે તે જગ્યાએ, ગમે તેવી દશામાં રહો, પણ ખાત્રી રાખજો કે હું દરેક રીતે તમારીજ છું ! તમે ચાલે છ મારે એકાદ પ્રેમવિનિદા લખવા કૃપા કરજો. બાર વર્ષે એક ક્ષણમારને મારું પણ આપના સુખવિંદના દર્શનને લાભ આપજો, તો એટલાથીજ હું મારાં ધન લાભ્ય બાળી મારી બંતે ચંતોત પામી, મને ખાતાને સર્વ રીતે સુખી સમજશ ! પ્રાણનાથ, હું તમનેજ ચાહું છું ! ફક્ત તમારા પ્રેમનીજ ભુખી છું ! ધન દોલ-તની ભુખી નથી ! ઇશ્વર કૃપાથી તમે કદાપી રાજ્યાસન પામી રાજકન્યા સાથે લગ્ન કરો, તોપણ હું આપના ચર્ણા-વિંદની દાસી થઈ રહ્યાશ, જ્યાં કદાપી (નકરે નારાયણ) તમને અન્ન વસ્ત્રાદિકને સાડા આ દુનીયામાં ઘરેઘર ભટકવું પડે, તે સમયે પણ આપની સાથી થઈ રહીશ. કદાપી આ સંસારનો ત્યાગ કરી અણ્યમાં પહાડોની શુક્લમાં બેસી કંઈ સુખ તથા ફળનો આહાર કરી તપ આદરશો તો ત્યાં પણ હું તમારીજ સહધમચારીણી

થઈ રહી તમારા ચર્ણાવિદંતી સેવા કરવામાં સ્વર્ગિય સુખ માનીશ. પ્રાણેશ્વર, હું હજી અજ્ઞાન છું તેથી મારા હૃદયનો ભાવ હું શબ્દોમાં આથી વિશેષ કેવી રીતે બતાવી શકું? હૃદય ધન, જીઓ, મારું હૃદય ચીરી જીઓ, ત્યારે આપને ખાત્રી થશે કે મારા અંતઃકરણના પટપર સદાને માટે અંકિત થયેલી આપની પ્રેમમુર્તિ પ્રાણાંતે પણ ભુલાવાની નથી. બીજું શું કહું ?

આટલું બોલતાંજ અશ્રુપાત કરતી વિદ્યા ઉઠી ઉભી થઈ. વિનયચંદ્ર પણ ઉઠ્યો. અને બંને જણ પરસ્પર હૃદય ઠારી રોવા લાગ્યાં. કેટલીકવાર પછી ઉભય શાંત થઈ અન્યોઅન્યના કંઠમાં કર ભેરવી પાસેના ઘાટ ઉપર જ્યાં દાસી વિમળા પોતાના દીકરા ગોપાળની સાથે બેઠી હતી ત્યાં આવ્યાં. વિદ્યાને બેતાંજ વિમળા ઉભી થઈ અને બોલી:—

વિદ્યા કુમારી હવે ઘેર ચાલો ઘણું મોડું થયું છે ! હું એવું જાણતી હોત કે તમે આટલી રાત્રિ ગાળશો, તો હું કદાપી આપની સાથે આવત નહીં. ચાલો ખેર ! જે થયું તે ખરું !

વિદ્યા—વિમળા. ઘેર ગયા પછી મન ધરાઈને લડજે. (ગોપાળ તરફ ફરીને) ગોપળ, તું તયાર છે કેની ? ત્યારે અત્યારે પટના જવાનું છે.

ગોપાળ—કુંવરીબાનો તાબેદાર છું. આપની અજ્ઞાતુંસાર વર્તવાને હુમેશાં તૈયાર છું.

“અરે આ શું થયું ?” વિનયચંદ્ર ઘણે મોટે અવાજે ખુબ મારી ઉઠ્યો. જેનો ગલરાટ ભરેલો અવાજ સાંભળી વિદ્યા પણ ગલરાઈને બોલી:—

“હું ! શું થયું ?”

વિનયચંદ્ર—(આંખળી ખેંચીને) સાચું જુવો, આટલી

બધો પ્રકાશ શેનો જણાય છે ? (સર્વની દ્રષ્ટિ તે તરફ ખેંચાઈ)

ગોપાળ—આ અજવાળું તો સરકારી ગઢની પાસે જણાય છે !

વિનયચંદ્ર—ભાઈ હવે ગઢ કેવો ? ખંડિયેરે કહેની ! આહાહા ! જુઓ; આગ લાગી હોય તેમ જણાય છે, કારણ કે ધુમાડાના ગોટેગોટ તથા અગ્નિના તણખા ઉડતા જણાય છે.

વિદ્યા—(ભય ચક્રિત થઈને) શું ખંડિયેરમાં આગ?

વિનયચંદ્ર—હા દેખાય છે તો તેમજ ! ખેર ! ચાલો ને થાય તે ખરું ! સર્વ જણા ગલરાટમાં જહ્વીથી પગ ઉપાડતાં કીનારે કીનારે ચાલવા લાગ્યાં, અને જ્યારે ખંડિયેર થોડે દુર રહ્યું ત્યારે તે સર્વે ખંડિયેરને ભયંકર આગ લાગેલી જોઈ સ્તબ્ધ થઈને ઉભાં રહ્યાં.

વિદ્યા—(રડતા અવાજે) હાય ! હાય ! આતો તમારાજ ખંડિયેરમાં—

વિનયચંદ્ર—પ્રિય વિદ્યા, એ પણ ઘણું સાંઝે થયું ! ગલરાવાનું કાંઈ પ્રયોજ્ય નથી. મારું સર્વસ્વ તો ગયુંજ હતું. માત્ર આ એક ખંડિયેર ખાકી હતું; તે પણ ઈશ્વરે મારા ઉપર આજે મોટી કૃપા કરી ખાળી ખાખ બનાવી મારા હૃદયમાથી તેનું પણ દુઃખદાય સ્મરણ દુર કીધું.

વિદ્યા કાંઈ જોલવા જતી હતી. એટલામાં એકાએક પાંચ સાત માણસો હથીઆર સહિત મ્હોંડા ઉપર જાળીદાર રૂમાલ નાંખેલા, પાછલથી આવી વિદ્યાને ઉંચકી લઈ બળ પુર્વક પાળખીમાં નાંખી બંધ કરી, અને વિમળાને પણ મુસ્કેટાટ બાંધી લઈ ચાલતા થયા, ગોપાળે સામા થવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ સામી ખાનુએ ઘણા માણસો અને જાળી હથીઆર સહિત હોવાથી તેનું કાંઈ આદ્યું નહીં.

ઉલટો લાકડીનો એક ઝપાટો લાગવાથી તે બેશુદ્ધ થઇ જમીન ઉપર પડ્યો. પણ વિનયચંદ્રને કાંઈ ઇલાજ કરી નહીં.

પ્રકરણ ૯ મું.

અચિંત્ય આપત્તિ—સહાયતા.

ઉપલો બનાવ બન્યાપછી વિનયચંદ્ર થોડીવાર સુધી તે ભય ચક્રીત થઇને ત્યાંજ ઉભો રહ્યો. અંતે શાંત થયા થી હાથમાં ગંગાજળ લઈ ગોપાળના મુખ ઉપર છાંટવા લાગ્યો. તથા થોડું જળ તેના મુખમાં રેડ્યું. તેથી તે ધીમેથી અળસ ખાઈ નેત્રો ઉઘાડી બેઠો થયો, અને વિનયચંદ્ર તરફ જોઈને બોલ્યો—

“ આથી દીવાનજીના દુષ્ટ કૃત્યની તો આપને ખાત્રી થઈ હશે ? હવે શી આજ્ઞા છે ? ચાલો જલ્દીથી પટના જવા સાડૂ તૈયારી કરીએ, નહીં તો તે દુષ્ટ નિમક હરામીની પ્રપંચ જાળના ભોગ થઈ પડશો.

વિનયચંદ્ર—પ્રથમ તું કહેતો ખરો; કે તને કાંઈ સખ્ત ઇલાજ થઈ છે ?

ગોપાળ—નહીં, મને કાંઈ ઇલાજ થઈ નથી. મારે ચાલો આપણે સત્ત્વર તૈયાર થઈએ.

વિનયચંદ્ર—લાઈ, જ્યાં સુધી વિદ્યાને લઈ જનાર દુષ્ટો કાણુ હતા ? અને તેઓ તે નિર્દોષ ખાળાને શા કારણથી અને ક્યાં લઈ ગયા છે ? તેની પાછી ખાત્રી થાય નહીં, ત્યાં સુધી હું ક્યાં જઈશ ? શું કરીશ ? તે કાંઈ નિશ્ચય પણે કહી શકતો નથી.

ગોપાળ—શું આપ ઓલખી શક્યા નથી કે તે દુરાત્મા દિવાન કપટસી હોના માણસો હતા ? પોતાના મોંઢકા છુપાવવાને બે કે તેઓએ મજી કોશીશ કરી હતી, છતાં

પણ હું તેમને ઝોળખી શક્યો છું.

વિનયચંદ્ર તું તેમને ઝોળખી શક્યો તે વાત કહાપી ખરી હોય, પણ તે દુષ્ટો તેને દુઃખથી રીખાવી તેના જીવનનું જોખમ કરે તો ?

ગોપાળ—એ બાબતનો વિચાર કરવાનો હાલ સમય નથી. હાલ તો આપના પોતાના પ્રાણ જોખમમાં છે, તે બચાવવાનો ઉપાય કરવાનો છે. તે હરામખોરો મારી માને પણ ઉપાડી ગયા છે, છતાં હું તેનો ખિલકુલ શોક કરતો નથી. કારણ કે તે ઘણી ચતુર છે તેથી પોતેજ પોતાનો છુટકારો કરી લેશે. હું આપને ફરીથી આગ્રહ પુર્વક વિનંતી કરું છું કે જનતી તાકીદે મોંગીરનો ત્યાગ કરી પટના જવું જોઈએ. પછી તો આપની ધ્યાનમાં આવે તે ખરું !

વિનયચંદ્ર—ગોપાળ, તારું કહેવું ખરૂં છે. પણ આવખતે મારી અફલક કામ કરતી નથી. હાય ! મારે ખાતર જ્યારે બિચારી વિદ્યાની આવી દુર્દશા થઈ તો મારું જીવવું વૃથા છે. (એક લાંબો નિશ્વાસ નાંખી) ચાલ લાઈ, એક વાર છેલ્લી વખતે મારા બળી બાળ થયલા ખંડિયેરને નજરે નિહાળી આ અલાગી નેત્રોને તૃપ્ત કરું. વિદ્યાતાએ જ્યારે મારું સર્વસ્વ નાશ કર્યું છે, તો પછી મને શાની ચીંતા છે ? એમ કહી ખંડિયેર તરફ જતાં જતાં બબડવા લાગ્યો “ દિવાનજી ! એકદમ આવી મારું શીર છેદી આપતું હૈયું શા માટે ઠંડું કરતા નથી ? બિચારી નિર્દોષ બાળા ઉપર આપનો દુષ્ટ હાથ શા માટે ઉપાડો છો ? તેનો કાંઈ દોષ નથી પણ સર્વ અપરાધ મારોજ છે. ”

આવી રીતે લવતો અને આકુંઠ કરતો વિનયચંદ્ર પોતાના બળતા ખંડિયેર પાસે આવી પોંદ્યો, ગોપાળ પણ તેની સાથેજ હતો. વિનયચંદ્રે ખંડિયેર તરફ નજર કરી જોયું તો તેની ચારે બાજુએ લયંકર અગ્નિને લીધે

જવાળા મુખી પહાડ જેવું જણાયું, આહાહા ! પૃથ્વી કાટી ને કોઈ જવાળા મુખી પર્વત જાણે પ્રગટી નીકળ્યો નહીં હોય ! એવો, તે ખંડિયેરનો દેખાવ લયંકર લાગતો હતો. અગ્નિના તણખા ખંડિયેરથી દશ ખાર હાથ ઉંચા ઉડતા જણાતા હતા. અને ચોપાસ વીસ પચીસ હાથ દુર સુધી તેની જવાળા ઉડતી હતી. એવી તે લયંકર અગ્નિ પ્રગટી હતી. વિનયચંદ્ર તે ખંડિયેરની ત્રણ બાજુએ જાણે પ્રદક્ષિણા કરતો હોય તેમ ક્યો, અને એથી બાજુ ગંગાના કીનારાની એટલી તો નજીક હતી, કે ત્યાં જાળ લાગવાની હીકથી જઈ શકાય તેમ નહોતું.

મધ્યરાત્રી વીતી ચુકી હતી. વળી અંધારી રાત અને ચારે બાજુએ શાંતી પ્રસરી રહી હતી, તેવે સમયે અગ્નિએ એવું તો લયાનક સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું કે જેનો ખ્યાલ મિચારા વિનયચંદ્રના હુખી અંતઃકરણ સીવાય અન્ય કોને આવી શકે ?

વાંચનાર ! અંધારી રાત્રિને લીધે તે અગ્નિ એથી પણ વધારે લયંકર જણાતી હતી. અને દિવાન રામલોચનની કૃપાથી કોઈ મુલું જીવતું પ્રાણી પણ આગ બુજાવવાને મદદ કરવા સારૂ આંખું નહોતું; તેથી પ્રથમ તો અગ્નિ દેવે પોતેજ વિરાટ સ્વરૂપ ધારણ કરા છેવટે જાતેજ શાંતી ધારણ કરી.

ખંડિયેરની ત્રણ બાજુએ ફરતાં એક બાજુએ સુકા ઘાસની ચાર પાંચ પુલીઓ અને ગ્યાસતેલનો એક ડબ્બો વિનયચંદ્રના જોવામાં આવ્યો, તેથી તે ચોપાળને બતાવતાં બોલ્યો:—

“ ગોપાળ જે વાતનો મને સંશય હતો તેનો આથી નિર્ણય થાય છે કે આ ખંડિયેરને આગ લાગી તે પણ દિવાનજીની અમી દ્રષ્ટીનુંજ ફળ છે. ”

ગોપાળ તે ઘાસની પુળીઓ તથા ગ્યાસતેલનો ડબ્બો

વીગેરે જોઈ આશ્ચર્ય પામી બોલ્યો “ ઇશ્વરનો ઉપકાર માનો કે, હજી સુધી તેની કૃપાથી તે દુષ્ટની ઈચ્છાનુસાર આપના એક વાળને પણ હાની પોંહતી નથી; ડાહ્યાપણ ભરેલું એજ છે કે આપના નશીબ ઉપર, તેમજ તે મહાન કૃપાળુ જમ દિશ્વર ઉપર લરેંસો રાખી, જેમ અને તેમ જડ્દી અત્રેથી વિદાય થવું જોઈએ. ”

વિનયચંદ્ર ગોપાળને કાંઈ કહેવા જતો હતો, એટલામાં ચાર ઘોડેસ્વારો પુર જોસમાં પોતાના ઘોડા દોડાવતા તેની નજીક આવી પોંહાયા; તેમાંથી જે સ્વાર સર્વની આગળ ચાલતો હતો; અને દેખાવ ઉપરથી તે સર્વના સરદારજેવો જણાતો હતો, તે પ્રથમ પોતાના ઘોડા ઉપરથી નીચે ઉતર્યો અને એકવાર વિનયચંદ્રને પગથી માથા સુધી નીહાળીને જોયા પછી, પેલા અગ્નિનના પાહાડ તરફ નજર ફેરવી પુનઃ વિનયચંદ્ર તરફ જોઈ પુછ્યું—

“ તમારું નામશું ? ”

વિનયચંદ્ર તે સ્વારોને અને વિશેષ કરીને તેમના સરદારને જોઈને ! પ્રથમતો મુંઝવણમાં પડ્યો, કે તે લોકોને શત્રુ ગણવા કે મીત્ર ! પણ તેમની વર્તણૂક ઉપરથી તેનું મન તેને શાક્ષી પુરતું હતું કે તેઓ શત્રુ હોઈ શકે નહીં. મમે તેમ હોય, પણ પોતાનું ખરું નામ આપવાનો નીશ્ચય કરી મન દ્રઢ રાખી બોલ્યો:—

“ મારું નામ વિનયચંદ્ર છે. ”

સરદાર શું સ્વર્ગવાસી માહાત્મા રાજા નીતીચંદ્રના તમે પુત્ર છો ? શું તમારાજ તરફથી બ્રહ્મચારી રામાનંદજી મહારાજને નામદાર સરકારને અરજ કરી છે ?

વિનયચંદ્ર—હા ! હુંજ તે સ્વર્ગવાસી પિતાનો ભાગ્યહીન પુત્ર છું. પણ બ્રહ્મચારી રામાનંદજીએ સરકારમાં ક્યારે અરજ કરી છે, તેની મને ખબર નથી.

સરદાર—ભાઈ વિનયચંદ્ર, તમારા સ્વર્ગવાસી પિતાજી મારા પરમ સ્નેહી હતા; તેથી મને તમારો હીતચિંતક સમજી હાલ મારી સાથે ચાલો, અને આગળ ઉપર શું કરવું ? તે પછી થઈ રહેશે.

આ સાંભળી વિનયચંદ્ર તે સરદારને પગે પડી બોલ્યો “ આજથી આપને મારા પિતાજીની જગ્યાએ ગણી આપનો શરણાંગત છું. ”

સરદાર વિનયચંદ્રને ઉઠાડી તેને કેટલી કરી સ્નેહ પૂર્વક બોલ્યો—“ સઘળી દુનીઆ તે મહાન કૃપાળુ જગત કતાંને શરણે છે. તમે કાંઈ ફીકર કરશો નહીં. સરદાર તમારો યોગ્ય ન્યાય કરશે. અને જ્યાં સુધી તમે તમારા સ્વર્ગસ્થ પિતાજીની સર્વ સંપત્તિ પાછી મેળવો નહીં ત્યાં સુધી ઘર તમારુંજ સંભાળજે.

વિનયચંદ્ર—હું આપનો આશંકિત છું. આપની સાથે આવવા તૈયાર છું. (ગોપાળ તરફ ફરીને) તું જા, અને આ ચીઠ્ઠી તથા રૂપીઆની થેલી વિદ્યાને પાછી આપી તેની તરફના સમાચાર લઈ કલકત્તે આવજે એમ કહી વિદ્યાની માએ આપેલી ચીઠ્ઠી તથા રૂપીઆની થેલી ગોપાળને સોંપી સરદાર તરફ ફરીને બોલ્યો “ મારો માણસ કલકત્તે આપને ઘેર શી રીતે આવી શકશે ? ”

સરદાર—કલકત્તામાં શેઠ અમીચંદનું ઘર પુછતાં કોઈ પણ બતાવશે.

પછી વિનયચંદ્રે ગોપાળને સર્વ વીગત સમજાવી વિદાય કરી પોતે શેઠ અમીચંદનની સાથે જવા તૈયાર થયો. એક સ્વારે ઘેડા ઉપરથી ઉતરી પડી તેના ઉપર વિનયચંદ્રને બેસાડ્યો, અને સર્વ જણા ગંગા કીનારે પુલ તરફ જવા લાગ્યા.

પ્રિય વાંચક વર્ગને યાદ તો હશેજ કે આજે વિનયચંદ્રના પેટમાં અન્નનો એક દાણો પણ ગયો નહોતો !

પ્રકરણ ૧૦ મું.

વિધન

વિધા જે દિવસે વિનયચંદ્રને મળવા સાડે ગંગા કીનારે ગઈ હતી તથા વિનયચંદ્રનું ખંડિયેર ઓગથી ખળી નાશ થયું હતું તે દિવસે દિવાન કપટસીંહ ઘેર હતો નહીં. તે કાંઈ કામસર ભાગલપુર ગયો હતો, અને વિધા તથા વિનયચંદ્રનો કોઈપણ રીતે મેળાપ થવા પામે નહીં તેવો પાકો બંદોબસ્ત રાખવા પોતાના વિશ્વાસુ હુસેનખાને સખત હુકમ આપી ગયો હતો. જે દિવાન કપટસીંહની ગેરહાજરી હોત નહીં તો, વિધા વિનયચંદ્રને આવી છુપી રીતે મળવા જવાની કદાપી હાંમત કરતે નહીં. પણ પીતાની ગેરહાજરીથી નિર્ભય થઈ ઘડી દોહડ ઘડી રાત્રિ વીતતાં સર્વ શાંત થયેલું જોઈ પોતાની માતૃશ્રી પાસે ગંગા સ્નાન કરવાનું બહાનું કાઢાડી વિમળાને સાથે લઈ બાગના પાછલા દ્વારથી બહાર નીકળી વિનયચંદ્રને મળવા સાડે ગઈ હતી. પણ આવી રાત્રિના સમયે વિમળાની સાથે બાગના પાછળના દરવાજેથી વિધાને બહાર જતાં એક નોકરે જોવાથી જો દોડતો દોડતો આવી વિધાની માતાને તે હકીકત કહી. તેથી વિધા પોતાની આજ્ઞા લઈને ગંગા સ્નાન કરવા ગઈ છે એવું તેણે કહ્યું. ગૃહીણીનો આવો જવાબ સાંભળી નોકર પાછો જતો હતો તેને બોલાવી વિધાની માતાએ કહ્યું કે “ જ્યાં સુધી વિધા ગંગા સ્નાન કરી પાછી ફરે નહીં ત્યાં સુધી વાડીના દરવાજા ખુલ્લા રાખી તું ત્યાં બેસજે ”

નોકરનું નામ ગણેશ હતું; તે પોતાની શેઠાણીના હુકમ મુજબ વાડીના દરવાજા ખુલ્લા રાખી રાહ જોતો બેઠો હતો. આશરે દશ વાગ્યાના આશરે હુસેનખાં ઘરની ચારે બાજુએ તપાસ કરતો કરતો બાગમાં જે દરવાજો ગણેશ દ્વાર ખુલ્લો

રાખી ઝોકાં ખાતો વિદ્યાની પાછા ફરવાની રાહ જોતો બેઠા હતો, ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તેણે ગણેશને ખાગના દરવાજા ખુલ્લા રાખી ઊંઘતો જોઈ ક્રોધીત સ્વરે પુછ્યું.

“ કેમરે બેઠકુદ્દા આટલી રાત્રે દ્વાર ખુલ્લાં રાખી શા માટે ઉઘતો બેઠો છે ? ”

હુશેનખાંની ખુમથી ગણેશ જાગી ઉઠ્યો, અને આંખે ચાળતો ઉભો થઈ જોયું તો હાથમાં ફાનસ સહીત કેટલાક માણસો સાથે હુશેનખાંને પોતાની સામું ઉભેલો જોયો. હુશેનખાંના ફરી પુછવાથી તે બોલ્યો કે—“ વિદ્યા બહેન ગંગા સ્નાન કરવા સારૂ ગયા છે. તેમના પાછા ફરતાં સુધી અત્રે બેસવાનો શેડાણનો હુકમ છે. ”

હુશેનખાં—(આશ્ચર્ય ચક્રીત થઈને) શું કહ્યું ? વિદ્યા કુમારી રાત્રિના સમયે ગંગા સ્નાન કરવાં ગઈ છે ?

ગણેશ—હા, વિમળા પણ સાથે છે.

હુશેનખાં—આહા ! ખાઈ સાહેબે તો દાટ વાળ્યો. દિવાન સાહેબને હું શું મોંહડું બતાવીશ ! રાત્રિના સમયે પાછલે રસ્તે ગંગા સ્નાન કરવા જવામાં કાંઈપણ ગુપ્ત ભેદ હોવો જોઈએ. ખાઈ સાહેબની સમજ ઉપર પાણી ફરી વળ્યું હોય તેમ જણાય છે. નહીં તો રાત્રિના સમયે માત્ર એક જ દાસીની સાથે વિદ્યા કુમારીને એકલી બાહાર જવા દે ? જો ગંગા સ્નાન કરવાને બહાને જવામાં કાંઈ અન્ય ગુપ્ત ભેદ ના હોત તો પાલખી મસાલ તથા સીપાઈઓ સાથે લીધા વગર એકલી જાત નહીં.

હુશેનખાં આ પ્રમાણે સંકલ્પ વિકલ્પ કરતો હતો, તેવામાં એક દાસીએ ગણેશને ખુમ મારી કહ્યું કે “ બે કલાક થઈ ગયા છતાં વિદ્યા બહેન ગંગા સ્નાન ફરી પ.છાં કર્યાં નથી, માટે ફાનસ લઈ તપાસ કરવા જવાનો આ સાહેબે હુકમ કીધો છે. ”

હુશેનખાં—(અધીરામથી) શુ બે કલાક થઇ ગયા છે ?

દાસી—હા, તેથી પણ વધારે સમય થયો છે.

હુશેનખાં—(કાંઈ વિચાર કરી) ઠીક બાઈ સાહેબને કહે કે હું જાનેજ તપાસ કરવા સાંઝે જાઉં છું.

એમ કહી હુશેનખાં પાલખી અને મસાલ તૈયાર કરાવી કેટલાક માણસોને સાથે લઈને વિદ્યાની તપાસ કરવા સાંઝે ગયો.

આ તરફ દાસીએ આવી વિદ્યાની માતાને હુશેનખાં શોધ કરવા ગયો છે એવા સમાચાર આપ્યા. ત્યારે તે ઘણું ક્રોધાંત કરવા લાગી. અને બોલી કે “ જીલમ થયો ! હુશેનખાં ઘણું નીચ અને દુષ્ટ સ્વભાવનો છે તે જરૂર સર્વ હકીકત દિવાનજીને નિવેદન કરશે તેથી મારી લાડકી વિદ્યાના કોણ જાણે કેવા હાલ થશે ? હે ઈશ્વર ! મારા ઉપર ગમે તેવું દુઃખ આવી પડશે તે હું સહન કરી શકીશ, પણ મારી સુશીલ પુત્રી ઉપર કાંઈ વિપત્તિ આવવા દર્શન નહીં. હાય ! મારીજ ભુલ થઈ કે મેં રાત્રિના સમયે તેને એકલી જવા દીધી. ખેર ! જે થાય તે ખરું ! હવે ક્રોધાંત કરે શું વળ વાનું હતું ?

વાહલા વાંચનારને યાદતો હુશેનખાંને વિદ્યાની તપાસમાં નીકળેલો હુશેનખાં તથા તેની સાથેના માણસો વિનયચંદ્રના બળતા ખંડિયેર નજીક એકાએક પાછલથી આવી વિદ્યાને પાલખીમાં નાંખી તથા વિમળાને મુસ્કેટાટ બાંધી લઈ ગયા હતા.

ઘેર પોંહ્યા બાદ હુશેનખાં એક દાસીને વચમાં રાખી તેની મારફત વિદ્યાની માતા સાથે તેના ઓરડાની બાહર ઉભો રહી વાત ચીત કરવા લાગ્યો.

હુશેનખાં—આપને સારી પેઠે માલમ છે કે વિદ્યા કુમારી તથા વિનયચંદ્રનો કોઈપણ રીતે મેળાપ થવા પામે નહીં, તેલો બંદોબસ્ત રાખવા દિવાનજી સાહેબનો મને સખ્ત હુકમ છે, તો પછી આપે શુ સમજીને રાત્રિના સમયે વિદ્યા

કુમારીને અંકડી તે નિર્ભાગી છોડરની પાસે જવાની રજા આપી ? એ સઘળી હરીકૃત દિવાનજીને કને પોંદવશે તો પછી આપના તથા વિદ્યા કુમારીના શા હાત થશે ?

વિદ્યાની માતા-મારી ભુલ થઈ તો ખરી પણ હવેથી તેવી ભુલ નહીં થવા પામે. કૃપા કરી આ વાતની દિવાન-નજીને જાણ થાય નહીં તેવી ચુકતી કરશો તો આપનો આભાર કદી ભુલીશ નહીં.

હુશેનખાં-એ વાત છુપી રહેવી ઘણી કઠીન છે કારણ આપ જાણો છો કે જે વાત સંકડો માણસો જાણે છે તે મારી છુપાવેલી શી રીતે છુપી રહી શકશે ?

વિદ્યાની માતા-શું તમને મારા કહેવા ઉપર તથા મારી ગરીબ ગાય જેવી સુશીલ પુત્રી ઉપર બીલકુલ દયા આવતી નથી ? તમે ધારો તો શું એ વાત છુપી રહી શકે નહીં ?

હુશેનખાં-આપ એવું બોલો નહીં હું મારા ધર્મના પવિત્ર કુરાનના સોગત બાળને કહું છું કે મારે મોંહડેથી પ્રથમ એ વાત હું દિવાનજીને કહીશ નહીં. પણ અન્ય કોઈથી તેમના જાણવામાં આવશે અને તેના ખરા પણા બદલ મને પુછવામાં આવશે તો લાચાર ! હું બીજો શો જવાબ આપીશ ?

વિદ્યાની માતા હવે એ સંબંધી આપને વધારે કહેવું મને યોગ્ય લાગતું નથી પણ સંક્ષેપમાં એટલુંજ કહું છું કે જેમ બને તેમ એ વાતને છુપાવવાની કોશીશ કરશો વિદ્યા હજી અજ્ઞાન છે અને બાળપણથીજ તે વિનયચંદ્ર સાથે હસ્તી રમતી મોટી થઈ છે, તેથી તે કદાપી આ વખતે વિનયચંદ્રને મળવા ગઈ તેમાં નુકશાન શું થયું ?

હુશેનખાં -(જરા ગુસ્સાથી) નુકશાન શું થયું ? એ વાતનો જવાબ તો ફક્ત દિવાનજી સાહેબજ આપી શકશે.

એર ! હું મારાથી બનતી તજની જે આવા તજી પી રાખવાનો પ્રયત્ન કરીશ પણ કોઈ રીતે આપનાથી બંધાનો નથી.

વિધાની માતા—(ક્રોધથી) વાંરું કાંઈ શીકર નહીં ! તારાથી થાય તે કરી લેજે; મારી વિધા જે નદોષ છે તો પછી તારા જેવા એક દુષ્ટ અને ક્ષુદ્ર પ્રાણીયો તેનો એક વાળ પણ વાંકો થવાનો નથી. ફક્ત ઈશ્વરની અવકૃપા ન થવી જોઈએ.

એમ બોલતી બોલતી તે મહેલની અદરના ભાગનાં ચાલી ગઈ. ઘસી પણ દ્વાર બંધ કરી તેની પાછળ ગઈ અને હુશે ખાંચે ક્રોધવશ થઈ ત્યાંથી પોતાની એક તરફ જતાં જતાં સવથા પેહેલા એ વાત દિવાનજીને કહેવા નિશ્ચય કર્યો.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

વાતસદય પ્રેમ.

પાછલા પ્રકરણમાં જણાવેલી સર્વે વાત પોતાની માતા તથા હુશેનખાંની વચમાં થતી અક્ષરે અક્ષર વિધાયે બારણાની પાછલ ઉભા રહી સાંભળી હતી અને જે કે તે બંને વચ્ચે થતી વાત પુરી થઈ હતી તો પણ તે જ્યાંની ત્યાંજ રેતી સ્તબ્ધ થઈ ઉભી રહી હતી; એટલામાં તેની માતા ત્યાં આવી પહોંચી અને તેને આવી હૃદય સુન્ય સ્થિતિમાં ઉભેલી જોઈ તેનું કારણ સમજી તેને પોતાની છાતી સરસી ચાંપી તેનો હાથ ઝાલી પોતાની ઓરડીમાં તેણી ગઈ અને રેતી છાતી રાખી દિલાસો આપી કહેવા લાગી—

“ પુત્રી, તારે વિનયચંદ્રને મળવા જવું હતું, તો મને અંરું કેમ કહ્યું નહીં ? જે રસ્તે તું ત્યાં ગઈ તેજ રસ્તે હું

તેને કોઈ પણ સુકિતથી અહીં બોલાવત, જેથી તે વાત કોઈના જાણવામાં પણ આવતી નહીં. આ વાતની તારા પિતાજીને ખબર થશે તો શા હાલ થશે ? હુશેનખાં ઘણો દુઃખ અને પાછો સ્વભાવનો છે તેથી તે દુરાત્મા સર્વ હકીકત તારા પિતાજીને કંઠ્યા વગર રહેવાનો નથી. ”

આટલું સાંભળતાંજ વિદ્યા ધુસ્કે ધુસ્કે રડી પડી અતિ શય આકૃંદ કરતી પોતાની માતાને પગે પડી. તેની માતા તેને ઉઠાડી તેના અશ્રુ લુછી નાંખી આશ્વાસન આપતી બોલી મારી લાડકી રડીશ નહીં ! શાંત થા ! જે થવાનું હશે તે થશે ! પણ કહેતો ખરી કે વિનયચંદ્રની શું સ્થિતિ છે.

વિદ્યા-(ગદ ગદીત કંઠે) મારી વાહાલી માતા ! હવે ફરીથી વિનયચંદ્રને મળી શકીશ કે નહીં તે અનિશ્ચીત છે. તે આજે આ અમાગી સ્થળ છોડી વિદાય થયા છે તેથી તે કદી પણ અત્રે આવનાર નથી, અને હું તેને મળવા જવાની નથી. જસ જે કાંઈ થવાનું હતું તે આજ પુરું થયું છે. તે એટલે સુધી કે આજ દિન સુધીની તેની જે કાંઈ સંત્તિ બાકી હતી તે સર્વ પણ બળી ખાખ થઈ નાશ પામી !

વિદ્યાની માતા (ગભરાઈને) શું કહ્યું ? શું બળી ખાખ થઈ ગયું ?

તે ઉપરથી વિદ્યાએ વિનયચંદ્રના ખંડીયેરમાં અગ્નિ પ્રગટ્યની તથા તે જુગ્મવાની મદદને સારૂ ગામનું કોઈ પણ મુનુષ્ય આવ્યું નહોતું વીગેરે સઘળી હકીકત રડતાં રડતાં કહી સંભળાવી, જે સાંભળતાં તેની માતા ઘણુંજ કંઈપાંત કરવા લાગી, પણ છેવટે ઉભય શાંત થયા પછી તેની માતા બોલી

“ વિમળા સાથે મેં જે ચીકી વિનયચંદ્રને મોઢી હતી તે તેને પોંહચી કે નહીં ? અને તે પટના જશે કે કેમ ?

વિધા—હા, ચીકી તેમને મળી છે; આજને આજ મોંગીર છોડી પટના જવા સાડ મેં તેમને ઘણા આગ્રહથી સમજાવ્યા છે, અને તેમને નિર્ભય પણે પોંદ્યાડી આવવા સાડ ગોપાળને પણ સાથે જવા સાડ કહ્યું છે.

વિધાની માતા—ગોપાળને સાથે મોકલ્યે તે તે ઘણું ડાહ્યાપણું કામ કર્યું, કારણ તેનાથી વિનયચંદ્ર નિર્ભય રીતે પટના પોંદ્યાના સમચાર આપણને મળશે. પણ અરે ! ચક્રસોસ ! ચીકીની સાથે વાટ ખરચી સાડ સો રૂપીઆ મોકલવાના મેં કાહાડી રાખ્યા હતા તે મોકલવા રહી ગયા! હવે કેમ થશે ? તે પટના કેવી રીતે પોંદ્યશે ? તે બિચારા પાસે શું હશે ? એકવાર પટના પોંદ્યા પછી તો તેને કાંઈ દુઃખ નથી ! કારણ તે સંબંધમાં તો મેં તારા મામાને ઘણું લખ્યું છે. પણ રસ્તામાં તેનું શું થશે ?

ઉપલી સઘળી વાત વિધાએ ઉઠાસ હોવાનું ડાળ ઘાલી સાંભળ્યા કીધી, પણ પોતે પોતાના પ્રિયતમને વાટ ખરચી સાડ રૂપીઆ આપેલા છે એમ કબુલ કીધું નહીં, અને બોલી “ હા ! ખચીની તો જરૂર મુશ્કેલી પડશે ! એનની પાસે છે શું ? ”

ઉપલી વાતમાં કેટલી સત્યતા હતી તે તો અમારા વાંચક વર્ગની સારી પેઠે વિદિતજ છે.

વિધાની માતા—ખેર ! ઇશ્વરેચ્છા બળવાન છે; તેની મરજી મુજબ થયું અને થશે; હવે રાત્રિ ઘણી વિતી ગઈ છે, માટે તું વાળુ કરી સુઈ જા.

વિધા—માતૃશ્રી મને ખાવાની બીલકુલ રૂચી નથી તેથી ખાઈશ નહીં, અને અહીં ઘણી ગરમી હોવાથી હું દક્ષિણ બાજુના ઓરડામાં સુઈ રહીશ.

વિધાની માતા—(કાંઈ વિચાર કરી) તારી મરજી પડે ત્યાં સુઈ રહેજે, પણ કાંઈ ખાતો ખરી !

વિધા—નહીં માતા આજે હું કાંઈ ખાઈશ નહીં.

વિધાની માતાએ ખવડાવવા સાડ તેને ઘણો આગ્રહ કરીયો, પણ તેણે માન્યું નહીં, અને બહાર આવી ઉપર કહેલા ચોરડામાં બત્તી મુકવા દાસીને આજ્ઞા આપી.

પ્રિય વાંચનાર ! વિધાના નહીં ખાવાનો ભેદ તેની માતાથી ગુપ્ત રહી શક્યો નથી. પોતાના પ્રિયતમના વિરહથી તે વ્યાકુળ હતી, તેથી તેના મોંહમાં અન્ન કેવી રીતે પેશી શકે વાડ ? પુત્રીના નહીં ખાવાથી માતાએ પણ કાંઈ ખાધું નહીં; આર્ય માતાઓના વાતસલ્ય સ્નેહની બહાર હારી છે ! દાસીએ આવી બત્તી ચેતાવ્યાની ખબર આપવાથી વિધા દક્ષિણ તરફના ચોરડામાં ગઈ, અને તેની માતા પોતાના શયન ગૃહમાં અસ્વસ્થ હાલતમાં ફરવા લાગી, અને પોતાના મનમાં કહેવા લાગી “મારી વહાલી પુત્રી ! તે પરમ કૃપાળુ ઈશ્વર ક્યારે તારા ઉપર કૃપા કરી તારી આશા પરીપૂર્ણ કરી, તને સુખી કરશે ?”

વિધા પલંગ ઉપર સુતી હતી, અને વિમળા તેના પગ દાબતી હતી તે ધીમેથી બોલી કે—વિધા બહેન હવે શું થશે ? દુષ્ટ હુશીનખાં સર્વ હકીકત સરકારને જાહેર કરી દેશે.

વિધા—(ગુસ્સાથી) કહેવા દે ! હું જોઉં છું કે મારો વાંકો વાળ કોણ કરનાર છે ? જેને પોતાના પ્રાણની દરકાર નથી, તેને કોનો ડર છે ?

વિમળા—(ધ્રુજતી) પણ મારા શા હાલ થશે ? મારી તો પુરી કંબળતી છે.

વિધા (અતી કોઘથી) ડર લાગતો હોય તો અહીંથી તારું કાળું કર.

વિમળા—હાં હાં ! હવે તો એવુંજ કહેશો. ગંગા સ્નાન કરવાને જહાને પેતલના વાહાલાને મળવા જતી વખતે તો કાલાવાલા કરતી અને હતી, હવે કાળું કરવાનું કહેતાં લાજ આવતી નથી ?

વિધા—તું ચુલામાં પડે તેની મને શું પંચાત છે
(એમ કહી તેને એક લાત મારી.)

વિમળા—હું ચુલામાં પડીશ તો વિવાહમાં વધાઈનાં
ઝીત કેણુ ગાશે ?

એ સાંભળી વિધાને ક્રોધાવસ્થામાં પંજી હાસ્ય ઉપજ્યું;
ત્યારે વિમળા બોલી— “ જ્ઞેન હું મારે પોતાને સાડ
ખિલકુલ ચિંતા કરતી નથી, મને તો તારે સાડજ ઘણી
પ્રીત થાય છે. દિવાન સાહેબના ગુસ્સાની શું તને ખબર
નથી ? તે દિવસના મારની જ્યારે મને યાદ આવે છે,
ત્યારે લયથી સાડ હું કમ્પે છે. ”

વિધા—તે દિવસ હવે વહી ગયા ! હવે કોની તાકાત
છે કે મારી સામે ઉંચી આંખે પણ જોઈ શકે ? હવે હું
પિતાજીથી પણ ડરતી નથી, તો પછી નીચ તુરકડા હુશેખાંના
તો શા ભાર છે ? તે દુષ્ટ મને શું કરવાનો હતો ?
ખસ જ, મુંગી થઈને સુઈ રહે. મને પણ હવે ઉંઘ આવે છે.

એટલું કહી વિધાએ પોતાના પગ વિમળાના હાથમાંથી
ખેંચી લીધા, અને વિમળા હુશેખાંને ગાળો તથા શ્રાપ
દેતી પલંગ ઉપરથી નીચે ઉતરવા લાગી; ત્યારે વિધાએ
હાસ્ય કરતાં મસ્કરીમાં કહ્યું કે “ વાડ અત્યારે તો રાત
ઘણી ગઈ છે તેથી સુઈ જ, અને સહવારમાં તે દુષ્ટને
ઘાંચીની ઘાણીમાં ઘાલી પીલાવી નાંખીશું ! ”

એ વાત ઉપર વિમળા પણ હસી પડી, અને એક
બાજુ ઉપર જઈને સુતી. અને તરત ઘસઘસાટ ઉઘવા
લાગી. કારણ કે તે બિચારીને નરપીશાચ હુશેખાંના
માણસોએ એવી તો જકડીને બાંધી હતી, કે તેની નસો
નસમાં વ્યથા થતી હતી.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

પ્રેમ—ચિંતા.

આજે રૈશાળ માસની કુળ પક્ષની અમાવાસ્યા છે, મધ્ય રાત્રિથી પણ વધારે સમય વિતી ચુક્યો છે, ચતુર્દિ શામાં ઘોર અંધકાર તથા શાંતી પ્રસરી રહ્યાં છે, માત્ર થોડા થોડા સમયને અંતરે સંત્રિના અવાજ તથા શ્વાનના ભસવાના સાદ સીવાય અન્ય કશું સંભળાતું નથી. આ સમયે આખું જગત સુખમય નિંદ્રામાં લીન થયેલું છે, પરંતુ બિચારી દુઃખ પીડિત વિધા સાથે નિંદ્રાદેવી પણ રૂશણાં લઈ તેને ત્યજી ગઈ છે; તેણે નિંદ્રાધીન થવાને ઘણાંએ વલખાં માર્યાં, ઘણી વાર સુધી પલંગ ઉપર સુતા સુતા આમથી તેમ પાસાં ઘર્યા કીધાં, પરંતુ નિંદ્રા દેવી તેના ઉપર અપ્રસન્ન હોવાથી તેને બીલકુલ ઉંઘ આવી નહીં, તેથી આખરે લાચાર થઈ ગભરાઈને પથારીમાં ઉઠી બેઠી થઈ, અને દુઃખથી શ્રમિત થયેલા પોતાના મનને સમજાવવા પ્રયત્ન કરવા લાગી. થોડી વારે કાંઈક શાંત થઈ પલંગ ઉપરથી નીચે ઉતરી ઓરડામાં આમ તેમ બ્યાકુળ ચિન્તે ફરવા લાગી.

ઉપરનો ઓરડો બાગની નજીક હતો, અને તે બાગની બારી ખુલ્લી હતી; જેમાંથી પ્રવેશ કરતા મંદ મંદ વાયુથી દોલાયમાન થતા દિપકનો પ્રકાશ ઘડીમાં સતેજ અને ઘડીમાં મદ થતો હતો, તે જોઈ વિધા ચમકી ઉઠતી; પણ પાસે સુતેલી વિમળાના નરકોરાંનો રંટીઆના જેવો અવાજ સાંભળી હીંમત સખી સાધવ થતી હતી.

આવી રીતે થોડીવાર સુધી ફર્યા કીધું, અને પાછી પલંગ ઉપર બેસીને પોતાના મન સાથે કહેવા લીગી કે “હમુ સુધી જો કે હું કાચી વયથી છું, આ વિશાળ

સંસાર ચક્રની રેંટ માલથી તદન અજ્ઞાન છું, તો પણ મારે માફ બાળપણ બાળુએ મુકી મનને દ્રઢ અને સ્થીર બનાવવું જોઈએ; કારણ કે હવે હૈયું કંઠણ કર્યા વિના ચાલે તેમ નથી. આવી રીતે તે પોતાના મનમાં અનેક તરેહના સંકલ્પ વિકલ્પ કર્યા કરતા પણ એટલામાં કાંઈ અવાજ તેના સાંભળવામાં આવ્યાથી તે ચમકી, અને તરતજ સાવધ થઈ જે બાળુએથી અવાજ આવતો હતો, તે તરફ જવા લાગી—તે અવાજ નીચે બાગમાંથી આવતો જણાયો તેથી તે બારી આગળ જઈ ઉભી રહી, પણ કાંઈ વિચાર આવ્યાથી પાછી ફરી દિયો બુઝાવી નાંખી ફરી આવી બારીએ ઉભી રહી બાગમાં દટીકરી જવા લાગી, પણ મોર તિમીર છવાઈ રહેવાથી કાંઈ જોઈ શકી નહીં. પણ બાગમાં પાંદડાંનો ખડખડાટ સાંભળી સાવધ થઈ કાનઢંઢ સાંભળવા લાગી તો કોઈ એ માણસોનો ધીમે સ્વરે વાત કરવાના અવાજ સંભળાવવા લાગ્યો. ધીમે ધીમે તે અવાજ જરા વધારે સ્પષ્ટ રીતે સંભળાવા લાગ્યો છતાં પણ વિદ્યા તેઓની વચમાં થયેલી વાતચીત પુરેપુરી સમજી શકી નહીં, પણ જે કાંઈ તેના સાંભળવામાં આવ્યું તે અમારા વાંચનારની બાજુને સારૂ નીચે આપીએ છીએ.

પહેલો અવાજ—૦૦૦૦૦તેમ હોય નહીં, છતાં જે હોય તે ખરૂં ! તેને મળી ધીરજ આપવી. બિચારી છોકરી ઉપર ભારે વિપત્તિ આવવાની તૈયારી છે, તે ઘણું પાછું છે, તેનો ગુસ્સો ઘણો તિવ્ર છે. તે બહુ ગલરાય નહીં.

બીજો અવાજ—ગલરાયો નહીં—૦૦૦૦૦એકવાર નિશ્ચીંત પણે કલકતે પોંહચી ગયો તો....રસ્તામાં કાંઈ નવી આફત ન આવે તો સારૂ—

પહેલો—બાગની દિવાલ કુદીને જલદી નહાસો.

બીજો—૦૦૦૦ ખરૂં ! લાંકામાં વિલિપણ તો એકજ હતો—

પહેલો—નહાસો, નહાસો.

બીજો—જાઉં છું. ઇશ્વર આપના ઉપકારનો ખદલો વાળવાનો પ્રસંગ સત્વર આપો ! .....તો કાલે તેની તલવારથી મારું શીર ધડથી જુદું થાત.

અહીં વાત 'અ'ધ થઇ. ફરી પાંદડાંના ખડખડાટનો અવાજ સાંભળાયો. થોડી વારમાં બાગમાં પહોં શાંતીનું રાજ્ય ચાલવા લાગ્યું છતાં કેટલીક વાર સુધી તો વિધા તે બારીએજ ઉભી રહી ને પોતાના ઓરડામાં કોઈનાં પગલાંનો અવાજ સાંભળી ભયથી ધ્રુજવા લાગી. બાગમાં થયેલી જે થોડી ઘણી વાત તેના સાંભળવામાં આવી હતી તે ઉપરથી તેઓ શત્રુ હશે કે મિત્ર તેનો નિર્ણય કરવાના વિચારમાં તે બારીએજ ઉભી હતી એટલામાં વળી તેના પોતાનાજ ઓરડામાં કોઈનાં પગલાંનો અવાજ સાંભળી તે એટલી તો ભયલિત થઇ કે તેનાથી ઉભા રહી શકાયું નહીં તેથી તે જ્યાં ઉભી હતી ત્યાંજ ધરતી ઉપર ફસાઇ પડી કમ્પવા લાગી, “ છેવટે જે થાય તે ખરું ” એવો નિર્ણય કરી મન કઠણ રાખી કમ્મરેથી દિવાસળીની પેટી કાઢી ચેતાવી તો તેના પ્રકાશથી કોઇ પુરૂષને પોતાના પલંગની નજીક ઉભેલો દીઠો. આવી રાત્રિના સમયે કોઇ પરાયા પુરૂષને પોતાના પલંગની પાસે ઉભેલો જોઇ જેવી તે મદદને સાડાં ખુમ મારવાની તૈયારીમાં હતી તેવામાંજ તે શખશે એકદમ તેની પાસે આવી તેના કાનમાં પોતાનું નામ કહ્યું, જે સાંભળી તેના ગલરાટ તથા ભય એકદમ દુર થઇ ગયા અને ફરી દિવાસળી ધસી બત્તી ચેતાવી તેના ચહેરા તરફ જોયું તો તે ખરેખરો ગોપાળજ હતો,

વિધા—(આશ્ચર્યથી) તું ક્યાંથી આવે ?

ગોપાળે વિધા તથા વિનયચંદ્ર છુટા પડ્યા પછી અને લી તમામ હકીકત ધીમે સ્વરે વીગતવાર કહી સાંભળાવી અને રૂપીઆની થેલી તથા ચીઠ્ઠી પાછી આપીને બોલ્યો—

” હવે તાબેદારને શું હુકમ છે ? ”

વિધા—ગોપાળની વાતોથી ઘણી ખુશી થઈને કહ્યું હમણાં તો તું કલક-તે જા. આ ચીઠ્ઠી હું રાખી લઉં છું તે મારી માતૃશ્રીને સર્વ હકીકત નિવેદન કરીને પાછી આપીશ. પણ આ રૂપીઆ તો તારીજ પાસે રાખી તેમાંથી જરૂર જોગો ખર્ચ કરજો અને જરૂર પડેથી તેમને આપજો.

ગોપાળ—આપની આજ્ઞાનુસાર જવા તૈયાર છું. બીજા કાંઈ સમાચાર કહાવવા છે ?

“ બીજું જે કાંઈ હશે તે હું પત્ર દ્વારા લખી જણાવીશ ” એટલું કહી તેણે હુશેનખાં તથા પોતાની માતૃશ્રીની વચમાં થયેલી સઘળી વાતચીત ગોપાળને કહી સંભળાવી અને પછી પુછ્યું કે “ તું અહીં કેવી રીતે આવી શક્યો ? ”

ગોપાળ—બાગની દિવાલ ઉપર ચઢીને મહેલની પાછળને રસ્તે દાખલ થઈને પ્રથમ તો માતૃશ્રીના ઓરડા તરફ ગયો પણ ત્યાં આપને કે તેમને નહીં જોવાંથી અહીં આવ્યો અને અંધારું જોઈ હું દિવો કરવાના વિચારમાં હતો તેટલામાં આપે દિવાસળી ચેતાવી.

વિધા—(આશ્ચર્યતાથી) શું માતૃશ્રી પોતાના શયન-ગૃહમાં નથી ?

ગોપાળ—ત્યારે શું એ બાબતમાં હું જુહું જોલવાની હીંમત કરી શકું ?

વિધા—(મનમાં વિચાર કરતી) મધ્ય રાત્રિના સમયે તે ક્યાં ગઈ હશે ? (ગોપાળને) વાર, ગોપાળ તું હવે જલ્દીથી વિદાય થા !

ગોપાળ—માતૃશ્રીની સલાહ લીધી હોય તો ઘણું સારૂ થાત.

વિધા—આ સમય કોઈને પુછવાની ઢીલ કરવા જેવો નથી વળી તું પણ મ્હારી સાથે હતો તે વાત સર્વના જા-

ણવામાં છે અને તને ભુલથી કે, પણ જાણે શા કારણથી તે વખતે પકડયો નથી પણ હમણાં તારા અત્રે પાછા આવવાની ખબર તને દુષ્ટને પડે તો તને પકડી તારી દુર્દશા કર્યા વિના રહે નહીં માટે જેમ અને તેમ ત્વરાથી તું અહીંથી કલકત્તા વિદાય થા.

ગોપાળ—પણ મારી માનું શું થયું ? તેને પણ ખાંધીને આપની સાથે લાવવામાં આવી હતી.

વિદ્યા—ગોપાળ, તારી માને માટે તું નચિંત રહે તેના એક વાળને પણ ઇજા પોંદિયે તેનું જોખમ મારા શીર ઉપર છે. (કાંઈ વિચાર આવવાથી) પણ ગોપાળ, તું હમણાં નીચે બાગમાં કોઈની સાથે વાત કરતો હતો ?

ગોપાળ—(વિશ્મય થઈને) નહીં ! આપ શા ઉપરથી કહો છો ?

ગોપાળનો જવાબ સાંભળી વિદ્યા તે વાત મનમાં રાખીને બોલી—“ નારે અમરતી, એતો મને કાંઈ જરા વિચાર આવ્યાથી પુછ્યું પણ હવે તું વિદાય થા. ”

તે ઉપરથી ગોપાળ વિદ્યાને તથા પેતાની મા વિમળાને પગે લાગી જેવી રીતે આવ્યો હતો તેવીજ રીતે પાછો જવાનું કહી તે ઓરડાની બાહર નીકળી ગયો.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

ખંધ વિમેચન અને સતીની પતિ પરાયણતા.

સર્વ પાપનાસકારિણી પવિત્ર ગંગા નદીના જમણી બાજુના કીનારા ઉપર આપણી વાર્તાનું મુખ્ય સ્થળ મોંગીર વસ્યું હતું અને નદીના કીનારા ઉપરજ રાજા નીતીચંદ્ર

અથવા તેના એક પુરા વારસુ પુત્ર વિનયચંદ્રનો રાજમહાલમાં એક ઉજ્જડ ખંડિયેરના રૂપમાં ઉભો હતો. આજે તેજ ખંડિયેરનો દિવાન કપટસીંહે અગ્નિ દેવને બક્ષ આપી તેને જમીન દોસ્ત બનાવી તેનું નામ નીશાન પણ લુલાવી દેવાની તજવીજ કરી હતી. તેજ બળતાં ખંડિયેરને જોઈ છેવટનાં બે આંચુ નાંખી પોતાની મનોરમા વિદ્યાથી છુટો પડી વિનયચંદ્ર પોતાના સ્વર્ગવાસી પિતાનો પરમ સ્નેહી શેઠ અમીચંદની સાથે ન્યાયી ખિટીશ સરકારને શરણ ગયો હતો જે સુઝ વાંચક વર્ગને સારી રીતે યાદ હશે.

ગંગા કિનારા ઉપર તે એકજ કીલ્લો હતો અને તેનું મુખ્ય દ્વાર દક્ષિણ બાજુએ હતું અને ઉત્તર તરફ આશરે પાંચસો પગલાં આગળ ચાલતાં દિવાન કપટસીંહના વિશાળ મહેલનો પાછલો ભાગ અને સુંદર બાગ તેની ચારે બાજુએ પાકી બાંધેલી દિવાલ સહીત દ્રષ્ટિગોચર થતો હતો અને તે બાગનું મુખ્ય દ્વાર પણ દક્ષિણ બાજુએજ હતું. અને તે મુખ્ય દ્વારની નજીક થોડે છેટે એક બીજું દ્વાર હતું તેની બરાબર સામે એક ઘણું જીર્ણ અને વિશાળ પિપળાનું વૃક્ષ હતું જેને જોઈને એક દિવસે વિદ્યા ચમકી ઉઠી હતી અને તેની શુદ્ધ હકીકત તે વિનયચંદ્રને પુરેપુરી કહી શકી નહોતી તે વૃક્ષની ચતુર્દિશાએ આમૃતાડી અને બીજાં અનેક પ્રકારનાં વૃક્ષ તથા લતાઓથી તે જગ્યાએ એક રમણીય અને મનોહર હવાવાળું સ્થાન બની રહ્યું હતું અને તેજ મનમોહિત કુંજસ્થળમાં એક દિવસે વિદ્યા અને વિનયચંદ્રનો હાથ ઝાલી ખેચી લાવી પેલા પીપળ વૃક્ષના ભરમની પોતાને જે કાંઈ બમર હતી તે સર્વ તેને કહેલી હતી તે દરમ્યાન એકાએક પોતાના હિરણ્યકશ્યપ જેવા પિતાનો સ્વર કાને પકડાથી તે ભેદ પુરો ખુલ્લો કરી શકી નહોતી તે વાત ઉપર અમારા રસજ વાંચકોનું દુર્લક્ષ્ય નહીં હોય !

આજે એટલે વૈશાખ માસની તેજ અમાવાસ્યાની મંચ

રાત્રિના સમયે કે જે વખતે વિદ્યાએ પોતાના સચનગૃહની નીચે બાગમાં કેઈ બે મનુષ્યોને ઘાત કરતા સાંભળ્યા હતા તથા પોતે પોતાના પ્રીયતમ વિનયચંદ્રથી વિખુટી પડ્યા પછીથી બનેલી સવીસ્તર હકીકત ગોપાળને મુખેથી સાંભળીને તેને કલકત્તે વિદાય થવા આગ્રહપૂર્વક કહ્યું હતું તેજ સમયે પેલા પિપળવૃક્ષની નીચે આંધારમાં એક સ્ત્રી પગથી માથા સુધી આખે શરીરે કાળી ચાદર એઢી ચારે બાજુએ દૃઢી કરતી ફરતી હતી. એટલામાં તેણે પેલા વૃક્ષની ઉપરથી કાંઈ અવાજ સાંભળ્યો જેથી તે અતી આતુરતાથી સ્થીર દૃષ્ટિથી ઉચે જોતી ઉભી રહી એટલામાં તે વૃક્ષના ઉપરના ભાગમાંથી કોઈનો ત્રણવાર સીટી વગાડવાનો અવાજ આવ્યો તેના પ્રત્યુત્તરમાં પેલી સ્ત્રીએ ત્રણવાર સીટી વગાડી એટલે કોઈ બે મનુષ્ય તેવૃક્ષ ઉપરથી નીચે ઉતરી આવ્યા તેમાં નો એક આશરે ૪૦-૫૦—વર્ષનો શરીરે મજબુત બાંધાનો હતો અને બીજો અતિ વૃદ્ધ અને એટલો તો દુર્બળ તથા સુસ્ત જણાતો હતો કે તે વખતે તેની ઉપરની કદપના કરવી તે પણ દુર્ઘટ કાર્ય હતું બન્ને પુરૂષના નીચે આવ્યા પછી પેલી સ્ત્રી તે વૃદ્ધ મનુષ્યને પગે પડી તેથી તે વૃદ્ધ અતિ ઘણા વાત્સલ્યસ્નેહથી બોલ્યો —” પુત્રી આજે તેં મને નવું જીવન આપ્યું છે, અને આ યમ લોક સરખા કારાગ્રહથી મારો છુટકારો કરનારી માતા તરીકે તું પુજવાને યોગ્ય છે. તારા ઉપકારનો બદલો વાળવાનું ઇશ્વર જ્યારે સામર્થ્ય આપશે, ત્યારેજ આ પૃથ્વી ઉપર લીધેલો જન્મ સફળ થયેલો માનીશ.

સ્ત્ર—આપ મારા પિતા તુલ્ય છો અને હું આપનું બચ્ચું છું પણ આજે આ કીંકરીથી આપની જે કાંઈ સેવા થઈ છે, તેના બદલામાં આપની પાસે એક ભિક્ષાની યાચના છે તે આપ જરૂર સ્વીકારશો.

વૃદ્ધ પુરૂષ—અલખત । પુતી, મારા પ્રાણ આપવાથી તારૂં કાંઈ મંગળ થતું હોય તો તેમ કરવાને હું ઉભે પગે તૈયાર છું. બોલ, તારી શી ઇચ્છા છે.

સ્ત્રી—મારું અખંડ સૌભાગ્ય ! બસ પિતાજી, એ શીવાય આ પુત્રીની બીજી કાંઈ અભિલાષા નથી.

વૃદ્ધ પુરૂષ—(પોતે વચનથી અંધારું જવાથી) તથાસ્તુ ! દિકરી, ધન્ય છે તને, તું આર્ય કુળ ગૌરવના અંશ ભુવણ રૂપ સતી છે, તું રાવણ જેવા રાક્ષસ પતિનું હિત ચાહનારી મંદોદરી જેવી સાધ્વી છે તારી ઇચ્છાનુસાર થશે.

તે વૃદ્ધ પુરૂષનાં અમૃતમય વચન સાંભળી તે સ્ત્રી દોહીને ફરીથી તેના પગે પડી તેના પવિત્ર ચરણોને પોતાનાં અશ્રુથી ભીંજી ધોવા લાગી તે વૃદ્ધ પુરૂષે તેને ઉઠાડી દિવાસો આપી તેનું શાંતવન કર્યું પછી તેની રજા લઈ પોતાના સાથી સાથે પવિત્ર ગંગા નદીના કિનારા તરફ પ્રયાણ કરવા માંડ્યું અને પેલી સ્ત્રીએ પણ દિવાન કપટસીંહના પુષ્પોદાન તરફ જઈ તેની દિવાલ ઓળંગી મહેલમાં પ્રવેશ કર્યો.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

કર્મનું ફળ—પ્રતિજ્ઞા પાલન.

દિવાન રામલોચનની હવેલીમાં મુખ્ય દ્વારથી દાખલ થતાં આગલી પરસાળમાં દિવાનજીનો મુલાકાત લેવાનો ઓરડો હતો અને તેની બાજુએ દફતરખાનાનો ઓરડો હતો; તેનીજ પાસે બહારના માણસોને ઉતારો આપવાના ફેટલાક ઓરડો હતા તેમજ તેની સામી બાજુએ ધરના નોકર ચાકરોને રહેવાની ઓરડીઓ હતી અને પરસાળની

અંદર બીજા ખંડમાં દિવાનજીની ખાસ બેઠક (દિવાનખાનું) હતી. અને પછી ત્રણ માળનું અંતઃપુર આવેલું હતું; તેની પછવાડે એટલે દક્ષિણ દીશાએ ચોતરફ પાકી બાંધણીની દિવાલોવાળી એક વિશાળ વાટીકા હતી, તેની અંદર મોટા મોટા લતામંડપો, વિહાર ભુવનો, કુવારાઓ, અને તેનાથી આગળ ચાલતાં બે માળનો એક બંગલો હતો, જેની દરેક દિશાએ ત્રણ ત્રણ દ્વાર હોવાથી એકંદર દરેક માળે બાર-બાર દ્વાર હતાં, અને તે બંગલો હમેશા બંધ રાખવામાં આવતો હતો; જેની ચારે બાજુએ અહોરાત્ર પહેરેગીરો પહેરો ભરતા જણાતા હતા, અને દિવાનજીનો વિશ્વાસુ અને તેના દુષ્ટ કમોંનો સહચારી હુશેનખાં ઘણો ખરો વખત ત્યાંજ પડી રહેતો હતો.

વાંચનાર ! જરા ધૈર્ય ધર ! તે બંધ બંગલામાં શું હતું ? તે હમણાંજ તારા જાણવામાં આવશે.

અમે ઉપર કહી ગયા છીએ કે વિદ્યા વિમળાને સાથે લઈ દક્ષિણ તરફના ઓરડામાં શયન કરવાને ગઈ, તે વખતે તેની માતા પોતાના શયનગ્રહમાં ઉઠાસ થઈને અસ્વસ્થ હાલતમાં ફરતી હતી. તે ઘડીકમાં ઓરડાની બાહાર આવી આજુબાજુ દૃષ્ટિ ફેરવતી જણાતી હતી; આવી સ્થિતિમાં એક કલાકથી પણ વધુ સમય વીતી ગયો હશે તે દરમિયાન આખા ઘરમાં શાંતિ પોતાનું રાજ્ય સ્થાપન કરી ચુકી હતી. ઘરનાં નાનાં મોટાં દરેક મનુષ્યો નિદ્રા દેવીને વશ થયાં હોય તેમ જણાતું હતું. તે વખતે તેણે પોતાની પેટી ઉઘાડી તેમાંથી એક મિણુબત્તિ, દિવાસળીની એક પેટી તથા કુંચીઓનો એક જુમખો કાહડી પોતાના લુગડાને છેડે બાંધ્યો, અને એક કાળી ચાદર ઓહડીને પોતાનું આખું શરીર સંતાડી પોતાના ઓરડાની બત્તી બુજાવી ઘણે ધીમે પગલે નીચે ઉતરી, અને એક દિવસ જે ઓરડામાં દિવાન કપટસીંહને જમીનમાં ખાડો ખોદતાં તથા પોતાની માને

દિવો ધરતાં વિદ્યાએ જોયાં હતાં, તેજ ચોરડીમાં તે ગઇ,
 અને તેનાં દાર અંદરથી બંધ કરી પોતાના હુમડાને છેડેથી
 કુચીનેા ઝુમખો છોડી એક ભંડારીઉં ઉઘાડ્યું; તેમાંથી
 કાંઈ એાનર કહાડી તેની મદદથી તે ચોરડીના મધ્ય ભાગ-
 માંથી પથ્થરનું એક ઢાંકણ ઉખેડવા લાગી. એ પ્રમાણે
 ઘોડીવાર પ્રયત્ન કરતાં તે ખુલી ગયું, અને પછી એક હાથ
 જમીન વધારે ઉડી ખોદતાં પ્રથમના જેવું બીજું ઢાંકણ
 જણાયું; તેને પણ પ્રથમની માફક પ્રયાસ કરી ખળચું કીધું,
 આ બીજું ઢાંકણ ખસેડતાં પગથીઆવાળી એક સીડી જણાઈ;
 તે જોતાં વિચાર કરતી કરતી નીચે ઉતરવા લાગી, અને
 દશબાર પગથીઆં નીચે ઉતરતાં એક ચોરડીમાં પોહોચી,
 જેની ચારે બાજુએ દાર હોવાનું નામ નિશાન પણ જણાતું
 નહતું. પણ ત્યાં એક લોખંડની પેટીમાં કાગળોના બે બંડલો
 મુકેલાં જણાયાં, તે બંડલો પોતાને સ્વાધીન લઈ પછી ઉપર
 આવી ત્વરાથી સર્વ જેમ હતું તેમ ગોડવીમિથુળત્તી ખુઝાવી
 ત્યાંથી બાહાર નીકળી, તે પેલી ચોરડીમાં આવી, કે જેમાં
 બેઠાં બેઠાં વિનયચંદ્રે એક દિવસ કોઈ બે માણસોને પોતાના
 ઉપર આવી પડનાર વિપત્તીની વાત કરતાં સાંભળ્યાં હતાં.
 જે ચોરડીમાં તે બે માણસોને વિનયચંદ્રે વાતચીત કરતાં
 સાંભળ્યાં હતાં, તે ચોરડી હુશેનખાંને રહેવાની ખાસ જગ્યા
 હતી. તેની નજીકની ચોરડીમાં આવી વિદ્યાની માતાએ
 બન્ને ચોરડીની વચમાં જે દાર હતું ત્યાં કાન માંડી
 સાંભળતાં સર્વ શાંત જણાયું, તેથી હુશેનખાં ભર નિદ્રામાં
 છે એવી ખાત્રી કરી ત્યાંથી પાછી ફરી બીજે રસ્તેથી હુશે-
 નખાંની ચોરડીના દરવાજા આગળ આવી પોહોચી, તો
 ગરમીના સખબથી તેનાં બારણાં ખુલ્લાં મુકેલાં જણાયાં,
 પણ અંદર નજર કરી જોતાંજ તે ભયભીત થઈ એકાએક
 પાછી હટી. તેણે તે ચોરડીમાં એક બાજુએ ઝાંખો દિવો
 બળતો જોયોને તે દુષ્ટ નર પીશાય હુશેનખાંને લોહી,

હુવાણુ થયેલો પલંગ ઉપર પડેલો દીકો—તેનું થક પલંગ ઉપર પડેલું દીકું, અર્થાત માથું જોવામાં આવ્યું નહીં. આવો હૃદય લેદક દેખાવ જોઈને વિદ્યાની માતા કેટલોક વખત સુધી તો લયચકીત થઈ વિચારના વમળમાં ગોથાં ખાતી સ્તબ્ધ થઈ ત્યાંજ ઉભી રહી. થોડીવારે સાવધ થઈ તરત ત્યાંથી પોતાના શયનગૃહમાં ગઈ, અને ખતી, ચેતાવતાંજ બ્રહ્મચારી રામાનંદને એકાએક પોતાની સમક્ષ ઉભેલા જોઈ આશ્ચર્ય ચકીત થઈ બોલી—“ હે ! હું આપને બંધન મુક્ત કરવા સારૂજ આવવાની તૈયારીમાં હતી એટલામાં આપ જાતેજ કેવી રીતે બંધન રહીત થઈ આવ્યા ? ”

બ્રહ્મચારી—યમુના, આજે મેં પહેરેગીરને વાતોમાં લીન કરી એવો તો ઉલ્લુ બનાવ્યો કે તેને ગફલતમાં નાંખી તેના ઉપર હુમલો કરી મુરકેટાટ બાંધી મારી જગ્યાએ તેને ફેદ કરી બાહારથી તાણું મારી મને આહીં આવતાં વશેષ અડચણ ન પડી.

પ્રિય વાંચનાર, વિદ્યાની માતાનું નામ યમુના છે. રામાનંદ બ્રહ્મચારીની ઓળખતો પ્રથમ આપણે વિનયચંદ્રના ખંડિયેરમાં કરી ચુક્યા છીએ, તેમજ દિવાન કપટસીંહ તેને પકડી પેલા દ્વાદશ દ્વારવાળા બંગલામાં કેદ કર્યા હતા તે પણ આપણે ઉપર વાંચી ચુક્યા છીએ.

દિવાન કપટસીંહ જે લાગ્નહીન પ્રાણીને પ્રાણ રહત કરવા અથવા ફેદી બનાવવા આહતો, તે સઘળાને કેદ કરવાની તેજ જગ્યા હતી; કે જેમાં રામાનંદ બ્રહ્મચારીને કેદ કરવામાં આવ્યા હતા. અને ત્યાં સખત પહેરો રાખવા છતાં પણ પોતે કેવી રીતે છુટા થયા તે તેમણે ઉપર જણાવ્યું છે.

બ્રહ્મચારીની વાતોથી ખુશી થઈ યમુના બોલી—“ મગલીક થયું, ચાલો આપણે પુખ્તોધાનમાં જઈ વાતો કરીએ, કાશણ અત્રે એક ક્ષણભર થોભવું પણ લય રહિત નથી. અને અત્રેથી બાહાર નીકળવાનો માર્ગ પણ નથી ”

એમ કહી બ્રહ્મચારીની સાથે તે બાગમાં ગઈ ત્યાં એક નિર્ભય સ્થાન ઉપર બેસી ધીમે સ્વરે વાતો કરવા લાગ્યાં, જે જગ્યાએ બેસી તેઓ વાત કરતાં હતાં, તેની ઉપરના ઓરડામાં મુવાનો વિદ્યાએ આજે નિશ્ચય કર્યો હતો.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

પ્રયાસ સાફલ્ય.

આપણે બારમા પ્રકરણમાં વાંચી આવ્યા છીએ કે વિદ્યાએ પોતાના શયનખંડમાંથી કોઈ બે માણસોને નીચે બાગમાં વાત કરતાં સાંભળ્યાં હતાં, અને તેમાંની કાંઈક અસ્પષ્ટ વાત પોતે સાંભળી શકી હતી, તે બે માણસો બીજાં કોઈજ નહીં પણ છેલ્લા પ્રકરણમાં વાંચી આવ્યા મુજબ યમુના તથા બ્રહ્મચારી રામાનંદ હતાં. તેમની વચ્ચે થયેલી વાતચીત અમારા વાંચકોની જાણ સારૂ અત્રે સંક્ષિપ્તરૂપે આપીએ છીએ.

યમુના—આ દયો, વિનયચંદ્રના અગત્યના જે દસ્તાવેજ તેની પેટીમાંથી ગુમ થઈ ગયા હતા, અને જે પાછા મેળવી આપવાનું મેં આપને વચન આપ્યું હતું તેજ છે. (એમ કહી બ્રહ્મચારીના હાથમાં કામળનાં બે ખંડેલાં આપ્યાં)

બ્રહ્મચારીએ તે ખંડેલાં પોતાના સ્વાધીનમાં લઈ પુછ્યું “એ ખંડેલાં તેજ ઓરડીમાંથી મળ્યા હશે, કે ત્યાંથી મળવા વિશે મેં તમને અનુમાનથી કહ્યું હતું.”

યમુના—હા, જે દિવસે દિવાનજીને તે ઓરડીમાં જમીન દતાં જોયા હતા, તે દિવસ મુધી તે ઓરડીમાં સમાયલા ગુપ્ત ભેદથી હું જાણી હતી, પણ આપે જ્યારે કહ્યું કે “તે ઓરડીમાંથી વિનયચંદ્રવાળા ખંડિયેરમાં જવાની એક

ગુપ્ત સુરંગ છે, અને તે કાગળો દિવાને ચોરાવી મંગાવી તેજ ઓરડીમાં કોઈ સ્થળે સંતાડ્યા હશે ” તે ઉપરથી એક દિવસે લાગુ જોઈ તે ઓરડીમાં જમીન ખોદી નીચે ભોંયરામાં જઈ તપાસ કરતાં આપના કહેવા મુજબ તે કાગળોનાં ખંડો ત્યાં પડેલાં જોયાં, પણ તે વખતે સાથે લેતા આવવાનું સલામતી ભરેલું નહીં લાગવાથી ત્યાંજ રહેવા દઈ આવી હતી. પણ આજે તે પરમ કૃપાળુ ઈશ્વરની કૃપાથી આ દસ્તાવેજ જેના ઉપર વિનયચંદ્રની જીંદગીનો આધાર છે, તે આપના હાથમાં સોંપવાને શક્તિવતિ થઈ છું. આપના કહેવા મુજબ તે ઓરડીમાંથી વિનયચંદ્રવાળા ખંડિયેરમાં જવાની ગુપ્ત સુરંગ છે એ વાત ખરી હોય તો મારા જોવામાં ત્યાં ખિલકુલ દાર આવ્યું નહીં, એટલુંજ નહીં પણ તેની દીવાલો પથરની ખાંધેલી એવી તો મજબુત છે કે ત્યાં દાર હોવાનું અનુમાન પણ થઈ શકતું નથી.

બ્રહ્મચારી—અન્નહ્યા શખ્સને તે એકાએક ખબર પડે તેમ નથી. તે પથરની દીવાલમાં એક ગુપ્ત દાર છે, તે ફક્ત સુક્તિથીજ ખુલી શકે છે. ખેર! પણ હમણાં તે બતાવવાનો સમય નથી, માટે ફરીથી જ્યારે ઈશ્વર આપણને સુખનો દિવસ દેખાડશે, ત્યારે આ મકાનમાં સમાયલા ઘણા ગુપ્ત લેહોથી વાકેફ કરીશ.

ઉપરની ઓરડીમાં એક દિવસે સત્રીના સમયે દિવાન કપટસીંહ જમીન ખોદતો હતો, એટલામાં અચાનક યમુના ત્યાં આવી પોંહી. પ્રથમતો યમુનાને જોતાંજ દિવાન ઘણો ગુસ્સે થયો, પણ યમુનાએ જ્યારે પોતાની વાત ગુપ્ત રખવાની તેને ખાત્રી આપી ત્યારે તે શાંત થયો. પણ તેણે યમુનાને વિનયચંદ્રના ચોરી આણેલા દસ્તાવેજ તેમજ પોતાનાં બીજાં દુષ્ટ કર્મોના લેહોની ભાળીયણ બનાવી નહોતી, છતાં યમુના પોતે તેના કુકર્મોથી થોડી ઘણી વાકેફ હતી, પણ તેના પાછા સ્વભાવ આગળ તે બીચારીનું કાંઈ આતંતુ

નહતું, તેથી તે લાચાર હતી. વળી તેજ સત્રીના વિથાએ ઉઘમાંથી એકાએક જાગી ઉઠવાથી પોતાના પિતાને તે ઝોરડીમાં ખાડો ખોદતા તથા તે ખાડાની અંદર નીચે ઉતરી થોડીવાર પછી પાછો ઉપર આવતાં તથા પોતાની માતાને દિવો ધરતાં જ્યાં હતાં, તથા તેમાંની કેટલીક હકીકત તેણે વિનયચંદ્રને પણ કહી હતી, તે અમારા વાંચકો ભુલી ગયા નહીં હોય.

ઉપરની વાત થયા પછી યમુનાએ હુશેનખાનાં એકા એક કપાઈ ગયાના, તથા તેના મસ્તકના ગુમ થયાના સમાચાર બ્રહ્મચારીને કહી સંભળાવ્યા; જે સાંભળી ગંભીર અવાજે તેણે કહ્યું--

બેશક, સમાચાર તો ઘણા ખુશીના છે, અને શ્રી જગદીશ્વરનો ઉપકાર માનવાનો છે કે તે હુદના રકતથી આ હાથ કલંકીત થતા બચ્યા, પણ ઘણી અચંખાની વાત છે કે એ કાર્ય કેણે કીધું હશે? કારણ આ ઘરમાં અમારા હિતચીતક તથા તે હુદના વૈરી ફક્ત તમે બેજ જણાં છો; તેમાં વિદ્યા તો હજી બચ્યું છે, તેથી તેનાથી એ કામ કદી થઈ શકેજ નહીં, અને તમે તો તે કૃત્ય કીધું નથી, તો પછી તે કેણે કીધું હશે?

યમુના--એ ભેદ તો મારા પણ કળવામાં આવી શકતો નથી; અને મારી તો મતીજ ગુમ થઈ ગઈ છે. ખેર! જમે તેનું એ કૃત્ય હોય; પણ તે હુદને યોગ્ય શિક્ષા થઈ છે! પણ પેલી વાતનું શું થયું?

બ્રહ્મચારી--પેલા બાર દ્વારવાળા બંગલામાં તો તેમને કાંઈ પતો લાગ્યો નહીં, પરંતુ મારું મન સાક્ષી પુરે છે કે તેમનું મૃત્યુ થયું નથી; તો પછી એટલુંજ અનુમાન થઈ શકે છે, કે દિવાને તેમને કાંઈ અન્ય સ્થળે કેદ કીધા હશે!

યમુના--આપનું માનવું ખરું હોય, તો પણ બાર વર્ષ સુધી કારાગૃહના અનેક કષ્ટો સહન કરી તે કેવી રીતે કુશળ

રહી શક્યા હશે? વળી તે દુષ્ટોએ આજ દીન સુધી તેમના પ્રાણ બચાવ્યા હોય તે માનવું ભુલ લેવું છે.

બ્રહ્મચારી—તે વાતમાં એક ભેદ સમાયેલો છે, જે હું હમણા ખુલ્લો કરી શકતો નથી; છતાં એટલું તો ખાત્રી થી માનજો કે દિવાન તેમને દેદખાનામાં રાખી ગમે તેટલું કष्ट આપે, પણ તેમના પ્રાણ લઈ શકશે નહીં; કારણ કે તેમ કરવું તેની શક્તિ બહાર છે.

યમુના—આપનું કહેવું હું યથાર્થ રીતે સમજી શકતી નથી.

બ્રહ્મચારી—ધર્મ રાખો ! પાછળથી એ હકીકત તમે સ્પષ્ટ પણે સમજી શકશો; હું હમણાજ તેનું સ્પષ્ટીકરણ કરું, પણ તેમ કરવાથી માહારાજના પ્રાણ જોખમમાં આવી પડે !

યમુના (હાથ ચક્રિત થઈને) રામ ! રામ ! જો એમજ હોય તો મને તે જાણવાની મિલકત ઈચ્છા નથી. પણ હવે આપ તેમની ક્યાં તપાસ કરશો ?

બ્રહ્મચારી—જે બંગલામાં મને કેદ કરવામાં આવેલો, તેમાં તો તેઓ નથીજ. કારણ કે મારા બંધન મુક્ત થયા પછી આખા બંગલામાં તપસ કરતાં તેમનો પ-તો લાગ્યો નહીં, તેમજ તમારા રહેવાના મકાનમાં પણ તે નથી, એવી મારી ખાત્રી છે—

યમુના—અને પેલા પિપ્પળાના વૃક્ષ—

બ્રહ્મચારી હા ! મને તેના ગુપ્ત ભેદની કાંઈ ખબર નથી. વળા તત્સમયે તમે જેવું કહો છો, તેવું માહારાજએ મને કોઈ જિવસ કહ્યું નહોતું.

યમુના—તે વાત આપનાથી ગુપ્ત રાખવાનું કારણ તો માહારાજ પોતેજ જાણે. પણ હું કાંઈ ચિત્તબ્રમ અગર ચક્ષુહીન નથી કે જે વસ્તુને એકથી વધારે વખત જોઉં તે ખોટી માનું.

પ્રહારચારી-ત્યારે શું તમે ખાત્રી પુવક કહે છો કે તમે તે વૃક્ષની અંદર જતાં આવતાં કોઈને દીઠા છે ?

યમુના-ત્યારે હાલ શું હાસ્યનો પ્રસંગ છે? એક નહીં પણ અનેક પ્રસંગે મેં મારી નજરે હુશેનખાંને અને કોઈ વખત તો ખુદ દિવાનજીને તે ઉપર ચઢી કલાકોના કલાકો સુધી ત્યાં રહી પુનઃ નીચે ઉતરી આવતા જોયા છે. એક દિવસે રાત્રીના સમયે હું મારા શયન ખંડના દ્વાર નજીક ઉભી હતી, અને હુશેનખાં તે ઝાડ ઉપરથી નીચે ઉતરતો હતો, તેવામાં ત્રિશા એકાએક ઉંઘમાંથી જાગીને મારી પાસે આવી; તેની દ્રષ્ટી પણ તે તરફ ગઈ, અને હુશેનખાંને તે વૃક્ષ ઉપરથી ઉતરતો જોઈ ગભરાટમાં પુછવા લાગી, 'જે માતા આટલી રાત્રીના સમયે હુશેનખાં ઝાડ ઉપર ચઢીને શા માટે ઉતરતો હશે ?' તેની વાત સાંભળનાંજ પ્રથમ તો હું ઘણીજ વિમાસણમાં પડી; કારણકે મારી પાકી ખાત્રી થઈ હતી કે તે ઝાડમાં જરૂર કાંઈ ગુહ્ય લેદ સમાયેલો છે, તેથી વિધાનું મન તે તરફ નહીં લાગે તેવી ધારણાથી તેની વાત ઉડાવીને જોલી—“શું ! ક્યાં ? મેં તો કોઈને પણ ઉતરતાં કે ચઢતાં જોયું નથી” આ સાંભળી તે તરત વેગા તો શાંત થઈ ખીલકુલ જોલી નહીં, પણ ખીજે દીવસે પ્રભાતના ભોજન સમયે તેજ વાત પોતાના પિતાને પુછી, જે સાંભળીને હું તો તદ્દન ભયભીત થઈ ગઈ, કારણ મારી ખાત્રી હતી કે તે વાત સાંભળવાથી દિવાનજી ગણા કોપાયમાન થશે. પણ લાચાર ! હું શું કરું ? અને અંતે થયું પણ તેમજ ! વિધાના સુખથી ઉપલા શબ્દો સાંભળતાંજ તેમજે એકદમ કોધે ભરાઈ તેની પીઠ ઉપર કસાઈની માફક ચાળુકના કેટલાક સપાટા લગાવ્યા, અને મારા ઉપર પણ અપશબ્દોની વૃષ્ટી કરતા કોધાધિન થઈ લાણુ ઉપરથી ઉઠી ચાલતા થયા. સત્ય પુછો તો તેજ દિવસથી વિધાને તથા મને તેમના પ્રત્યે-ક્રીંચીત-ભીન્ન ભાવ ઉત્પન્ન થયો, અને

મનમાં નિશ્ચય થયો કે તે કબજત ઝાડમાં અવશ્ય કાંઈ
 ઘણું ભારે ભેદ સમાયલો છે, તેથી મેં ધીમે ધીમે તેનો
 પત્તો મેળવવાનો પ્રયત્ન આરંભ્યો. એક દિવસ સંધ્યા સમય
 પહેલાં હું કાંઈ કામસર હુશેનખાને રહેવાનો ખંડ જેમાં
 હાલ તે મૃત્યુવશ થઈ પડેલો છે તેની બેડેની ઓરડીમાં
 જઈ પોંદ્યો, તો હુશેનખાં તથા દિવાનજીને પોતાની
 ઓરડીમાં વાતો કરતાં સાંભળ્યા. તેમના વચમાં શું વાત
 થઈ તે પુરેપુરી તો હું સાંભળી શકી નહીં, પણ જે કાંઈ
 અન્યથા પણ સાંભળ્યું તે ઉપરથી એટલો તો
 નિર્ણય કરી શકી કે તે લોકો બિચારા વિનયચંદ્ર ઉપર
 કાંઈ નવીન સંકટ લાવવા ધારે છે. અને તે કાર્ય સાથે પેલા
 અભાગી વૃક્ષને કાંઈ સંબંધ છે. એ સાંભળી મને ઘણું
 ખેદ થયો, અને મારા નેત્રોમાંથી અશ્રુધારા વહેવા લાગી;
 પણ તે લોકોની વાત પુરી થવા આવી હતી તેથી વખતે
 પકડાઈ જવાની બહીકથી હું મારી બંતે જેમ તેમ શાંત
 થઈ ત્વરાથી તે ઓરડીમાંથી બહાર નીકળી મારા ઓરડામાં
 થઈ ત્યાંથી નીચે જવા સાડા દાદર દતરવા લાગી તેવામાં
 વિધાએ આવી વિનયચંદ્રના આવવાની ખબર આપી, તેથી
 મારા મનોભાવ છુપાવી સાવધ થઈ વિધાની સાથે ગઈ, તો
 હુશેનખાંની પાસેની બીજી ઓરડીમાં વિનયચંદ્રને નેત્રો ખંધ
 કરી ઘણું ઉદાસ બેઠો. બેઠો તેનું કાણુ તરતજ મારા કળ-
 વામાં આવ્યું. પણ તેનું મન બીજી તરફ દોરવવાના હેતુથી
 તેને દિલાસો આપી શાંત પાડી તેને ઝડપમાં તેડી જવા
 વિધાને કહ્યું. અને તેજ દિવસથી મનમાં નિર્ણય કર્યો કે
 ગમે તેમ કરીને પણ બિચારા વિનયચંદ્રને તેના યમહુત
 જેવા દુશ્મનોથી બચાવવા સાડા મોંગીર છોડાવી કોઈ નિર્ભય
 સ્થળે મોકલી આપું. અને મારી તે વાંચના શ્રી જગદિ-
 શ્વરની કૃપાથી આજે પરિપુર્ણ થઈ છે.

યમુનાની સર્વ વાતો ઘણા ધ્યાનપૂર્વક શ્રવણ કરી બ્રહ્મ-
 ચારી બોલ્યા—

“ વિનયચંદ્ર હાલ ક્યાં છે ?

તે ઉપરથી ચમુનાએ વિદ્વાનું વિનયચંદ્રને ગુપ્ત રીતે મળવા જવું, તેના ખંડીએરનો અગ્નિ દેવતાએ ભક્ષ લેશે, તથા હુશેનખાંએ ત્યાં જઈ વિદ્યા તથા ગિમળા પકડી લાવવું, અને એ વાત ગુપ્ત રાખવા સાડ પોતે હુશેનખાંને કરગરોને કહેવું, અને તે દુષ્ટે તત્સંબંધે રેલો ઇન્દાર, વિગેરે સર્વે હકીકત સંક્ષેપમાં કહી સંભળાવી; તે સ ખળી પ્રહારી બોલ્યો:

“ જે સમયે હું આ સ્થળ ત્યજી દેવા માગું છું, તથા નરપિશાચ હુશેનખાં માર્યો ગયો છે તે સમય ઉપર બિચારા વિનયચંદ્રનું આ શહેર છોડી જવું ન પણ એ રીતે ઘણું સાડ થયું છે. વળી મારું બંધન મુક્ત થઈ નહાસી છુટવું, અને હુશેનખાંના પ્રાણ નાશ થવા એ ઉભય પસંજે એવા તો સંજોગમાં બનવા પામ્યા છે કે સર્વ મનુષ્યો અને વિશેષમાં દિવાનને તો નિવિવાદ મારા ઉપરજ સંશય ઉત્પન્ન થશે કે પ્રહારીએ બંધન-મુક્ત થઈ હુશેનખાંના પ્રાણ લીધા હશે. ”

ચમુના-હા, તમારું અનુમાન ખરું છે ! પણ--

પ્રહારી મને તેની કાંઈ ચિંતા નથી હવે ઘણો સમય વિતી ગયો છે, અને સુર્યોદય થતાં પહેલાં મારે આ શહેર છોડી નિકળવું જોઈએ. એમ કહી તેણે ત તાથી પગ ઉપાડી ચાલવા માંડ્યું. ચમુના પણ તેની સાથે વાતો કરતી ચાલવા લાગી; બંને જણાં વિદ્યાના શયનખંડની નીચે આની પોંડર્યાં, અને ત્યાં તેમની વચમાં જે કાંઈ વાતચીત થઈ હતી તે વિદ્યાએ પોતાના ખડમાંની ખારી એથી અરુપ્ત સાંભળી હતી, અને તે વાતનો સારાંશ એટલેજ હતો કે પ્રહારીએ બનતી ત્વચથી બહાર જઈ વિનયચંદ્રને મળી તેને આશ્વાસન આપવું વિગેરે.

પરંતુ પ્રહારીએ તે વાત ઉપર વિશેષ લક્ષ નહીં આપતાં તેને ત્યાંજ થોભવાનું હકી પોતે ખાગની બહાર

જઈ ક્ષણ વારમાં પાછા ફરી યમુનાને કહ્યું—“ તમારું કહેવું સત્ય છે. પેલા પિંપળાના વૃક્ષ ઉપર થઈ અંદર જવનો માર્ગ છે, માટે હું હમણાંજ તેની તપાસ કરવા ચાહુ છું. ” આ સાંભળી પ્રથમ તો યમુનાએ તેમને વણા સમજાવ્યા કે ‘આ સમય તો બનતી ત્વરાએ આપના પ્રાણનું રક્ષણ કરી નાસવાનો છે. પિંપળાના વૃક્ષમાં ગુપ્ત રહેલા ભેદની તપાસ કોઈ યોગ્ય પ્રસંગે થશે, [વગેરે] પણ સઘળું વ્યર્થ.

પોતાના કહેવાની કાંઈ અસર થયેલી નહીં જણાયાથી બીયારી યમુના ચુપ થઈ ત્યારે, બ્રહ્મચારીએ કહ્યું—“ મને એક તરવાર, મીણબત્તી, દિવાસળી અને એક મજબુત દોરીની જરૂર છે, તે આપી તમે પણ મારી સાથે આવી તમારાથી બનતી મદદ આપશો તો આભાર થશે. ”

આ સાંભળી કાંઈ પણ બોલ્યા વગર બ્રહ્મચારીને ત્યાંજ ઉભા રહેવાની સંજ્ઞા કરી યમુના ત્યાંથી ગઈ, મહેલમાં દાખલ થઈ પોતાના એ-ડામાં જઈ બ્રહ્મચારીએ માગેલી સર્વ વસ્તુઓ એઠી કરી પોતાના શરીર ઉપર એક ટાંપી ચદર એઠી તથા એક કટાર પોતાની કમરે ખેસી બાગમાં આવી; સર્વ ચીજો બ્રહ્મચારીના હાથમાં મુકી, અને તે ઉભય જણા બાગની દિવાલ ઉપરથી ઉતરીને બહાર નીકળી તે પિંપળાના વૃક્ષ પાસે આવી પહોંચ્યાં.

અમારા વાંચકો સમજી ચુક્યા હશે કે પ્રથમના પ્રકરણમાં કાળી ચદર એઠેલી એક સ્ત્રી પિંપળાના વૃક્ષ નીચે ફરતી જણાતી હતી, તે સ્ત્રી બીજી કોઈજ નહીં, પણ યમુનાજી હતી. અને વૃક્ષ ઉપરથી જે બે મનુષ્યો નીચે ઉતર્યા હતા, તે પૈકી એક તો બ્રહ્મચારી રામાનંદ પોતેજ હતા, અને બીજો પુરૂષ તે પેલોજ કેદી હતા, કે જેને શોધી કહાડવાને સારૂ બ્રહ્મચારી મહારજ મહા પ્રયાસ કરી રહ્યા હતા. પણ તે કેદી ખરેખર કોણ હતો ? અને

તેને કોણે શા કારણથી કેદ કર્યો હતો તે જાન વૈય રાખવાથી આગળ ચાલતાં જણાશે.

પ્રકરણ ૧૬ અ.

શુભ ભેદી વૃક્ષ નાશ.

બીજે દિવસે પ્રભાતમાં સુયોદ્ય થતાં પહેલાં દિવાન કપટસીંહની સ્વારી લાગલપુરથી મોગીર આવી પોતાના મહેલના મુખ્ય દ્વાર પાસે અટકી, અને દિવાન પાલખી માંથી બહાર નીકળ્યો. પાલખી ઉચકનારા સીવાય તેના રસાલાના બીજા માણસો પાછળ રહી ગયા હતા, તેથી પોતે દરવાજા બહાર ઉભો રહી દરવાજાને ખુમ મારવા લાગ્યો; પણ અંદરથી કાંઈ ઉત્તર મળ્યો નહીં, તેથી ફરી ફરીને મ્હોટે સાદે ખુમો પાડવા લાગ્યો; પણ સઘળું વ્યર્થ ! તેથી રહીડવાઈને દરવાજામાં લાતો મારવા લાગ્યો, તો પણ સઘળું ફેકટ ! દિવાનને અતિ ક્રોધમાં આવેલો જાણી સઘળા પાલખી ઉચકનારાઓ પણ એકઠી વળતે ઘણે મોટે અવાજે ખુમો પાડવા લાગ્યા, અને તેમની મહેનત પણ નિષ્ફળ ગઈ; આવો વિચિત્ર પ્રકાર નીહાળી દિવાન અતી ક્રોધાંધ થયો, અને તેના ગુસ્સાનો કાંઈ પારર હયો નહીં. તે બડબડવા લાગ્યો કે આ શું કૌતુક છે ? અંદર શું થયું છે ? અંદરનાં સઘળાં મનુષ્યો મરી નો ગયાં નથી ? માનો ન માનો પણ અંદર કાંઈ અતિ વિચિત્ર યતન વળ્યો છે !

આખરે જ્યારે ઘણુંજ ધાંધલ કરવા છતાં પણ અંદરથી કંઈ પ્રતિઉત્તર મળ્યો નહીં; ત્યારે દિવાને મકાનના પાછલા ભાગની બાગની દિવાલ કુદીને ઘરમાં જવાનો વિચાર કર્યો. એટલામાં તેના રસાલાના સઘળા માણસો આવી પોંહ્યા, અને બાગની ભીંત કુદીને અંદર

હાથલ થયા, કે તરતજ દિવાને પોતાના દિવાનખાના તરફ જવા માંડ્યું. પણ રસ્તામાં પોતાના એક હજુરીઆને હાથ પગ બાંધેલો જમીન ઉપર પડેલો જોવામાં આવ્યો. વળી તે જોલી શકે નહીં, તેથી તેના મુખ ઉપર જાળી ચઢાડા વેલી હતી. આવો પ્રકાર દ્રષ્ટિગોચર થવાથી તે ત્યાંજ અટક્યો, અને તેને બંધન મુક્ત કરવા માણસોને આજ્ઞા આપી અને પછી પુછ્યું:--

“ સુજનસીંહ, તારી આવી હુદ્દશા કેણે અને શા કારણથી કરી છે ? ”

સુજનસીંહ--હજુર, એનું કારણ તો હું આપને નીવે દન કરી શકતો નથી, ફક્ત એટલુંજ કહી શકું છું કે પાછલી રાત્રિના સમયે એકાએક મારી ખુત્રી વેડલી ગઈ, તો હાથમાં મસાલ સહીત જાળીદાર રૂમાલથી પોતાના ચહેરાછુપાવી કેટલાક ચમદુત સરયા પ્રચંડ દેખાવના લુટારા હાથમાં હથીઆર સાથે મારી આજુબાજુ ઉભેલા જણાયા, અને તેઓએ પ્રથમ મારા મોં ઉપર જાળી ચઢાડાવી મારા હાથપગ જકડીને બાંધ્યા, પછી શું થયું તેની મને કાંઈ ખબર નથી. પણ એટલું તો ખાતરીથી કહું છું કે, આ મકાનમાં જેટલા માણસો વસે છે, તે સર્વેની મારા જેવીજ હુદ્દશા થયેલી હોવી જોઈએ; અને તેથીજ આપે આટલી બધી ખુમો મારવા છતાં પણ કાંઈ ઉત્તર મળ્યો નહીં તે ઉપરથી દેવાને ઘરમાં તપાસ કરાવી, તો આખા ઘરમાં જેટલા મરદ નોકર હતા તે સર્વેને સુજનસીંહની માફક બાંધેલા જોવામાં આવ્યા, અને હુશેનખા પોતાની ઓરડીમાં કપાઈ ગયેલો પડેલો જણાયો, એટલુંજ નહીં પણ તપાસ કરતાં તેના માથાનો બિલકુલ પતો લાગ્યો નહીં; આવો હૃદયભેદક વિચિત્ર ખેલ જોઈ દિવાન જ્યાં ઉભો હતો, ત્યાંજ ધરતી ઉપર મુઠ્ઠા ખાઈ બેશુદ્ધ થઈ પડ્યો. કેટલોય સમય આવી રીતે બેલાનાવસ્થામાં પડી રહી, આખરે જાગૃત થઈ ચમકીને ઉઠ્યો, અને

થોડા માણસોને સાથે લઈ બાગમાં બાર દારવાજો બંગલો કે જેમાં બ્રહ્મચારી સમાન હને કેદ કરવામાં આવ્યા હતા, તે તરફ દોડ્યો; જ્યાં પહોંચતાંજ સઘળા પહેરેગીરોની સુજનસીંહના જેવી સ્થિતિ દીડી, અને એક પહેરેગીરને બ્રહ્મચારીવાળી ઓરડીમાં બાંધેલો પડેલો જોયો; અત્રે પણ આવોજ દેખાવ દ્રષ્ટીએ પડવાથી તે દિવાનાની માફક કાંઈ અસ્પષ્ટ ઉચ્ચાર કરતો મુર્છિત થઈ ધબ દેતો કે લોચ ઉપર તુટી પડ્યો. સાથેના માણસોમાંથી કેટલાક દિવાનને સાવધ કરવાના ઉપચાર કરવા લાગ્યા, અને કેટલાક બાંધેલા પહેરેગીરોને બંધન મુક્ત કરવામાં ચોકાયા.

સંક્ષેપમાં સુજનસીંહના અનુમાનાનુસાર સઘળા મરદો બંધાએલા માલમ પડ્યા, અને તે સર્વને બંધન રહત કરવામાં આવ્યા. પછી દિવાન અંતઃપુરમાં ગયો, તો ત્યાં પણ તેજ લીલા જોવામાં આવી. જેટલી સ્ત્રીઓ, બ્રહ્મણીઓ, દાસીઓ, દાઈઓ વિગેરે હતી તે સર્વની તેવીજ સ્થિતિ જોઈ દિવાને તે દરેકને પોતાને હાથે બંધનથી છુટી કરી, નેપોતે પોતાની પત્નિ યમુનાના શયનગૃહ તરફ ગયો. પણ હાય ! તે બિચારીની પણ તેવીજ દશા હતી; તેને એવી દશામાંથી દિવાને ત્વરિત મુક્ત કરી, અને આ સર્વે કેવે પ્રકારે બનવા પામ્યું તે પુછવા લાગ્યો. જેના ઉત્તરમાં તેણે પણ સુજનસીંહને મલતીજ હકીકત કહી, જે સાંભળી દિવાને વિધાને માટે પુછ્યું, તે ઉપરથી યમુના દિવાનને સાથે લઈ વિધા ગત રાત્રિના દક્ષિણ તરફના જે ઓરડામાં વિમળા સાથે સુતી હતી ત્યાં ગઈ. પણ અરે ! ત્યાં શું જોયું ? ઓરડો તદ્દન ખાલીજ હતો; વિધા કે વિમળાનું ત્યાં નામ નીશાન પણ જણાતું નહોતું, એટલુંજ નહીં પણ વિધાનો પલંગ તથા આખો ઓરડો રક્ત બીંદુઓથી ભરપૂર દીઠો. આવો મનોવેધક દેખાવ નિહાળવાથી યમુના

તથા કપટસીંહ ગલરાટનાં માર્યાં બીજકુલ બોલી શક્યાં નહીં, પણ સ્વદેવ થઈ એક બીજના મોં સામે જોવા લાગ્યાં આજરે અ તે પ્રબળ કોપાવેશમાં દિવાન બોલી ઉઠ્યો, “ આ સઘળું તથા પેલા પાછા રામાનંદનું છે. ”

દિવાન કપટસીંહને બ્રહ્મચારી રામાનંદ વીગેરે સંબંધી સર્વે હકીકત યમુનાથી શુભ રાખેલી હોવાથી તેણે અબળુ પાણીનો ઝેર ઘાલી આશ્ચર્ય પામી હોય તેમ પુછ્યું :—

“ રામાનંદ કોણ ? ”

એ સાંભળી દિવાન પોતાની ભુલ ઉપર પોતાને શીટકાર આપતો મનમાં જ બોલ્યો, “ હું કેવો મુર્ખ છું, કે મેં મારા શુભ લેદની વાત યમુનાને કહી દીધી ” પછી યમુના તરફ ફરીને બોલ્યો, “ તે એક ભયંકર હુંદારો છે. ”

ઉત્તર સાંભળી યમુના મનમાં હાસ્ય કરતી ચુપ રહી. એટલામાં નીચે સ્ત્રીપાકઓમાં કોલાહલ થતો સાંભળી વળી શું નથી આફત છે ? તે બાણવાની આકાંક્ષામાં ગલરાટનો માર્યો દિવાન નીચે દોડ્યો, તો ઘરના સર્વ નોકર ચાકરોને હાથમાં પાણીના તાંબડા લઈ ગલરાટમાં બહાર નીકળતા જોયા; એક નોકરને પુછતાં જણાવ્યું કે પીપળાના વૃક્ષમાંથી અતિ ભયાનક આગન પ્રકટી નીકળ્યો છે, તે સાંભળતાં જ દિવાન એકદમ ગાંડાની માફક બહાર ધસી આવ્યો, અને વૃક્ષની નજીક આવતાં તે વિશાળ વૃક્ષ ભયાનક અગ્નિના એક પહાડ માફક દ્રષ્ટીગોચર થવાથી ઉન્મતાવસ્થામાં તે બેગાકળો થઈ પોતાના નોકરોને પોકારી પોકારીને તથા ઈનામની લાલચ આપીને હરેક રીતે તે ઝાડને બચાવવા સારૂ કરમરવા લાગ્યો. તેના માણસોએ પણ તેની આજ્ઞાનુસાર પોતાના પ્રાણની પણ દરકાર કર્યા શીવાય અગ્નિને શાંત પાડવા અતી પ્રબળ પ્રયાસ કર્યો, પણ સર્વ વ્યર્થ; ઉલટું દર પળે અગ્નિએ વિરાટ સ્વરૂપ ધારણ કરવા માંડ્યું. ખરી વાત તો એમ હતી કે જે સમયની આપણે હકીકત

લખીએ છે, તે વખતે આગ જુઝાવવાના બળાઓ વીગેરે નહોતાં, તેથી તેવાં સાધનાની ગેરહાજરીમાં અગ્નિને કાળુમાં લઈ જુઝાવવાનું કાર્ય અતી વિકટ હતું. બાકી દીવાનના માણસોએ બીચારાઓએ તો હજારો ઘડા ભરીને પાણી તે વૃક્ષના મુળમાં નાંખ્યું, પણ તેનાથી શું થાય ?

અંતે જે પ્રહર વિત્યા બાદ અગ્નિએ પોતાનું વિરાટ રૂપ કમી કરીને તે વિશાળ વૃક્ષને સ્થાને અગ્નિને એક ન્હાનો સરખો પહાડ બનાવી મુક્યો, અને તે વૃક્ષનો પુરે-પુરો વિનાશ થતાં સુધી તે અતી કુર અને નિહુર હૃદયવાળો પુરૂષ દિવાન કપટસીંહ પણ કાષ્ટની પ્રતિમા પેઠે ત્યાંજ ઉભો ઉભો તે અગ્નીની સાથે પોતાની હૃદયગ્નિને પ્રજ્વલીત કરતો રહ્યો.

એક પ્રહર સુધી તે આવી સ્થિતિમાં રહ્યા બાદ તેનામાં કંઈ ચૈતન્ય આવતા તે અતી ત્વરાથી પોતાના ભંડારગૃહ તરફ દોડ્યો, અને જે ગુપ્ત ઓરડીમાં તેણે વિનયચંદ્રના ચોરી આણેલા દસ્તાવેજો મુક્યા હતા, ત્યાં તપાસ કરતાં ત્યાંથી શુભ થયલા જણાયા, એટલુંજ નહી પણ ત્યાં સઘળું અવ્યવસ્થિત પડેલું જોઈ તે નિર્ભાગી પુરૂષ ત્યાંજ ધરતી ઉપર બેસી ન્હાના બાળકની માફક છાતી ફાટ રડી કદખાંત કરવા લાગ્યો હાય ! અફસોસ ? તેને દિલાસો આપવાને સાર ને તેનાં દુષ્ટ કર્મોનો સ.થી હુશેનખાં પણ આ સમયે જીવતો રહ્યો નહોતો; અને તેના સિવાયબીજા કોની તાકાત હતી કે તે અધમ દુરાત્માની પાસે જઈ તેને આશ્વાસવ આપવાનું સાહસ પણ કરી શકે ?

બિચારી યમુનાએ કંઈકવાર તેની પાસે જવાની આજ્ઞા માંગી, પણ તે પાપાણુ હૃદયના પુરૂષે પોતાનો દુરાગ્રહ નહીં છોડતાં નાજ પાડવાથી તે લાચાર બની બેસી નહી.

પ્રકરણ ૧૭ મું.

ગુપ્ત ગૃહ પરીકૃમા.

દિવસ વિતી ગયો પણ દીવાને આજે અન્નનો એક દણો સરખો ખાધો નહોતો, કે જળનું એક દીપું પણ પીધું નહોતું. સુર્યાસ્ત થતાં પહેલાં તેણે પોતાના લંડારગૃહવાળી ખાસ ઓરડી ખોલી અતિ ખારીકાઈથી તપાસ કરી, તો ફક્ત વિનયચંદ્ર વાળા દસ્તાવેજ સિવાય સઘળું સલામત જણાયું. પછી તેણે ત્યાંજ બેસી આજે આખા દિવસમાં તેના જોવા સાંભળવામાં આવેલા સઘળા વિચિત્ર બનાવો ઉપર ઘણી ગંભીરપણે અને શાંત ચિત્તથી અનેક તર્ક વિતર્ક કરવા લાગ્યો, પણ કશું તેની ધારણામાં આવ્યું નહીં, તે વિચારના વમળમાં એટલો તો ગુંચવાઈ ગયો હતો, કે મધ્ય રાત્રી વિતી ગઈ તે પણ તેને ખગર નહોતી, કે તે પોતે ક્યાં છે ? અને ? શું કરે છે ? તથા હવે પછી શું કરવાનું છે ? તેનું પણ તેને ભાન રહ્યું નહોતું.

મધ્ય રાત્રિ વિત્યાબાદ યમુના એક ખ્યાલામાં થોડુંક દુધ લઈ જે ઓરડીમાં દિવાન પોતાના કુકર્મોના લથાનક ચક્રવ્યુહમાં ફસાઈ પડી પોતાના ઉપર ભવિષ્યમાં આવી પડનાર ઘેર વિપત્તીનો ખ્યાલ કરતો તરંગ સાગરમાં ગોથાં ખાતો સમાધિસ્થ થઈ બેઠો હતો, ત્યાં આવી તેને સમાધિમાંથી જાગૃત કરી અનેક પ્રકારે તેના મનનું શાંત્વન કરી અતિ આગ્રહથી થોડું દુધ પાચું અને તે બિચારી પતિ પરાયણ પ્રેમદાની પોતાના પતિ પાસે બેસી બીજી આંધી અવળી વાતો કરી તેનું દુઃખ ભુલાવવાની અતિ પ્રબળ ઈચ્છા છતાં દિવાને તેને એક ક્ષણભર પણ વધુ થોભવાની ના પાડવાથી તે બિચારી લાચાર થઈ ત્યાંથી પાછી ફરી. તેના મથા બાદ દિવાને ઉઠી એક મીણબત્તી, એક કટાર

તથા દિવાસળીની પેટી પોતાની સાથે લઈ જે ઓરડીમાંથી વિનયચંદ્રવાળા હસ્તાવેજને ચમુનાએ પ્રહારવારી સમાનદને હવાલે કીધા હતા તેમાં પ્રવેશ કીધો.

અમે પાછલ લખી ગયા છીએ કે ચમુનાએ તે ઓરડીમાંથી હસ્તાવેજનાં ખંડેલો કહાડીને જમીન પાછી હીકકાક કરી દીધી હતી. પણ પ્રાતઃકાળમાં દિવાને પોતાના ઘરનાં સર્વ મનુષ્યોને વિચિત્ર દશામાં જોયાં હતાં, તેજ વખતે તે ઓરડીમાં તપાસ કરતાં કોઈએ તે જમીન જોદેકી હતી તે વાત તેનાથી છુપી રહી નહોતી. દિવાને તે ઓરડીમાં જઈ તેનાં દાર અંદરથી ખાંધ કરી સીડીદ્વારા જે ઓરડીમાં કાગળોવાલી પેટી ખાલી પડી હતી તેની અંદર પ્રવેશ કરી તેમાંથી ખાલી પેટો ઉંચકી ઉપરની ઓરડીમાં ફેંકી, અને પછી પોતાની કમરેથી કુંચીનો ઝુમખો કહાડી તેમાંથી એક કુંચી તે ઓરડીની પુર્વ બાજુની દિવાલમાં એક કૃત્રિમ સર્પાકાર બનાવેલો હતો તે સર્પના નેત્રમાં જોશી. કેટલીક વાર મુઠ્ઠી બંન્ને બાજુએ ફેરવ્યાથી એક મોટા અવાજ સાથે તે દિવાલમાંથી એક કાળા પથ્થરનું દાર ખુટી ગયું, અને તેમાંથી માત્ર એકજ માણસને અંદર પ્રવેશ કરવા લાયક રસ્તો બની રહ્યો. બચી કટાર તથા કુંચીનો ઝુમખો લઈ દિવાન તેમાં દાખલ થયો. તે ઓરડી બે હાથ ખોળી અને બાર હાથ લાંબી હતી. તેમાં પણ દક્ષિણ બાજુની દિવાલમાં પ્રથમની ઓરડી મુજબ કૃત્રિમ સર્પાકાર હતો. તેની આંખમાં કુંચી ફેરવ્યાથી એક દાર ઉઘડ્યું. તેમાં પ્રવેશ કરી વીસ પગથી બાની એક સીડી ઉતરી દક્ષિણ દીશા તરફનું મુખ કરી સુરંગમાં આગળ ચાલવા લાગ્યો. અંતે વિનયચંદ્રને પોતાના ખાંચેરવાળા જે ભોંયરામાંથી હસ્તાવેજ વિનની ખાલી પેટીઓ મળી આવી હતી ત્યાં અટક્યો.

અમે પ્રથમ લખી છુકયા છીએ કે ભોંયરાવાળી સુરંગ કે જેનું દાર દિવાનના મેહેલની એક ચોરડીમાં પડતું હતું, અને તેનું મ્હોં ઇંટો, ચુનાથી પુરી દીધું હતું; પણ તે હાલ ખુલ્લું હતું અને તેમાં દિવાનજી ખુદ હાલ હાજર હતા. કેટલોક સમય દિવાન તે ભોંયરામાં આમથી તેમ ફરવા લાગ્યો. પછી તેમાંથી બહાર નીકળી તે અગ્નિથી બળીને બાબ થયલા બાબા બંડિયેરમાં ફરવા લાગ્યો, આવી રીતે થોડીવાર કર્યા બાદ તેણે પાછો સુરંગદ્વારા પોતાના ઘર તરફનો રસ્તો લીધો, અને જે ચોરડીમાંથી પ્રથમ તે સુરંગમાં દાખલ થયો હતો તેમાં આવી તેનું દાર અંદરથી બંધ કરી તેજ ચોરડીની ઉત્તર બાજુની દિવાલમાં પ્રથમ જણાવ્યા મુજબ સાપની આંખમાં કુંચી ફેરવતાંજ એક બીજી દાર જણાયું; તેમાં પ્રવેશ કરી સીડી ઉતરીને તે એક બીજી સુરંગમાં દાખલ થયો. તે સુરંગ પ્રથમ કરતાં સાંકડી હતી; તેમાં ચાલતાં ચાલતાં તે એવી જગ્યાએ આવી પહોંચ્યો કે જ્યાં બે રસ્તા હતા. એક રસ્તો પશ્ચિમ તરફ તથા બીજો ઉત્તર ફાટતો હતો. પણ તે ઉભય રસ્તા પથ્થરના બેઠકથી એવા તો ઢંકઈ ગયલા હતા કે ત્યાં આગળ દાર હશે એવી કલ્પના પણ કરી શકાય નહીં.

દિવાને પ્રથમ પશ્ચિમ તરફનું દાર ઉઘાડી તેમાં પ્રવેશ કર્યો; અમારા વાંચકોએ જાણવું અવશ્યનું છે કે દિવાને આ સુરંગમાં જેટલાં દાર ઉઘાડ્યાં તથા બંધ કર્યાં, તે સર્વે પણ પ્રથમની સુરંગમાં બતાવ્યા પ્રમાણેજ હતાં. આ સુરંગમાં થઈને જે દ્વાદશ દારવાળા બંગલામાં બ્રહ્મચારી રામાનંદને બંધ કરવામાં આવ્યા હતા, તેની નીચેના ભાગમાં દિવાન આવી પહોંચ્યો. ત્યાં જમીનમાં કેટલાક કુવા ખોદેલા હતા; અને તે સર્વે ઉપર લોઢાનાં ઢાંકણાં ઢાંકેલાં હતાં. દિવાને એક પછી એક દરેક કુવાનાં ઢાંકણાં ઉઘાડીને કપુરના

કટકા સળગાવી તેમાં ફેંકીત દરેકમાં અકેક વાર ઝાંખી કરીને પાછા બંધ કરી દીધા; પણ તે ઢાંકણાં ઉઘડતાંની સાથેજ માંહેથી એવી તો દુર્ગંધ ઉઘી કે જેનું નામ ! પ્રિય વાંચનાર ! તેનું કારણ એટલુંજ કે તે ચાંડાલ, નર-પિશાચ મનુષ્ય દિવાન કપટસીંહ જે જે નિર્ભાગી મનુષ્યોના પ્રાણ લેવા ઇચ્છતો, તે સર્વેને આ સ્થળે લાવી કુવામાં ફેંકવામાં આવતાં. જે કોઈ ત્રાહિત પુરૂષ આવી. તપાસ કરે તો તે કુવાઓમાંથી કાંઈ સેંકડા નિરચરાધી મનુષ્યનાં હાડપિંજર મળી આવે.

તેની સામે જમીન ઉપર એક ખાટલો મુકેલો હતો તેના ઉપર બેસી દિવાને તેના એક પાયામાં કુંચી ફેરવી કે તે ખાટલો ધીમે ધીમે ઉપર છત તરફ ચઢવા લાગ્યો, અને જ્યારે છત બે હાથ ઉંચેરહી ત્યારે દિવાને જરા ઉભા થઈને છતમાંના એક કાણામાં કુંચી ઘાલી ફેરવ્યાથી ધિમા અવાજની સાથે પથરનું એક ન્હાનું દ્વાર ઉપરની બાબુએ ખુલ્લું, અને તેમાંથી દ્વાદશ મુખવાળા બંગલામાં જવાનો રસ્તો થયો, તે દ્વારથી દિવાન અંદર ગયો. તે બંગલાની ચારે બાબુએ ત્રણ ત્રણ દ્વાર હતાં અને તે સર્વ દ્વાર સર્પના નેત્રમાં કુંચી ફેરવી ખોલવામાં તથા બંધ કરવામાં આવતાં હતાં. તે બંગલો બે મજલાનો હતો. બંગલાના બે ભાગમાં હાલમાં દિવાન હતો તે ભાગ સારી રીતે સજ્જારેલો હતો. તેમાં ગાદી, તકીયા, ચલંગ, ખુરશી, ટેબલ, હાંડી, ઝુમર, મોટા આરસા વિગેરે શોભાની તથા આરામની સર્વ સામગ્રી ત્યાં ગોઠવેલી હતી; અને તે બંગલાનાં દરેક દ્વાર લોખંડના મજબુત સળીઆથી એવા તો બંધ કરવામાં આવ્યાં હતાં કે જે ભાંગીને ધિયાતો કાપીને દ્વાર ઉઘાડવાનું કાંઈ સહેલ નહોતું; પણ ઉપરની તદખીરથી તે એક ક્ષણ વારમાં ખુલી જતાં. તે બંગલાની ઉપરની છતમાં એક કડું જડેલું હતું, અને તેને એક મજબુત દોરીથી બાંધેલો એક ઘંટ લટકતો હતો;

તે ઘંટને દિવાને એક કુદકો મારીને જોરથી પકડી લીધો. અને નીચે આવી એવા તો બળપૂર્વક તેને ધરતી ઉપર પછાડ્યો કે તે કડું નીચે જુલ્લી પડી છતની અંદર જવાનો માર્ગ બની રહ્યો, તે ઘંટની બરાબર નીચે જમીનમાં એક ખીજું પિત્તલનું મોટું કડું જડેલું હતું, તેની સાથે ઘંટને રસીથી મજબુત બાંધી ઉપરના કડાને બાંધી તે બંગલાના બીજા મજલા ઉપર ગયો. ત્યાં અનેક જાતના અસ્ત્ર છસ્ત્ર તથા કોઈ બિચારા દુર્ભાગી મનુષ્યનું ખાલી હાડપીંજર પડેલું હતું. અને એક મેજ ઉપર પિત્તલના આઠ ગોળ ડબ્બા હતા, અને તેના ઉપર અનુક્રમે નંબર કોતરેલા હતા; છેમાંથી છઠ્ઠા નંબરવાળો દાબડો દિવાને હાથમાં લઈ નીચે પથરની જમીનમાં એવાતો જોરથી પછાડ્યો કે પકવ થયેલા દાડમની માફક તે ફાટી તેમાંથી એક કુચી નીકળી પડી, તે લઈ તેણે પોતાના ગજવામાં મુકી; અને પેલા કડાની સહાયતાથી તે પાછો નીચે ઉતર્યો. બંગલાના આ બીજા મજલાને પણ બાર દ્વાર હતાં. અને તે સઘળા પ્રથમના નિયમથીજ ખુલતાં હતાં.

દિવાને નીચે આવી દોરડું કાપી નાંખ્યું. અને ઘંટને છુટો કર્યો કે તરતજ તે પોતાના અસલ સ્થાને ગોઠવાઈ છત પુસઈ ગઈ; પછી તે પેલાજ ખાટલા ઉપર બેસી સઘળાં દ્વાર બંધ કરતો નીચે સુરંગમાં જ્યાં આગળ બે રસ્તા બુદ્ધ પડતા હતા, ત્યાં આવી પહોંચ્યો; ત્યાંથી જેરસ્તો ઉપર નો હતો ત્યાં આવ્યો. તેના દ્વાર ઉપર એક બચકર સીંહ એક મદાન્ધ હાથીના ઉપર સ્વારી કરી બેઠાનો કૃત્રિમ આકાર બનીવેલો હતો; તે સીંહના મુખમાં તેણે પેલી છઠ્ઠા નંબરવાળા દાબડામાંથી મળેલી કુચી ઘાલી ફેરવી કે તરતજ એક ગર્જના સહિત તે સીંહ હાથીની પીઠ ઉપરથી ઉંચે જવા લાગ્યો; અને ઉપર દિવાલમાં એક દ્વાર જેવો રસ્તો થવાથી દિવાને તે દ્વારા અંદર પ્રવેશ કર્યો તો; અંદર

પણ ઉપર જણાવ્યા મુજબ સીંહ તથા હાથીનો કૃત્રિમ આકાર બનાવેલો હતો. ત્યાં સીંહનાં મુખમાં કુંચી ઘાલી પ્રથમથી ઉંડડી રીતે ફેરવવાથી તે દિવાલની વચમાંનું દ્વાર બંધ થઈ બહારના દ્વારવાળો સીંહ પાછો ફરી હાથીની પીઠ ઉપર પોતાને અસલ સ્થાને ગોઠવાઈ જતો. આ રીતે દિવાને હાલ જે ઓરડીમાં પ્રવેશ કર્યો તે સમચોરસ વીસ પુટ હતી; અને તેમાં લોખંડની બાર મોટી મજબુત પેટીઓ જમીનમાં અડધી દાટેલી હતી દિવાને પેલીજ ચાવીથી એક પછી એક એમ અગીઆર પેટીઓ ખોલી અને પાછી બંધ કરી તે દરેક પેટીઓ અમુલ્ય ઝવેરાત તથા મહોરોથી ભરેલી હતી. અને બારમી પેટી ખોલી જોતાં તેમાંથી નીચે ઉતરવાની સીડી જણાઈ; તે દ્વારા તે નીચે ઉતર્યો. અને એક એવી ઓરડીમાં આવ્યો કે જેની ચારે બાજુની દિવાલો કાળા પથ્થરોની બનાવેલી હતી, અને વચમાં એક ગોળાકાર દાદર છેક નીચે જમીન સુધી હતો; તે દાદર ઉપરથી ઉતરી દિવાન છેક નીચે આવ્યો તો તેની ચારે બાજુની દિવાલોમાં સીંહના વાહન સહીત શ્રી હુર્ગાની અકેક મુર્તિ હતી.

પ્રથમ દક્ષિણ બાજુની મુર્તિવાળા સીંહના મુખમાં કુંચી ફેરવતાંજ તેમાં રસ્તો થયાથી તે અંદર ગયો તો તે ઓરડી દરેક બાજુનાં હથીઆરોથી ભરેલી હતી અને ત્યાં પણ કોઈ હુર્ગાની મનુષ્યનું હાડપિંજર પડેલું હતું. ત્યાં આવી દિવાન જાણે કોઈ વસ્તુની શોધમાં હોય તેમ ઘણા ધ્યાનથી તપાસ કરતો ચોગરદમ ફરવા લાગ્યો; પણ તેમાં જાણે નિષ્ફળ થયો હોય તેમ ત્વરાથી ત્યાંથી પાછો ફરી પશ્ચિમ બાજુની દિવાલમાં પ્રથમની રિતીએ માર્ગ બનાવી તેમાં પ્રવેશ કર્યો તો તે ખંડમાં કેટલાક હિણુલાગી જીવોનાં ખોલીઆં માત્ર છતમાં કડામાં લટકતાં હતાં, અને સુકા ધને માત્ર તેમનાં હાડપિંજરજ બાકી રહ્યાં હતાં; તે સિવાય ત્યાં એક કુવો હતો, જેના મુખ ઉપર ત્રાંબાના

પતરાનું ઢાંકણ હતું; તેને સ્પર્શ કરતાંજ દિવાન મુર્છિત થઈ ધરતી ઉપર પડી ગયો. આસરે એક કલાક સુધી બેથુંદાવસ્થામાં રહ્યા પછી તેને લાન આવ્યાથી તે ઉઠી બેઠો થયો, અને તે કુવાના ઢાંકણ સામું આશ્ચર્યજનક દ્રષ્ટીથી જોવા લાગ્યો. થોડી વાર સુધી તો તે એકાગ્ર ચિત્તથી તે તરફ જોતો અને ગંભિર વિચાર કરતોજ બેસી રહ્યો. બાદ ત્યાંથી ઉઠી તે દ્વાર બંધ કરી પુર્વ બાજુએ પ્રથમ મુજબજ રસ્તો કરી તેમાં જોવો પ્રવેશ કરવા જાય છે તેવોજ સામું ઉભેલા એક પુતલાએ પોતાના હાથમાંની તરવાર તેની સામું ઉગામી. એટલુંજ ઠીક થયું કે દિવાન જરા હાંશીઆરીથી પાછો હઠી ઓરડીની બહાર નિકળી ગયો, નહીંતો ત્યાંજ તેના પાપાત્માનો અંત આવી જત. પુનઃ તેણે તે ઓરડીમાં પ્રવેશ કરવાની કિંમતજ કરી નહીં. પણ માત્ર બહારથીજ ઝાંખીને નિહાળવા લાગ્યો, તો ફક્ત તે સમશેર બહાદુર પુતળા સિવાય અન્ય કંઈ દ્રષ્ટિએ પડ્યું નહીં. અંતે તે દ્વાર બંધ કરી ઉત્તર તરફ રસ્તો કરી તેમાં પ્રવેશ કર્યો તો એક અતિ વિશાળ ઓરડો જોવામાં આવ્યો. તેમાં એક માણસને રહેવા લાયક સર્વ સામાન ગોઠવેલો હતો. તેમાં હવા તથા ઉજાસ આવવા સારૂ ચોપાસ ન્હાનાં જાળીઆં મુકેલાં હતાં અને તેની આસપાસ પિંપળાના વૃક્ષની મુળીઓ આવેલી હતી.

અમારા મુજ વાંચકો સમજી ચુક્યા હશે કે સુરંગની અંદર આવેલી આ પેલી જગ્યા હતી કે જેની ઉપર પેલું અતિ વિશાળ પુરાનું પિંપળાનું વૃક્ષ હતું; જેનો ગમ્મ કાલે કોઈએ અગ્નિથી નાશ કર્યો હતો. ઉપરથી તો તે વૃક્ષ જો કે બળી ખાખ થઈ ગયું હતું તોપણ તેનું મુળ તો હજી સુધી સલામત હતું. આ વખતે તે ઓરડામાં એટલી તો ગરમી લાગતી હતી કે દિવાનથી ત્યાં એક ક્ષણ પણ થોભી શકાયું નહીં. તેથી તે બહાર નિકળી તેના દ્વાર બંધ કરી

પેલી ગોળાકાર સીડી ઉપર ચઢી પેલી લોખંડની પેટીદ્વારા બહાર નિકળી સઘળા દ્વાર બંધ કરતો કરતો જે રસ્તે સુરંગમાં દાખલ થયો હતો. તેજ રસ્તે પાછા ફરી પોતાના મહેલની લંડારગૃહવાલી ઓરડીમાં આવી પોંદ્યો; અને ત્યાં સઘળું વ્યવસ્થિત કરી તેનું દ્વાર ખોલી બહાર નિકળી પોતાના ખાનગી ઓરડા તરફ જવા લાગ્યો ત્યારે પ્રભાતનાં સોનેરી કિરણો આસમાની વાદળ ઉપર છવાઈ રહ્યાં હતાં.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

હૃદય દંશ.

બીજે દિવસે પિંપળાના વૃક્ષની સર્વ અગ્નિ શાંત પડવાથી દિવાને સઘળા કોલસા તથા રાખ-યાંથી સાફ કરાવી તો જમીનમાં એક ઘણું ભારી અને બે ગજ લાંબું લોખંડનું પુતરું દટાયલું જણાયું. આખો દિવસ તો દિવાન ઘેર ધારી બેસી રહ્યો, પણ મધ્ય રાત્રિના સમયે ત્યાં જઈ એક કુંચીની સહાયતાથી તે લોખંડનું દ્વાર ઉઘાડી નીચે ઉતરી બત્તીના પ્રકાશથી આમ તેમ ફરી કાંઈ તપાસ કરી પછી એકદમ ઉપર આવ્યો અને એકાએક મ્હોટે સાદે ખોલી ઉઠ્યો—“ગજબ થયો !” “મારાં પાપ કર્મનો ઘડો પુર્ણ ભરાઈ ચુક્યો છે.” “મારાં દુષ્ટ કર્મોની આથી વધારે સાળીતીની શી જરૂર છે !” “આથી મારો વિનાશ થવાનો તો નક્કી છે ! તો પછી પ્રાણુઘાત કરી જીંદગીનો અંત શામાટે ન આવ્યું ?”

પછી સાવધ થઈ તેણે તે લોખંડના ઢાંકણને ઘણા શ્રમથી ભાંગી તોડીને દુર કીધું. અને પોતે બતે ઈંટો, પથ્થર તથા ધુળ વીગેરેથી તે અતિ વિશાળ ખાડો પુરવા લાગ્યો, પણ તેના એકલાથી શું થાય ? તેણે અહોરાત્રી

પોતાથી બન્યુ તેટલી મહેનત ફરી ને ખાડો પુરવા તજવીજ કરી, પણ સઘળું બ્યર્થ !

ગત પ્રકરણમાં જણાવી ગયા છીએ કે તે વૃક્ષની નીચે એક અતિ વિશાળ ઘર હતું, તો પછી તે એકલા દિવાનથી શી રીતે પુરી શકાય ? આખરે લાચાર થઈ સહવાર પડતાં તેણે સેંકડો માણસો કામે લગાડી તે ખાડો એવી તો સફાઈથી પુરાવી નાંખ્યો કે તે સ્થળે પ્રથમ અતિ વિશાળ વૃક્ષ હતું તેવી કલ્પના પણ થઈ શકે નહીં.

ત્રણ દિવસ સુધી દિવાન કપટસીંહ એટલો તો ગલરાટમાં રહ્યો કે તેને ખાવા પિવાનું તથા સુવાનું પણ ભાન નહોતું.

પ્રકરણ ૧૯ મું.

વિધા અને મોહિની.

“વળી પાછી તું ખુણામાં બેસી અશ્રુપાત કરવા લાગી?” એમ બોલી એક અતિ લાવણ્ય સંપન્ન યુવતીએ ત્વરીત આવી એક તેર ચૌદ વર્ષની બાળીકાના અશ્રુથી ભીંજાયલા નેત્રો લુછી નાંખી તેને પોતાના હૃદય સરસી ચાંપતી યુનઃ બોલી—

“જો તું નિશ્ચિન આવી રીતે કલ્પાંત ક્યાં કરશે તો મારા પ્રાણ નીકળી જશે ! બહાલી બહેન ! તું શા માટે ઉદાસ થાય છે ? તું શા માટે અશ્રુપાત કરે છે ?”

અરે ! આ અશ્રુપાત કરતી બાળા તો આપણી વાર્તાની નાયીકા વિધા છે ! હા ! હા ! તે વિધાજ છે, પણ તે આ સમયે ક્યાં છે ? તેમજ તેના અસુ લુછી તેનું શાંતવન કરનારી અન્ય સુંદરી કૌણ છે ?

વાંચક ! જરા ધૈર્ય ધરા તે આગળ ચાલતાં જણાશે. હાલ તો તે ઉભય સુંદરીઓનું ભાષણ જરા લક્ષ પુર્વક શ્રવણ કર.

વિદ્યા તે અપરિચીત રમણીને ગળે ખાઝી બોલી, “ બહાલી મોહિની ! મારો જીવ મારી માતાને સારૂ ઘણો ગભરાય છે. મારા પિતાજીએ ઘેર આવતાં વાર તેના ઉપર કોણ બાણે શું બુલમ શુભચેત્ હશે ?

વાંચનાર ! તે અન્ય સુંદરીનું નામ મોહિની હતું, તે હાસ્ય કરતી બોલી—

“ સખી, તું ઘણી પક્ષી જણાય છે. મનની વાત ગુપ્ત રાખી અન્ય વાતને ઝોઠાં રૂપે બતાવે છે. પણ તારી ઉદાસીનું મુખ્ય કારણ મારાથી ગુપ્ત રહ્યું નથી ! સમજ કે ?

વિદ્યા—(સાનંદાશ્ચર્યથી) તો કહે વાડ ! હું શા માટે દિલગીર છું ?

મોહિની—તારા હૃદયચોર વિનયચંદ્રને માટે !

આ સાંભળી વિદ્યા શરમની મારી નીચું જોઈ રહી, પણ મોહિની તેનું મુખ પકડી ઉંચું કરી હાસ્ય કરતી બોલી, “ કેમ ! મેં કેવો ચોર પકડ્યો ? સખી ! એક દિવસ મારી પણ એવીજ દશા હતી, પણ જ્યારથી મારા પ્યારા કુલમચંદ્રને મળી ત્યારથી અઘાપિ પર્યંત શ્રી જગદીશ્વરની કૃપાથી વિરહવ્યથા સહન કરવાનો પ્રસંગ આવ્યો નથી.

વિદ્યા— ઇશ્વર કરેને કોઈને પણ પોતાના બહાલાનો વિચોગ થવાનો પ્રસંગ આવે નહીં ! પણ આ સમયે તો ખચીત હું મારી માતાના વીચારથીજ ખીન્ન છું. મને અહીં આવ્યાને આજ ચાર દિવસ થયા છે, તે દરમ્યાન તે બીચારીની શી દશા થઈ હશે ?

મોહિની—સખી, તે બાળતની તારે ખીલકુલ ચીંતા કરવાનું કારણ નથી. તારી માતાના હસ્તાક્ષરનો પત્ર ગઈ કાલેજ અંગે આવેલો છે. તારી ઇચ્છા હોય તો તે તને

ખતાવું; પણ તે એક સરતે, કે તે તે પત્ર વાંચ્યો છે અથવા તે સંબંધી તને કાંઈ પણ ખબર છે એવું કોઈને કહેવું નહીં.

વિધાએ તે વાત શુભ રાખવાની પ્રતિજ્ઞા લીધાથી મોહિનીએ પોતાની યોગીના ગજવામાંથી એક પત્ર કહાડી તેના હાથમાં આપ્યો, તે પત્ર કેટલીકવાર વાંચી પાછો મોહિનીને સ્વાધીન કરતાં વિધા હાસ્ય વદનથી બોલી—
“ પ્રિય બહેન, હવે હું ઉદાસ નહીં રહું. ”

મોહિની—સખી, તને ઉદાસ રહેતી જોઈ શુભ રીતે આ પત્ર તને વંચાવવા સાફ જ લાગી હતી, કે જેથી તારી ઉદાસી દુર થાય. પણ પ્યારી સખી, તે તારા બહાલાની વાત ઉડાવી કાંઈ જવાબ આપ્યો નહીં ! શું હું તારા બહાલાને છીનવી લેવાની હતી. ?

વિધા—સખી, તું ઘણી બેશરમ છે !

મોહિની—(પોતાના હોઠ તેના હોઠને લગાડીને) સખી તે ખરું કહ્યું, બેશરમનો મુખે તો ફક્ત ગંગા સ્નાન કરવાને બહાને માતૃશ્રીની આજ્ઞા લઈ જે દિવસે મારા બહાલા વિનયચંદ્રને મળવા ગયો હતો, તે દિવસેજ આઢ્યો હતો. અને—

વિધા—(તેને બોલતી અટકાવી વચમાં) મને લાગે છે કે રાંડ વિમળાએ સર્વ હકીકત તને નીવેદન કરી હશે ! તેથી તું મને આમ સતાવે છે !

મોહિની—વિમળાએ તો નહીં, પણ ખુદ તારા પ્યારા વિનયચંદ્રે સઘળું રામાયણ મને કહી સંભળાવ્યું છે.

વિધા—(અધિરાઈથી) તે ક્યાં છે ?

મોહિની—(હાસ્ય કરતી) બોહો ! બહાલાને લેટવા સાફ ઘણી આતુર થઈ રહી છે ? કેમ ?

વિધા—સખી તું ઘણી પક્ષી છે !

મોહીની—તેથી તો મેં તારા બહાલાને વશ કરી લીધો છે. સાટે તું હવે બીજો પતી જોણી લેજે.

વિદ્યા—(દીન મુખથી) સખી હું તને પણ પડું છું. મને વધુ સતાવ નહીં.

મોહીની—(મશ્કરી કરતી) એટલે એમ કહેની કે તને તારા બહાલા સાથે મેળવી આપું નાં પણ તેનું કાંઈ ઇનામ આપશે કે નહીં ?

વિદ્યા—(શરમથી નીચું મુખરાખી) સખી, શું ઇનામ આપું ?

મોહીની—વાહરે વાહ ! શાબાશ ! બહાલાને મળવાનું સાંભળી કેવી ખુશી થઈ ગઈ ! જાણે તારા પ્રિતમને મારા જોળામાં સંતાડીને લાવી હોઈ નહીં ?

વિદ્યા—(નીરાશ થઈ) હાય ! સખી, તું મને આટલી બધી શાભાટે શરમાવે છે ?

મોહીની—કારણ લજ્જા એ સ્ત્રીનું મુખ્ય લુપ્ત છે ! અને લજ્જા વગરની સ્ત્રી કોઈની કીંમતની છે !

વિદ્યા—ત્યારે હું પણ હવે તારી સાથે બેશરમી બનીશ ત્યારે તું માનશે, કેમ ?

મોહીની—શાબાશ ! ખરી હોંશીયાર ! વાઈ ! જોઈ તો ખરી કે તું ક્યાં સુધી ખેંચે છે ?

વિદ્યા—(હાસ્ય વદનથી) પ્રિય સખી ! તું એવી તો રંગીલી અને રસીલી છે કે મ્હારું મન ત્હારી સાથે લગ્ન કરવા ઇચ્છે છે.

મોહીની—વાહ ! એતો અતિ ઉત્તમ ! પણ સખી કહે તો ખરી કે, “તું મ્હારી પત્ની થવા ઇચ્છે છે કે પતિ ?”

ખિચારી વિદ્યા આ સાંભળી ક્ષણ બર લજ્જાત થઈ નીચું મુખ ધાલી કતરાતી આંખે મોહીની તરફ જોઈ માત્ર હાસ્ય કરવા લાગી; કારણ તેને અધ્યાધિ પર્યંત કોઈની

સાથે આટલો બધો વિનોદ કરવાનો પ્રસંગ પડ્યો નહોતો; કે જેથી તે મોહીનીના વાક ચાતુર્ય આગળ ટકી શકે ! તેને ચુપ થયેલી જોઈ મોહીની બોલી—“જવાબ આપે તો વરમાળા પહેસવું.”

વિધા—(હીન થઈને) સખી, હવે મ્હારો કેડો છોડ. હું તો ત્હારાથી મ્હાત થઈ !

મોહીની—ઓહો ! ત્યારે સ્પષ્ટપણે એમજ કહેની કે, “ મને વિનયેશ્વર સિવાય અન્ય કોઈ સાથે વાત કરવી ગમતીજ નથી. ”

વિધા—(હસીને) હો ત્યારે તેમ; પણ હવે તો કેડો છોડ.

મોહીની—હવે એમ છોડવાની હતી કે ? હવે તો હું તારી શોક્ય થવાની છું.

વિધા—સખી, વગર વિચાર્યું શું બોલે છે ? તારું તો લગ્ન થયલું છે.

મોહીની—એમાં વગર વિચાર્યું શું બોલી ? જોને દ્રૌપદીને પાંચ પતિ હતા, તો હું બે પતિ કરીશ તેમાં બોટુંશું

વિધા—તો પછી તારા જેવી શોક્યનાં ચરણ ઘોષને પીવાનું પણ હું પસંદ કરીશ.

મોહીની—(અતિ પ્રેમના આવેશમાં વિધાને ચુંબન કરીને) બસ, સખી બસ, હું ત્હારું પાણીજ જોતી હતી; ત્હારો છેલ્લો ઉત્તર સાંભળી હું અતિ પ્રસન્ન થઈ છું. “આ હો, ત્હારા પ્રિયતમનો પત્ર, તે વાંચી તેનો પ્રતિઉત્તર આપવાની ઇચ્છા હોય તો તે પણ સત્વર લખી આપ. ” એમ કહી વિધાના હાથમાં એક પત્ર મુક્યો; તે વિધાએ ઘણા હર્ષથી હૃદય સાથે ચાંપી વાંચવા લાગી. તે પત્ર નિચે મુજબ હતો.

રમણી રત્ન પ્રિય વિધા,

“ ત્હારા અત્રે આગમનના સમાચાર આવજોજ ભાભી થી ” “ સાંભળી અતિ હર્ષ થયો છ. ” કેટલાક ચોક્કસ

કારણોને લીધે ” “ ત્હારું આગમન અત્રે એટલું તો શુભ
રાખવામાં આવ્યું છે ” “ કે અધાપિ મને પણ ખબર નહોતી
એટલુંજ નહીં પણ જે ” “ દિવસથી ત્હારું અત્રે આગમન
થયું છે તે દિવસથી મ્હારા ” “ ઉપર ખાસ નજર રાખવામાં
આવે છે કે આપણો મેળાપ થવા ” “ પામે નહીં; તો પણ
એટલુંજ તો ખાતરી માનજે કે જે કાંઈ ” “ કરવામાં
આવે છે તે સર્વ આપણા હિતાર્થેજ છે છતાં બહાલી ! ”
“ આ અધિર મન માનતું નથી. અન્ય તો કાંઈ નહીં પણ ”
“ માત્ર ત્હારા કામળ હસ્તથી જે શબ્દ લખી મોકલીશ તો ”
“ મ્હારા વિરહાગ્નિથી બળતા હૃદયને ચત્કીચિત શાંતિ મળશે. ”
“ અને ઈશ્વર કૃપાથી જે કાંઈ યોગ્ય પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય તો ”
“ આપણી મુલાકાત કરાવી આપવાનું ભાલીએ વચન આપ્યું ”
“ છે. તું પત્ર લખી ભાલીને આપજે તે કાંઈ પણ રીતે મને ”
“ પહોંચાડશે. બહાલી ! ધૈર્ય ધરજે. ગલરાઈશ નહીં. હું હરેક ”
“ રીતે ત્હારોજ છું. ”

ત્હારા મુખચંદ્રનો અભિલાષી ચક્રોર,
વિનયચંદ્ર

પત્ર વાંચતાં વાંચતાં વિધાના મુખ ઉપર અતિ
હર્ષના વિકારો ઉદભવતા જોઈ મોહિની ઘણી ખુશ થઈ
અને પોતાના મનસાથે નિશ્ચય કર્યો કે કાંઈ પણ રીતે એ
ઉભય પ્રેમીઓનો સંયોગ કરાવી આપવો જોઈએ.

વિધાએ પત્ર વાંચી રહ્યા બાદ જેવી પોતાની દ્રષ્ટિ
બહાર જાડી કે તરતજ મોહિની હસીને બોલી—“કમ
સખી, મ્હારી કરામત જોઈ કે ? ”

વિધા—(હર્ષથી તેને ગળે વળગી પડી) હા, જેઠા-
ણીજ અને તેથીજ તમે અત્યારમુધી મને બનાવતાં હતાં.
મોહિની—વારૂ સખી, પત્રનો કાંઈ પ્રતિ ઉત્તર
આપ્યો છે ?

વિધા—સખી, તુંજ લખી આપ.

મોહિની—હા, હા ! વાત તો ખારસી મળની ! તો એમ કેમ કહેતી નથી કે ‘મહારા વતીની વરમાળ પશુ તુંજ પહેરાવજે. ’”

વિધા—સખી, ત્હારી જીભમાં જરાએ લગામ નથી—

મોહિની—કારણકે મનોભાવ ગુપ્ત રાખવાની વિધામાં હું કુશળ નથી. સખી, “ મનમાં ભાવ અને મુંડી હલાવવી” એ તો તનેજ આવડે ! હું તો વિનયચંદ્ર પાસે, જઈને સાફ કહીશ કે, જેને તમે હૃદયેશ્વરી માનો છો, તેના હૃદયમાં તમારા પ્રત્યે ખીલકુલ પ્રેમ નથી.

વિધા—સખી, તું ખરેખર ગજબ કરે છે ? તારા જેવી કુશળ સ્ત્રીઓ દુનિઆમાં થોડીજ હશે.

મોહિની—(રીસાવાનો ડોળ ધાલી) વાર ! તો હું આ ચાલી, અને—

વિધાએ તેનો પાલવ પકડી રોકી અને બોલી—“સખી મહારા બોલવાનો ગુસ્સો લાવીશ નહીં; ખડીઓ, કાગળ અને કલમ મને આણી આપ:—

મોહિની—સર્વ વસ્તુઓ મહારા ઓરડામાં છે, ત્યાં જઈ તું પત્ર લખી તૈયાર રાખ, એટલામાં હું જરૂરના કામ પ્રસંગે જઈ આવું છું.

એમ કહી મોહિની ત્યાંથી ચાલી ગઈ, અને વિધા તેના ઓરડામાં જઈ પોતાના પ્રિયતમના પત્રનો—ઉત્તર લખવા લાગી. જ્યારે પત્ર પુરો લખાઈ રહ્યો, ત્યારે એક પરખીડામાં મુકી ગુંદરથી બંધ કરવા લાગી; એટલામાં મોહિની આવી પોંહચી.

વિધા (હાસ્ય કરતી)—દયો જેઠાણીજી

મોહિનીએ કાંઈ પણ બોલ્યા વગર તે પત્ર પોતાના હાથમાં લઈ જાણે પોતેજ તે પત્રની માલીક હોય તેમ પરખીડું ફેડી તેને ફેડી દૂર ફેંકી દઈ પત્ર ઉઠેલી વાંચવા

લાગી. આવો વિચિત્રજોઈપ્રકાર વિદ્યા અતિ લજ્જાસ્પદ થઈ અને મોહિનીના હાથમાંથી પત્ર છિનવી લઈ ફાડી નાંખવાનો વિચાર પોતાના મનમાં કરવા લાગી; પણ તેની તે ઇચ્છા મોહિની જેવી ચાલાક સ્ત્રી આગળ શું ચાલી શકે? તેની ઇચ્છા તેના મનમાં જ રહી. અંતે કાંઈ વળ્યું નહીં ત્યારે મોહિનીના કાલાવાલા કરતી બોલી - “સખી, હું તને પગે લાગું છું. તું એ પત્ર વાંચીશ નહીં, ”

મોહિની (હાસ્ય કરતી)-સખી, પ્રથમ તો તું મને કહે કે, મહેં હુંને જે પત્ર આપ્યો હતો તે બાંધ હતો કે ખુલ્લો ?

વિદ્યા-તે તો ખુલ્લો હતો !

મોહિની--તો પછી તું મને બાંધ કરેલો પત્ર આપનાર કોણ ?

વિદ્યા-કોઈનો જાનગી પત્ર તેની પરવાનગી વગર વાંચવો તેમાં મહાન દોષ છે.

મોહિની-પણ તેવા પાપને હું પુન્ય સમજું છું !

વિદ્યા— (દિન વદનથી) સખી તું જે ન સમજે તે આજું છે !

પછી મોહિની વિદ્યાનો પત્ર વાંચતી વારંવાર અનેક ચેષ્ટાઓ કરતી તેને ચીડાવવા લાગી. તે પત્ર નીચે મુજબ હતો, અમારા વાંચકોની ઇચ્છા હોય તો તેમણે જાતેજ વાંચવા તરફી લેવી.

સૌભાગ્ય રક્ષક પ્રિય વિનયચંદ્ર,

“ આપનો પત્ર મળ્યો. દિવસ રાત્રી આપનાજ નામની માળા જપું છું. કેવળ ઇશ્વર ઉપરજ પુણ્ય ભરોંશો રાખી બેઠી છું, તે સુખના દિવસ જલ્દી દેખાડશે પણ પ્રિયતમ ! એકજ સ્થળે અને એકજ મકાનમાં રહેવા છતાં પણ વિયોગ દુઃખ સહન કરવાનું ભાગ્યમાં ક્યાં સુધી હશે? ”

“આપના ચરણ કમળની દાસી”

“ વિદ્યા ”

પ્રકરણ/૨૦ મું.

દાંપત્ય પ્રેમ.

ભાગલપુરથી પાછા ફર્યા બાદ દિવાન કપટસીંહ પોતાના ઘરમાં જે ચરિત્ર જેવાં તે આપણે પાછળ વાંચી ગયા છીએ. પણ તે સર્વ ઉપાધીનો કરનાર કોણ ? તેમજ વિદ્યા તથા વિમળાને લઈ જનાર કોણ ? તેજ આ પ્રકરણમાં જણાવવાનો અમારો ઉદ્દેશ છે.

અમારા વાંચકોનાં લક્ષમાં તો હશેજ કે મધ્ય રાત્રિ વિત્યા બાદ બ્રહ્મચારી રામાનંદસ્વહરતે કેદમાંથી છુટી પેલા પિપળાના વૃક્ષમાંથી એક વૃદ્ધ કેદીને સાથે લઈ યમુનાની રણ માંગી તેનાથી છુટા પડી તે ઉભય જણા ચાલતા થયા હતા. તેજ રાત્રિના આશરે ત્રણેક વાગ્યાને સુમારે બ્રહ્મચારી રામાનંદ વીસ પચીસ હથીઆર બંધ માણસો સહીત ગુપ્ત રીતે દિવાન કપટસીંહના મહેલમાં દાખલ થયા, અને એક પછી એક એમ દિવાનના ઘરમાંનાં તમામ મનુષ્યોને (સ્ત્રી પુરુષોને) પોતાના સાથીઓની મદદથી કાણુમાં લે તેમને બાંધી યમુના સાથે કેટલીક ખાનગી વાત કરી તે બિચારીની પણ સર્વના જેવી દશા કરી વધા. તા વમળાને સાથે લઈ પ્રભાતના ચાર વાગ્યાને સુમારે મોંગીર છોડી ચાલતા થયા હતા.

શેઠ અમીચંદ વિનયચંદ્રને પોતાની સાથે કલકત્તે લઈ ગયા હતા તે વાત પણ અમારા સુર વાંચકોના લક્ષ બહાર નહીં હોય. બ્રહ્મચારી રામાનંદ પણ તે વાત જાણતો હોવાથી પોતાના સાથીઓ તથા વિદ્યા તથા વિમળા વિગેરે સહિત કલકત્તે રવાના થયા; અને ત્યાં પોંહર્યા બાદ વિદ્યાને શેઠ અમીચંદની હવેલીમાં ઘણાજ આદર સત્કારથી રાખવામાં આવી. પછી સર્વએ મસલત કરી એવો નિર્ણય કર્યો કે

જ્યાં સુધી યોગ્ય પ્રસંગ આવે નહીં ત્યાં સુધી વિધાનું અત્રે આવવું પ્રસિદ્ધ કરવું નહીં. તે એટલે સુધી કે વિનયચંદ્રથી ગુપ્ત રાખવી તેમજ વિનયચંદ્ર અત્રે છે તે વાત વિદ્યાથી ગુપ્ત રાખવી; અને તેથીજ વિનયચંદ્ર સાથે ગોપાળને પણ તાકીદ આપવામાં આવી હતી કે જેથી તેનો પણ પોતાની મા વિમળા સાથે મેળાપ થાય નહીં. આ રીતે તે ઉભય મા દિકરો પણ તેજ મકાનમાં એક બીજાની હાજરીથી વાકેફ નહોતાં.

શેઠ અમીચંદને માત્ર એકજ પુત્રી રતન સીવાય અન્ય કાંઈ સંતાન નહોતું, અને તે પુત્રીનું નામ મેહિની હતું; તે આપણે આગળ જાણી ચુક્યા છીએ. શેઠ અમીચંદ પોતાની પુત્રીનો હાથ એક નિર્ધન પણ વિદ્વાન અને સર્વ ગુણ સંપન્ન સુશીલ યુવકને સોંપી તેને ઘરજામાત્ર તરીકે રાખ્યો હતો; અને તે યુવકનું નામ કુશુમચંદ હતું.

જે સમયની હકીકત આપણે જાણીએ છીએ તે વખતે મેહિની સોળ વરસની એક નવ યોવન સુંદરી હતી. તે અનુપમ સૌંદર્યવાન, પતિવ્રતા, અતિ સુધઠ સાથે આનંદી અને હસમુખા સ્વભાવની હતી. સંક્ષેપમાં તે કોઈપણ પ્રકારની એળ રહિત હતી. જોકે તે પોતે અતિ ધનાઢ્ય સમૃદ્ધિવાન પિતાની એકજ લાડકી પુત્રી હતી, અને તેનો પતિ નિર્ધન હોઈ ઘર જામાત્ર તરીકે રાખવામાં આવેલો હોવા છતાં પણ પોતાના પિતૃધન કે અન્ય કશાનો ગર્વ કરી તેના મનને કિચીત માત્ર પણ કલેશ થાય એવું કાંઈ આચરણ નહીં કરતાં અહોનીશ તેને પોતાના પ્રાણ કરતાં વિશેષ મહાઈ પોતાના પ્રભુ તુલ્ય ગણી માન આપી તેની સેવામાં તત્પર રહેતી. અને પોતે જાણે શ્વસુરગૃહમાં વસતી હોય, અને આ સર્વ સંપત્તી પોતાના પતિનીજ હોય તેમ ગણતી. તેમજ શેઠ અમીચંદે પણ કુશુમચંદને પોતાના જામાત્ર તરીકે નહીં પણ પુત્ર તરીકે માની સઘળી સમૃદ્ધિ

પોતાની પુત્રીના નામ ઉપર નહીં કરતાં તેના નામ ઉપર કરી આપી હતી.

વિનયચંદ્ર શેઠ અમીચંદ્રને ત્યાં આવ્યા પછી કુશુમચંદ્ર તથા તેનામાં એક બીજાને મળતા સ્વભાવથી તે ઉભય વચ્ચે અતિ માઠ રનેક બાંધાયો હતો. અર્થાત્ બંન્ને વચ્ચે બાંધુત્વ જેવી પ્રિતી ઉત્પન્ન થઈ હતી, અને તેજ કારણથી વિનયચંદ્ર પોતાના પિતાના મીત્ર શેઠ અમીચંદ્રની પુત્રીને જોઈ નહીં કહેતાં ભાભી કહી બોલાવતો હતો.

વિદ્યાનો પત્ર લઈ તેનાથી છુટી પડી એક દાસીને પોતાના પતિને બોલાવવા સારૂ મોકલી મોહિની પોતાના શયનગૃહમાં ગઈ, થોડી વરમાં કુશુમચંદ્ર હસ્તો હસ્તો ત્યાં પ્રવેશ કરતાં બોલ્યો—

“ આ સમયે મને કેમ બોલાવ્યો ? ”

મોહિની પોતાના પતિને જોતાંજ ઉઠી ઉભી થઈ, અને હાસ્ય કરતી તેનો હાથ ઝાલીને બોલી -

“ સમયનો શું મેળ છે ? ભક્તની જ્યારે ઈચ્છા થાય ત્યારે તે પોતાના ઈષ્ટદેવનું સ્મરણ કરી શકે છે ! ” એટલું બોલતામાં તો તેણે કુશુમચંદ્રને ખેંચી લાવી ગાદી ઉપર બેસાડ્યો, અને પોતે ગાદીની નીચે તેના સ્કામું બેસી તેના ચરણ પોતાના બોળામાં લઈ દાખવા લાગી.

કુશુમચંદ્ર—છોડો ! છોડો ! મારા પગમાં વ્યથા થાય છે !

મોહિની—(ગલરાધને) હેં ! આપને શું થાય છે ?

કુશુમચંદ્ર—(હસીને) બીજું શું થાય ? રાત્રિ દિવસ

તમારા દબાવવાથી મારા પગની નસો દુખે છે !

મોહિની (જરા લજ્જિત થઈને) રામ ! રામ ! આપે

! હાસ્યને ખાતર કહ્યું, પણ મારો તો જીવજ ઉઠી ગયો હતો.

કુશુમચંદ્ર—તો હવે શી આજ્ઞા છે ?

મોહિની—(જરા ઉદાસ થઈને) હજી કંઈ બાકી હોય તે

કહી દો ? આપે સીધું બોલવાના તો સોગનજ બાધા હશે.

કુશુમચંદ્ર—(તેને રનેહથી પોતાના પાસામાં દબાવીને)
ઠંડાલી, તારા મુખમાંથી તારા પિતૃધન આલી ગર્વનો
એક પણ શબ્દ સાંભળવાની મારી ઉમેદ તો મારા મન-
માંજ રહી ગઈ.

મોહિની—જાઓ ! જાઓ ! તેવી ખુદી આપતાં પહેલાં
ભગવાન મારું મોત આપે તો સારું.

કુશુમચંદ્ર—પ્રિયા, આજ પછી એવું કવચન મુખથી
બહાર કાઢશો તો —

મોહિની—(વચમાં) તો પ્રાણનાથ મારી પણ એટલી
નમ્રવિનંતી છે, કે કૃપા કરી આપની આ કીંકરીના હૃદયમાં
વજ્રબાણરૂપી વચનોના પ્રહાર કરશો નહીં !

કુશુમચંદ્ર તેના ગુલાબી ગાલ ઉપર એક ચુંબન કરી
બોલ્યો— “ પ્રાણપ્યારી કહો, તાબેદારને શા માટે યાદ
કર્યો ? ”

મોહિની—(ગુસ્સાથી તેની પાસેથી દુરબસીને) હાય !
હાય ! નાથ હું મારા પ્રાણ કહાડી નાંખીશ ! હું આપની
દાસી કે આપ— ૦૦૦-રામ ! રામ !

કુશુમચંદ્ર—વારું, પ્યારી મારું કરો !

મોહિની—વળી પાછી તેજ વાત ! ક્ષમા, નાથ ક્ષમા !
હે રામ ! ચાલો હું જઈ છું—એમ કહી તે ઉઠીને જવા
લાગી, એટલે કુશુમચંદ્રે તેનો પાલવ પકડી પોતા તરફ
ખેંચી પોતાના પાસામાં દાખી બોલ્યો—નવનયચંદ્રના પત્રનો
તઉત્તર લાવી?”

મોહિની—હા, તેટલાજ સારૂ આપને બોલાવ્યા હતા,
પણ આપે તે વાત કહેવાનો તો પ્રસંગજ આવવા દીધો નહીં !
કુશુમચંદ્ર— તો લાવો હું તે પત્ર વિનયચંદ્રને મોકલાવી
આપું !

મોહિની—શું આપ જાતે નહીં આપો ?

કુશુમચંદ્ર—પ્રિયા, જેમ એક ન્હાનો ભાઈ પોતાના

વડીલ બંધુથી શરમાય, તેમ તે મારાથી શરમાય છે; તેથીજ તેનો પત્ર મેં ગોપાલ મારફત મંગાવ્યો હતો, અને આ પત્ર પણ તેનીજ મારફત મોકલી આપીશ.

મોહિની-પણ વિદ્યાનું અત્રે આવવું ગોપાળથી તો ગુપ્ત રાખવામાં આવ્યું છે ?

કુશુમચંદ્ર-પણ તે અતિ વિશ્વાસપાત્ર અને નિમક-હલાલ હોવાથી મેં તેને સર્વ કકીઠતથી વાકેફ કરી તે હાલ ગુપ્ત રાખી પોતાની માને પણ નહીં મલવાનું તેની પાસે વચન લીધું છે. તથા વિનયચંદ્રને પણ તેમ સમજાવવાનું કહ્યું છે.

મોહિની-ત્યારે તો મેં જેટલું વિધાને સમજાવ્યું છે, તેટલુંજ આંગે વિનયચંદ્રને સમજાવ્યું છે; પણ વહાલા કોઈ પણ પ્રયત્ને એવી તજવીજ કરો કે આજરા ત્રિના તે ઉભય પ્રેમીઓને મેળવી આપવા હું ભાગ્યશાળી થાઉં.

આ સાંભળી કુશુમચંદ્ર થોડીવાર સુધી વિચારનિમગ્ન થઈ ચુપ રહ્યો પછી બોલ્યો “ જેવી આજ્ઞા ! તાબેદાર આપની આજ્ઞાનુસાર કરવા તૈયાર છે.”

“ ઇશ્વર માફ મોત આપે તો સાફ ! ” એમ બોલતી બોલતી મોહિની ત્યાંથી જતી રહેતી હતી, તેનો હાથ પકડીને રોકી કુશુમચંદ્ર બોલ્યો,--“ વાહરે વાહ ! જાઓ છો ક્યાં ? જરા સાંભળો, તે પ્રેમીઓનો સંયોગ કરાવી આપવાનો પ્રસંગ મળશે તોપણ મધ્ય રાત્રિ વિત્યા શિવાય બનવું કઠણ છે; કારણ જ્યાં સુધી તમારા પિતાશ્રી પ્રદ્મચારીજી વિગેરે જાગૃત હશે ત્યાં સુધી કાંઈ કરી શકાશે નહીં.”

મોહિની-વારૂ, ઠીક છે !

કુશુમચંદ્ર-તો હવે હું જાઉં કે ?

મોહિની-નહીં, જરા બેસો !

એમ કહી મોહિનીએ પાનની ખીટી બતાવી સ્વહસ્તે કુશુમચંદ્રને ખવડાવી પછી કુશુમચંદ્રે કહ્યું કે-

“ હવે જાઉં કે ? ”

મોહિની—(હસીને) જેવી આપની ઈચ્છા !

પછી કુશુમચંદ્ર બહાર ગયો અને મોહિની જેવી પોતાના શયનગૃહની બહાર નીકળે છે તેનીજ બહારના દ્વાર ઉપર વિદ્યાને ઉભેલી જોઈ તે બોલી—

“કેમ ! સખી, તારામાં આવો પણ રોગ છે કે ?”

વિદ્યા—(અમકીને) કેવો ?

મોહિની—(તેની પાસે જઈ તેને છાતી સરસી ચાંપીને) હું મારા પ્રિયતમ સાથે મારા શયનગંદીરમાં હતી ત્યારે તું સર્વ સાંભળતી તથા જોતી હતી કેમ ?

વિદ્યા—(હસતી) કારણ સખી, હવે જ્યારે તું મને બહુ સતાવશે ત્યારે કહેવાને ખપ લાગશે. !

મોહિની—અમ કે ? વાડું ત્યારે આજ રાત્રિના તું તારા પ્રિયતમને મળે ત્યારે જોકે તારી કેવી ગમગત કરે છું ?

આ સાંભળી બીચારી વિદ્યા તેના ખસપણા વીશે મોહિનીનું સુખ નિહાળી નિહાળીને જોવા લાગી તે સમજી તરતજ મોહિનીએ કહ્યું—

“ સખી આઠ ઘડી એક હોય તો સુઈ રહે, કારણ કે મધ્ય રાત્રિ વિત્યા બાદ તને તારા હૃદયચેરની મુલાકાત કરાવી આપીશ.

પ્રિય વાંચનાર ! સંક્ષેપમાં તેજ રાત્રિના પોતાની પ્રતિજ્ઞાનુસાર મોહિનીએ વિનયચંદ્ર તથા વિદ્યાની મુલાકાત કરાવી આપી. તે વખતે શું વાતચીત થઈ તથા રંગીલી મોહિનીએ શું રંગ જમાવ્યો હશે તે કહેવાની કંઈ આવશ્યકતા નથી કદાપી આપ પૈકી કોઈ લાગ્યશાળી પુરૂષને એવા સુખનો પ્રસંગ મળ્યો હશે તો તેજ માત્ર સ્વાનુભવાધારે યોગ્ય કવચના કરી શકશે.

પ્રકરણ ૨૧ મું.

અંધન.

જે રાત્રિના ગંગા સ્નાન કરવાને જહાને વિદ્યા વિનય ચંદ્રને મળવા સારૂ ગઈ હતી, અને હુશેનખાં પોતાની સાથેના માણસોની મદદથી તેને તથા વિમળાને પકડી લાગ્યો હતો તથા તે વાત દિવાન કપટસીંહથી ગુપ્ત રાખવા સારૂ યમુનાએ હુશેનખાંને ઘણા આપ્તહથી વિનવ્યા છતાં તેણે માન્યુ નહોતું, તે વાત અમારા સુરૂ વાંચકોની સ્મૃતિ જહાર તો નહીં જ હોય; કારણ તે વિષય ઉપર અત્રે કાંઈ લખવા માગીએ છીએ.

પોતાના મકાનમાં એક પછી એક અવનવા વિચિત્ર બનાવો જોયા પછી દિવાન કપટસીંહ ત્રણ દિવસ સુધી એવી તો સ્થિતિમાં રહ્યો હતો કે તેનું ચિત્ત ઠેકાણે હતું કે નહીં તે કહેવું પણ કઠણ હતું. ચોથે દિવસે મધ્યાહન સમયે બાગમાં પેલા દ્વાદશ દારવાળા જંગલની જહાર તે ફરતો હતો ત્યાં આવી સુજનસીંહ તેની સ્હામું ઉભો રહી હાથ જોડી બોલ્યો -

“હજુરનો હુકમ હોય તો તાબેદાર કાંઈ અરજ કરવા ધરિછે છે !”

દિવાન-બોલ, શું છે ?

સુરજનસીંહ-તાબેદાર આપના ઘર સંબંધી કંઈ વાત હજુરને કાને પહોંચાડવાની ખાચસ રાખેછે.

દિવાન-(અચિરાઈથી) શું વાત છે ? જલ્દી બોલ !

તે ઉપરથી સુજનસીંહે ધીમે ધીમે પોતાની માનુશ્રીની આજ્ઞાથી વિદ્યાનું વિમળાસહ ગંગા સ્નાન કરવાને જહાને વિનયચંદ્રને મળવા જવું, યમુનાની આજ્ઞાથી તેના પાછા ફરવાની વાટ જોઈ બાગના દ્વાર ખુલ્લાં રાખી ગણેશનું ત્યાં બેસવું, અચાનક હુશેનખાંનું ત્યાં જઈ પહોંચવું, તે

વાત જાણી કેટલાક માણસોને સાથે લઈ તેમની શોધમાં જઈ વિદ્યા તથા વિમળાને પકડી લાવવું, તે વાત પોતાથી ગુપ્ત રાખવા યમુનાએ હુસેનખાને આગ્રહ પૂર્વક કહેવું, તે નહીં માનતાં હુસેનખાએ તે વાતનો ઈનકાર કરવો, તથા તેજ સત્રિના તેનું ખુન થવું, વિમળા, ગોપાળ તથા વિદ્યાનું ગુમ થવું, તથા ઘરમાંના પ્રત્યેક સ્ત્રી પુરૂષનું કોઈ હુંડારા એના હાથથી બંધાવું, વીગેરે સર્વ હકીકત વિગતવાર એક પછી એક સાંભળાવી તે મુગો રહ્યો.

ઉપત્રી હકીકત સાંભળતાં સાંભળતાં દિવાનના અહેરા ઉપર કંઈ કંઈ રંગ જદ્દગાતા હતા. તે જ્યાં ઉભો હતો ત્યાંજ ધરતી ઉપર બેસી ગયો. પછી સુજનસિંહને વિદાય થવા આજ્ઞા આપી. કારણકે જે વાત તેણે કહી તે સિવાયના દિવાનના બીજા ગુપ્ત લેદોની તેને ખબર નહોતી. અર્થાત સુજનસિંહને પેલા દ્વાદસમુખી બંગલાની ધંયા પિપળાનાવૃક્ષ વિગેરેમાં સમાયલા ગુપ્ત લેદોની તેને ખબર નહોતી. કેમકે દિવાન એટલો બધો ધુર્ત હતો કે જે કામ ઉપર જેને નીમતો તેને તેટલુંજ જાણુવા દેતો.

સુજનસિંહના વિદાય થયા પછી દિવાને તે બંગલાના પહેરાવાલાને બોલાવી પુછ્યું કે—“ કેહી કયે વખતે ન્હારી ગયો હતો ? ” તે ઉપરથી તેણે જવાબ આપ્યો કે. “ સત્રિના આશરે ખારેકનો અમલ થયો હશે । ” તે સાંભળી દિવાને તેને રજા આપી સઘળી હકીકત ઉપર અતિ દિર્ઘ વિચાર કરી જોતાં તેના મનમાં નિર્ણય થયો કે, એ કામ જરૂર પોતાની પત્નિ યમુનાનુંજ હોવું જોઈએ, અને નિઃસંદેહ તે અંદરખાનેથી દુસ્મનો સાથે મળેલી છે. તેનીજ મદદથી રામાનંદ બંધન મુક્ત થયો, તેનીજ સહાયતાથી પિપળાના વૃક્ષવાળો કેહી ગુમ થયો, અને તેનીજ અનુમતિથી વિદ્યા, વિમળા અને ગોપાળ વીગેરે ગુમ થયાં, એટલુંજ નહીં પણ સ્વેચ્છાથી તે પણ બિજાઓની માફક બંધાયેલી

માલમ પડી; અને બિચારો હુસેનખાં માર્યો ગયો.

વળી જે દિવસે વિદ્યાએ પિપળાના વૃક્ષ ઉપરથી હુસેનખાંને નીચે ઉતરતાં જોયો હતો, અને તે વાત પોતાને પુછતાં તેને ચાબુકના સપાટા લગાવ્યા હતા, અને યમુનાને મારવા જતાં પોતે ફિટકાર થયો હતો, તે બનાવ પણ આ સમયે તેની દ્રષ્ટિ આગળ ખડો થયાથી દિવાન અતિ ક્રોધના આવેશમાં અંધ બની કમ્પવા લાગ્યો. તેનાંનેત્રોમાંથી અગ્નિ વરસવા માંડ્યો. તેણે ગણેશ વીજેર જે અન્ય માણસો હુસેનખાંની સાથે વિદ્યાની શોધમાં ગયા હતા, તે સર્વેને બોલાવી પુછી જોતાં તેઓની વાત સુજનસિંહની હકિકતને મળતી આવી, કે તરતજ તે હાથમાં નાગી તરવાર લઈ યમુનાના પ્રાણ નાશ કરવાને ઇરાદો અંતઃપુર તરફ ધસ્યો.

જેવો તેણે અંતઃપુરની દેવડી ઉપર પગ મુક્યો કે તરતજ સુજનસિંહ અતિ ગભરાટથી દોડતો આવી બોલ્યો,—
“હજુર હથિયાર બંધ ગોરા સિપાઈઓ ઘરમાં ધુસી આવ્યા છે !”

હજુ તો એ વાતનો પ્રતિ ઉત્તર આપવાનો દિવાનને અવકાશ મળે તે પહેલાં તો દસ બાર ગોરા સિપાઈઓએ આવી પહોંચી પોતાની બંદુકના સંગીનના ઝટકાથી તેના હાથમાંની તરવાર નીચે નખાવી દઈ તેના હાથમાં હાથ કડી નાંખી તેને પોતાનો કેદી બનાવ્યો.

પછી તે ગોરાઓનો સદ્ગર (કર્નલ) આગળ આવી બોલ્યો— “ઈસ્ટ ઇન્ડીઆ કંપનીના ગવર્નર સાહેબ બહાદુરના હુકમથી આપને પહોંચ કરી કલકત્તે મોકલવામાં આવે છે. અમારાં પચાસ માણસો આપની સાથે કલકત્તે આવશે. હું બીજા પચાસ માણસો સહીત બીજા હુકમ મળતાં સુધી આપના મકાનને ઘેરો ઘાલી રહીશ.”

આખરે તે દુરાત્મા દિવાનને પહોંચ કરી કલકત્તે લઈ

જવામાં આવ્યો. તેના ગાંધા બાદ બ્રહ્મચારીએ પ્રગટ થઈ દિવાનના ઘરના સર્વ નોકર, ચાકર, દાસીઓ વિગેરેને પેલા બાગમાં બારદ્વારવાળા બંગલામાં કેદ કરી તે ઉપર ગોરા સિપાઈઓનો પહેરો મુક્યો, અને દિવાનનું આખું ઘર ગોરા સિપાઈઓ તથા પોતાના એક વિશ્વાસુ હિંદુને સોંપી બ્રહ્મચારીએ યમુનાની પાલખી તૈયાર કરાવી તેને તેમાં બેસાડી કેટલાક ગોરા સૈનિકોને સાથે લઈ પોતે કલકત્તા જવા સાડ નિકળ્યો.

દિવાનના કેદ પકડાયાના સમાચાર સાંભળી યમુના અત્યંત ક્રોધાંત કરવા લાગી; પણ બ્રહ્મચારીએ તેને “ મહારાજા તમારા ઉપર પ્રસન્ન છે તેથી દિવાનજીની જાંઘીને માટે લય રાખવાનું કાંઈ કારણ નથી; એટલુંજ નહીં, પણ બનતી જોગવાઈએ તમને એક બિનલઘી વધુવાર વિષ્ણુનાં રાખવામાં આવશે નહીં.” વિગેરે અનેક પ્રકારે દિલાસો આપી તેના મનનું શાંતવન કરવાથી તે કાંઈક શાંત થઈ.

પ્રકરણ ૨૨ મું.

ક્ષમા.

દિવાન કપટસીંહની વિરૂદ્ધમાં સૌથી અગત્યનો પુરાવો વિનયચંદ્રનો હતો, તે અમારા વાંચકોની સમજ બહાર નહી હોય; તે સીવાય તેના બીજા મહાન દુષ્કાર્યો જોકે એટલાં બધાં તો જગજાહેર હતાં કે તેથી તેને શિક્ષા થવાને પુરતાં કારણ હતાં છતાં વિનયચંદ્ર તેની વિરૂદ્ધમાં કાંઈ પણ પુરાવો આપવા ના પાડે તો તેનો મુકદ્દમો જરા નબળો થઈ તે રહેજમાં બચી જાય ખરો !

શેઠ અમીચંદ બ્રહ્મચારી રામાનંદ અને ખુદ કંપની સરકારના મુખ્ય અધિકારી વિગેરેના અતિ આગ્રહ પુર્વક

સમજાવવા છતાં પણ દિવાનની વિરૂદ્ધ એક પણ શબ્દ કહેવાને વિનયચંદ્રે ના પાડી, ત્યારે તેઓ આશ્ચર્યચકિત થયા વગર રહ્યા નહીં. જ્યારે તેણે અન્ય કોઈ યુક્તિથી માન્યું નહીં ત્યારે તેને ભય બતાવવામાં આવ્યો કે—“જો તે દિવાનની વિરૂદ્ધ ખરી હકીકત કહી તેને શિક્ષા કરાવશે નહીં તો તે તેના પ્રાણ લીધા વગર રહેનાર નથી. એટલુંજ નહીં પણ વિધાની સાથે તારૂં પાણીગૃહણ પણ થઈ શકશે નહીં.” એ આદી અનેક પ્રકારેથી તેને સમજાવવામાં આવ્યું પણ સર્વ વ્યર્થ ! અર્થાત્ વિનયચંદ્રે દિવાનની વિરૂદ્ધ સાક્ષી આપવાની નાજ પાડી. અને કહ્યું—“મારું ગમે તેમ થાઓ ! મારા પ્રાણ પણ ભલે જાઓ ! વિધાનું પાણીગૃહણ થઈ શકે નહીં તો ભલે ! પણ હું દિવાન કપટસીંહની વિરૂદ્ધમાં એક અક્ષર પણ કહેનાર નથી. હા ! જોકે દિવાને મારા પ્રાણ લીધા સીવાય અન્ય કોઈપણ જાતનું કષ્ટ મને આપવાનું બાકી રાખ્યું નથી તો પણ તેની વિરૂદ્ધ કાંઈ પણ કહેવાની મારી ધમ્મજા નથી. મારું સર્વસ્વ લુટાઈ ગયું છે. હું જીવીત છતાં નિર્જીવ રૂપેજ છું. અને તે સઘળા પ્રતાપ દિવાનજીનાજ છે છતાં તેની વિરૂદ્ધ મારી કાંઈ ફરીઆદ નથી. તમે મારા પ્રાણ જવાનો ભય દેખાડો છો તો તે એક દિવસ તો જવાનાજ છે; તો ભલેને આજેજ જાય ! અને વિધા ?—(એટલું બોલતાં તેનો કંઠ રૂંધાવા લાગ્યો તેથી થોડીવાર પછી બોલ્યો) અને વિધાને મેળવવાની આશા પણ ત્યાગ કરું છું. ! હા ! આપ લોકો એમ પુછશો કે દિવાનની વિરૂદ્ધ ખરી હકીકત જાહેર કરવાને હું શા માટે ના પાડું છું ? તો તેના ઉત્તરમાં સાફ કહું છું કે ધનુર જાણે મારી મનોવૃત્તિઓ એકાએક બદલાઈ ગઈ છે અને તે એટલી બધી મજબુત જડ ઘાલી બેઠી છે કે દિવાનને તેના હુકમોનો બદલો આપવાનું તેના ભાગ્યને સોંપું છું. ”

આહા ! વિનયચંદ્ર ! ધન્ય છે તને ! ધન્ય છે તારા વિદ્યા પ્રત્યેના પ્રેમને ! ધન્ય છે તારી સહનશીલતાને ! ધન્ય છે તારી ક્ષમાને ! તારા જેવા પુરૂષરત્નો લાગ્યેજ હશે ! પ્રિય વાંચનાર, જોનું નામ તે જ્ઞાતઃકરણનો વિશુદ્ધ પ્રેમ ! જોનું નામ તે પ્રેમનું ખરૂં ચિત્ર ! કે પોતાની પ્રિય વસ્તુના સુખને ખાતર પોતાના પ્રાણની પણ દરકાર કર્યા વગર જે દુષ્ટ પુરૂષે પોતાનું સર્વસ્વ હુટી લઈ પ્રાણુધાતું કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં પણ કયાશ રાખી નહોતી તેનીજ વિરૂદ્ધમાં એક અક્ષર પણ નહીં કહેવાનો દ્રઢ નિશ્ચય ! ! !

વિનયચંદ્ર તથા શેઠ અમીચંદ, બ્રહ્મચારી રામાનંદ અને કંપની સરકારના મુખ્ય અધિકારી વચમાં થયેલી સંઘર્ષે વાતો વિદ્યા ગુપ્તપણે સંતાઈને સાંભળતી હતી તે વિનયચંદ્રનો પોતાની તરફનો આવો નિઃસ્વાર્થ સ્વર્ગીય-પ્રેમ જોઈને અને પોતાનેજ ખાતર પોતાના ચાંડાળકર્મી પિતા વિરૂદ્ધ એક શબ્દ પણ નહીં કહેવાનો નિશ્ચય સાંભળી તેણે પણ મનમાં દ્રઢ સંકલ્પ કીધો કે—“ યદી આ પ્રાણુ જાય તો બલે પણ આ હાથનો અધિકારી પ્રિય વિનય-ચંદ્ર સિવાય અન્ય કોઈ થઈ શકશે નહીં ! ”

વિનયચંદ્રને અનેક પ્રકારે સમજાવવામાં જ્યારે નિષ્ફળ થયા ત્યારે સર્વે લાચારીએ શાંત થઈ બેઠા, અને અન્ય શું રસ્તો કાઢાડવો તેનો વિચાર કરવા લાગ્યા; જે આગળ આલતાં જણાશે.

પ્રકરણ ૨૩મું.

આકંઠ.

યમુનાનું કંઈપણ એવું તો હૃદયભેદક હતું કે તે ગમે તેવા પોષાણ હૃદયના પુરૂષને પણ પીંગળાવવાને બસ હતું શેઠ અમીચંદ, બ્રહ્મચારી રામાનંદ તથા મોહિની વિગેરેએ અનેક પ્રકારે દિલાસો આપી તેનું શાંત્વન કરવા પ્રયત્ન કર્યો પણ સર્વ વ્યર્થ ! તેથી અંતે લાચાર થઈ શેઠ અમીચંદ તથા બ્રહ્મચારી રામાનંદે વિદ્યા તથા વિનયચંદ્ર સાથે તેનો મેળાપ કરાવી આપવાથી તે કાંઈક શાંત થશે એવો નિશ્ચય કરી તેમણે તે માતા, પુત્રી, તથા વિનયચંદ્રનો મેળાપ કરાવી આપ્યો. આ તેમનો પ્રયાસ થોડો ઘણો સફળ પણ થયો. એટલે યમુના, વિદ્યા તથા વિનયચંદ્રને મળવાથી કાંઈક શાંત થઈ પણ ખરી, છતાં તે પતિવૃતા સાધ્વી સ્ત્રીને જ્યારે જ્યારે પોતાના નાલાયક પતિની દુર્દશાનો વિચાર આવતો ત્યારે ત્યારે તે ગાઢ નિઃવાસ નાંખી અસુખાત કરતી

જે દિવસે યમુનાને વિદ્યા તથા વિનયચંદ્રનો મેળાપ થયો તેજ દિવસે ગોપાળને પણ તેની મા વિમળાને મળવાની પરવાનગી આપવામાં આવી હતી. તેથી તે મા હીકરાનો પણ મેળાપ થયો હતો. તે સમયે તેણે જાહેર કીધું કે— “ પોતાની માતા તથા વિદ્યાના ઉપર જીલમ ગુજારી મુરકે બાંધી દુષ્ટ હુશેનખાંના લઈ જવાથી અને દિવાનના ભાગ જપ્તથી પાછા કર્યા બાદ તે વાત તેના જાણવામાં આવ્યાથી વિદ્યા તથા પોતાની માતા વિગેરે ઉપર પુરી વિપતિ આવી પડશે તેવા જ્યાલથી ગોપાળે પોતેજ તે દુષ્ટાત્માનું શીરછે દન કરી તેનું શીર ગંગાના જળને સ્વાધીન કર્યું હતું.”

દિવાન કપટસીંહને પણ બંધીવાન કરી અત્રે લાવવામાં આવ્યો હતો પણ કોઈ અન્ય સ્થળે સરકારી પહેરા નીચે

રાખવામાં આવ્યા હતા એટલે તેની સાથે યમુના વિગેરે બીજા કોઈની મુલાકાત થઈ નહોતી.

પોતાના હિણભાગી પતિની વિરૂદ્ધમાં એક પણ શબ્દ નહીં કહેવાનો વિનયચંદ્રે કરેલા નિશ્ચયની વાત જ્યારે યમુનાના જાણવામાં આવી ત્યારે તે વધુ શાંત થઈ. પણ વિનયચંદ્રના આવા દૈવી સ્વભાવથી તેના મનમાં અતિ ઉપકારની લાગણી થયા વગર રહી નહીં. એટલુંજ નહીં પણ આગળ ઉપર કોણ જાણે શું થાય ? તેનો કાંઈ નિશ્ચય નહીં હોવાથી તેજ પ્રસંગે વિધાનો વિવાહ વિનયચંદ્ર સાથે કરવાની યમુનાએ ઇચ્છા બતાવી; પણ વિનયચંદ્રે તથા શેઠ અમીચંદે “હાલ તુરત વેળા તત્સંબંધે” કાંઈ કરવું યોગ્ય નથી. ઇશ્વર કૃપાથી આગળ ઉપર સર્વ સારાં વાનાં થશે” વિગેરે કહેવાથી તે મૌન ધારણ કરી રહી.

પ્રકરણ ૨૪ મું.

વિનયચંદ્રનું આદાર્ય.

એક દિવસે મધ્યરાત્રિના સુમારે વિદ્યા તથા વિનયચંદ્રને એકાંત મેળાપનો પ્રસંગ મળવાથી ઉભય એક બીજાને ગળે બાઝી ઘણો વખત સુધી પ્રિય-સમાગમનું સુખ લુટતાં અને આનંદાંસુ સહિત અધરનું પાન કરતાં ઉભાજ રહ્યાં. પછી કેટલીક વાતે એક બીજાનાં અસુ લુછી નાંખી વાત ચીત કરવા લાગ્યાં.

વિદ્યા—વહાલા, મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે કે મારા પિતાજીની અતિ દુર્હશા કરી બંધીવાન કરી અત્રે આણી નજર કેદ રાખવામાં આવ્યા છે. તમે તેમને જોયા છે ?

વિનયચંદ્ર—તારું કહેવું ખરું છે ! તેઓને બંધીવાન કરી અત્રે આણેલા છે. તથા તેમને જે સ્થળે રાખવામાં

આવેલા છે તેની પણ મને ખબર છે છતાં તેમને મળવાનો મને હુકમ નથી. એકવાર માત્ર દુરથીજ તેમને જોવાની મેં પરવાનગી માગી હતી પણ મારી તે અરજ નામંજુર કરવામાં આવી હતી.

વિદ્યા—પ્યારા, આપે મારેજ ખાતર તેમની વિરૂદ્ધમાં શાક્ષી આપવાનો ઇન્કાર કર્યો તે જાણી હું તથા મારી માતા આપના ઘણા ઉપકારી છીએ. હા ! આપના પ્રત્યે તેમણે જે રાક્ષસી વર્તણુક ચલાવી છે તે યાદ આવતાંજ શરીરના રૂંધે રૂંધાં ઉભાં થાય છે ! મને તથા મારી માતાને સ્વપ્ને પણ વક્રી નહોતી કે આપ તે સર્વે ભુલી જઈ તેની વિરૂદ્ધમાં એક અક્ષર પણ કહેવાનો ઇન્કાર કરી આપની ઉદારવૃત્તિ તથા નિઃસ્વાર્થપ્રેમની સાબીતી આપશો.

વિનયચંદ્ર—મુગ્ધે ! તને ખબર નથી કે પોતાની પત્નિના માતા પિતા પણ શાસ્ત્રાધારે પોતાનાજ માતા પિતા ગણાય છે ? તો પછી હું મારા પોતાનાજ પિતાની વિરૂદ્ધમાં શું કહી શકું ?

વિદ્યા—પણ પ્રાણ, તે નીચમ તો વિવાહીતા સ્ત્રી પુરૂષને લાગુ પડે છે.

વિનયચંદ્ર—પ્રિયા, લોકાચાર મુજબ તારૂં કહેવું ખરૂં ગણાય. પણ જ્યાં ઉભયના મનની એકચત્તા છે ત્યાં શાની ન્યુનતા હોય ! વળી જ્યાં સુધી તારા પિતાજી ઉપર આવી પડેલી વિપત્તી દુર થાય નહીં ત્યાં સુધી રૂઢીઅનુસાર વિવાહ કરવો તે પણ ઉચિત નથી.

વિદ્યા—પરંતુ પ્રિયતમ, ન કરે નારાયણ અને પાછળથી કાંઈ અચીંત્ય આપત્તિ આવી પડે જેથી આપણા લગ્નમાં—આટલું બોલતાં વિધાનો કંઠ ખેસી જવાથી તે કાંઈ વધુ બોલી શકી નહીં. પણ તેના કહેવાનો ભાવાર્થ સમજી જવાથી વિનયચંદ્ર બોલ્યો—

ગમે તે વિધન આવી પડે તો પણ વહાલી હું હમેશા તારોજ થઈ રહીશ ! કદાપી તારો વિનાહ કોઈ અન્ય સાથે થાય તો પણ તારા સુખને માફે પોતાનું સુખ માની માફે જીવન ગાળીશ.

વિદ્યા—(નેત્રોમાં અસુ ભરાઈ આવ્યાથી) કૃપાળુ પર-માત્મા તેવું ન કરો ! પરંતુ હા—કદાપી—હાય!—તો શું આપ લગ્ન નહીં કરો ?

વિનયચંદ્ર—મારી હૃદયલક્ષ્મી, મારા લગ્ન હવે આ જન્મમાં તેમજ હવે પછીના જન્મમાં પણ જો થશે તો તે ફક્ત તારીજ સાથે !

વિદ્યા—તો શું આપ મારી ખાતર સંસાર ત્યાગ કરશો ?

વિનયચંદ્ર—ત્યારે તેમાં શું તને કાંઈ સંદેહ લાગે છે ?

વિદ્યા—નહીં ! નહીં ! પ્રાણાધાર એવા ખાલી તરંગો

કદી પણ કરશે નહીં ! આ દેહમાં જ્યાં સુધી પ્રાણ છે ત્યાં સુધી તો આપનીજ હૈયાહાર થઈ રહીશ ! અને કદાપી ઈશ્વરની અવકૃપાથી કાંઈ વિરૂદ્ધ પ્રસંગ આવે તો એક ક્ષણભાર પણ આ સંસારમાં વિદ્વાનું નામ નીશાન રહેશે નહીં.

વિનયચંદ્ર—તો શું મારે ખાતર તું પ્રાણપણું કરશે ?

વિદ્યા—તેની સાખીતીને માટે માફે હૃદય ખોલી જોવાથી આપનો સંશય દુર થશે ! પણ પ્રિતમ, મારા સાંલગણમાં એક નવી વાત આવી છે.

વિનયચંદ્ર—તે શું છે ?

વિદ્યા—મારા ઘરની સ્હામું પેલું પિપળાનું વૃક્ષ હતું તેમાંથી કોઈ વૃક્ષ પુરૂષ પ્રકટ થયા છે તેમને ઘણા લાંબા સમયથી કેદ કરવામાં આવ્યા હતા અને તેમના એકાએક જાહેર થવાથીજ મારા પિતાજી ઘણા ગલરાઈ ગયા છે અને સંલગાય છે કે તેજ કારણથી મારા પિતાજીનો છુટકારો થવો પણ કઠણ છે !

વિનયચંદ્ર—(આશ્ચર્યથી) એ વાતની પણ તને ખબર મળી ચુકી ? મને તો તેની ખબર હતી, પણ તે બાળવાથી તારા કોમળ હૃદયને વધુ દુઃખ થશે બાણી તારાથી ગુપ્ત રાખી હતી પણ ખેર ! જ્યારે તે તારાથી છુપી રહી નથી ત્યારે તેનો ખરો ખુલાસો આપવાને પણ અડચણ નથી. તે વૃદ્ધ પુરુષ અન્ય કોઈ નહીં પણ હું જ લાગ્યહિણુ પુત્રના પિતા છે જેમને ખાર વરસ સુધી તે વૃક્ષમાં અંધી-ખાનામાં રાખવામાં આવ્યા હતા અને સર્વ લોકો જેમનું મૃત્યુ થયલું માનતા હતા.

વિદ્યા—(સંબેદાશ્ચર્યથી) વહાલી ગભરાઈશ નહીં ! કહો છો ?

વિનયચંદ્ર—(તેને ધૈર્ય આપતો) વહાલી ગભરાઈશ નહીં ! એવી વાત શું બુઢી કહેવાય છે ?

વિદ્યા—(અશરૂપાત કરતી) હાય ! હાય ! ત્યારે તો બુલમ થયો ! હવે મારા પિતાના પ્રાણ બચવાની આશા નથી.

વિનયચંદ્ર—નહીં, નહીં ! તેમની જીંદગીની કાંઈ ભિતિ નથી. કારણ મારા પિતાજીને અંધનમુક્ત કરવામાં તારી માતાએ બ્રહ્મચારીને બહુ અમુલ્ય સહાયતા આપી હતી તેના બદલામાં મારા પિતાજીએ તારા પિતાના પ્રાણ બચાવવાનું વચન આપ્યું છે.

વિદ્યા—(શાંત થઈને) ત્યારે તો તમારા પિતાજી પણ તમારા જેવા દૈવી સ્વભાવના અને પુજવા યોગ્ય છે.

વિનયચંદ્ર (હાસ્ય વદનથી) ત્યારે તો વહાલી, મારે ખાતર તેં જે અપાર કષ્ટ સહન કર્યું છે તે એથી પણ આધક સ્તુત્ય છે. અને જે સ્વભાવનીજ તુલના કરીએ તો ત્હારા પિતાથી ત્હારો સ્વભાવ તદ્દન બુદ્ધો કેમ છે ?

વિદ્યા—તે ગમે તેમ હો ! પણ પ્રાણ, ખરેખર આપે મ્હારા હૃદયનો ભાર તદ્દન ઉપાડી લીધો છે, અને હવેજ

મારા લક્ષમાં ઘરાખર આવ્યું કે આપના મહાત્માતુલ્ય પિતાજીએ મારી માતાને જે અભય વચન આપ્યું છે તેથીજ મારા પિતા વિરૂદ્ધ શાક્ષી આપવા આપ રાજી નથી.

વિનયચંદ્ર—(સાનંદશ્ચર્યથી) પ્રિય મનોરમા, ઘરેખર દીર્ઘદૃષ્ટિથી તેં મારા હૃદયની ગુપ્ત હકીકત બાણી લીધી છે તો સત્ય કહેતું મારો મનોલાવ કેવી રીતે સમજી શકી ?

વિદ્યા—કારણ કે આપના હૃદયની સાથે મારું હૃદય એકત્ર કરી નાંખ્યું છે !—વિદ્યાના મુખમાંથી ઉપલા શખ્દો નીકળી રહ્યા કે એકાએક મોહીની ત્યાં આવી પહોંચી અને મસ્કરી કરતી બોલી કે—“વાહરે, સખી વાહ ! તું તો ઘણી ચતુર જણાય છે. જરા કૃપા કરી મને પણ બતાવતો ખરી કે “જે હૃદય એકત્ર કેવી રીતે કરાય છે ?”

મોહીનીના અચાનક ત્યાં આવી પોહ્યવાથી તેમજ તેના આવા હાસ્યયુક્ત ભાષણથી બિચારી વિદ્યા લજ્જાની મારી ધરતીમાં સમાઈ જવા જેવી જણાઈ અને મનમાં ત્યાંથી જતાં રહેવાનું ઇચ્છ્યું પણ ચતુર મોહીની તેનો મનોલાવ પામી જવાથી ત્યાંથી ઉઠી દ્વાર વચમાં ઉભી રહી તેથી લાચાર થઈ બાપડી વિદ્યા શરમની મારી નીચું માથું રાખી ત્યાંજ બેસી રહી. ત્યારે વિનયચંદ્ર હસીને બોલ્યો—

“કેમ ભાભી ! હજી ભાઈ સાહેબ પધાર્યા નથી શું ?”

મોહીની—હા છે. આજા હોય તો બોલાવી લાવું !

વિનયચંદ્ર—નહી, તેમને તસ્તી આપવાની કાંઈ જરૂર નથી. મેં તો ફક્ત એટલા માટેજ પુછ્યું કે તેમને એકલા મુઠ્ઠી આ સમયે આપને અહીં આવવાની કુરસદ શી રીતે મળી ?

મોહીની—મારી દેરાણી પાસે બે અંતકરણ એકત્ર કરવાની વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવાની આશાથી આવી છું.

વિનયચંદ્ર—તો ભાભી, તે વિદ્યામાં તમારી દેરાણી કરતાં

મારા લાઈ અતિ કુશળ હોવાથી તેઓ તમને ઘણી ખુબીથી શીખવી શકશે !

મોહીની--પણ તમારા લાઈને તો હૃદયજ નથી તેથી મારે મારી સખીની શીખ્યા થવાની જરૂર પડી છે.

ખિયારો વિનયચંદ્ર પણ આ રસીલી સ્ત્રીના વાકુચા તુર્થ આગળ મ્હાત થયો તેથી તે ચુપ રહ્યો એટલે વિદ્યા

મોહીની તરફ તીર્છી નજરે જોતાં જોલી--

“ સખી, પહેલાં મ્હોં માગી ગુરૂદક્ષિણાતો આપ !

મોહીની--ગુરૂદક્ષિણા પ્રથમ આપવાની આપના દેશની રીતી નથી.

એ સાંભળી ખીચારી વિદ્યા પણ ચુપ થઈ ગઈ અને મોહીની કાંઈ કહેવા જતી હતી એટલામાં કોઈએ ધીમે સાદે સીસોડી વગાડી તે સાંભળતાંજ મોહીની ત્યાંથી ચાલી ગઈ

તે સીસોડી મોહીનીના પતિ કુસુમચંદ્રેજ તેને જોલા વવા સાડ વગાડી હતી એટલે મોહીની તેની પાસે જતાંજ તે જોલ્યો--

“ પ્રિયા, રાત્રીના જે વાગતાનો સમય થઈ ચુક્યો છે અને પિતાજીએ હુમણાંજ મને જોલાવી આજ્ઞા આપી કે “ પ્રભાતમાં સુર્યોદય થતાં પહેલાં આપણે કલક-તેથી મોંગીર જવાનું છે. માટે વિદ્યા અને તેની માતાની તૈયારી તું કર અને વિનયચંદ્રની હું કરી લઈશ. બનતી ત્વરાથી કામ કરવાનું છે કારણ કે મોડામાં મોડું પ્રભાતના ચાર કલાકે અત્રેથી નીકળવુંજ જોઈએ. કંપની સરકારનો એક ઘોડેસ્વાર હુમણાંજ એવી વરદી આપી ગયો છે. ”

મોહીની--વાહ ! વાહ ! આતો હથેલી પર નાચવાનો જમાનો આજે જણાય છે !

કુસુમચંદ્ર--કેમ વાડ ! કાંઈ લગ્નની ધામધુમમાં તો જવું નથી કેની ? કે જેથી લાંબી પહોલી તૈયારી કરતાં વર લાગે !

મોહીની—નાથ, કોને કોને જવાનું છે?

કુસુમચંદ્ર—પિતાજી, તમે, હું વિધા વિધાની માતા, વિનયચંદ્ર, વિમળા તથા ગોપાળ, બ્રહ્મચારીજી, વિનયચંદ્રના પીતાજી અને જરૂર જેટલા દાસ દાસીઓ—

મોહીની—અને વિધાના પિતા?

કુસુમચંદ્ર—તે તો સાહેબની સ્વારી સાથે આ સમયે રવાના થઈ ચુક્યા છે.

મોહીની—(આશ્ચર્ય પામીને) શું આ સમયે ? ખાવો ઉઠ્યો ને બગલમાં હાથ ! અંગ્રેજ લોકો તો ઘણા વિચીત્ર જણાય છે !

કુસુમચંદ્ર—નહીં, બંદકે એમ કહો કે અંગ્રેજ લોકો ઘણા સાહસીક અને અને સમયની કીંમત સમજનારા છે !

મોહીની—ઠીક, ત્યારે તો મારા ધારવા મુજબ મોંગીર પહોંચતાંજ દિવાન કપટસીનો મુકદ્દમા શીરૂ થશે માટે પ્રાણેશ આપની બનતી દોશીશો મારી સખીના પિતાના પ્રાણ બચાવવાનો યત્ન કરશો !

કુસુમચંદ્ર—વહાલી, તારી સખીના પિતાના પ્રાણ માટે કાંઈ ફીકર નથી. માહારાજ સાહેબે તેના પ્રાણ બચાવવાનું અભયવચન આપ્યું છે. તેમજ વિનયચંદ્રે પણ તેની વિરૂદ્ધમાં એક અક્ષર નહીં કહેવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી છે, એટલે કાંઈ ચીંતા કરવાની જરૂર નથી. માહારાજ તથા વિનયચંદ્રે દિવાન કપટસીને પ્રત્યે અતિ ઉદાર-વૃત્તિથી જે ક્ષમા બતાવી છે તેને માટે સાહેબ લોકો આપણા સઘળા ભારતવાસીઓને જંગલી કહી હસે છે. પણ તેમને ખબર નથી કે આર્યોના ધર્મનો મુખ્ય ઉદ્દેશ ગમે તેવા પ્રાણ ધાતક શત્રુ તરફ પણ ક્ષમા બતાવવાનો છે ! તથાસ્તુ ! પ્રિયા, તમે હવે ત્વરીત તૈયારી કરો કારણ હરવાળા ઉપર સ્વારી તૈયાર થઈ રાહ જોતી હશે !

એટલામાં નીચેથી સ્વર સંભળાયો કે—“ સ્વારી તૈયાર છે ” આથી સર્વ કોઈ તૈયાર થઈ વખતસર મોંગીરમાં પોંડ્યાં.

પ્રકરણ ૨૫મું.

આત્મઘાત.

ગત પ્રકરણમાં જણાવ્યા પ્રમાણે મોંગીર પહોંચ્યા બાદ શેઠ અમીચંદના જાણવામાં આવ્યું કે સાહેબની સ્વારી પોતાના કરતાં પહેલાં કલક-તેથી નીકળી ચુક્યા છતાં હજી સુધી અત્રે આવી નથી; તેથી મનમાં અનેક તર્ક વિતર્ક થવા લાગ્યા તેમજ અન્ય સર્વ એ બાબતમાં જુદા જુદા વિચાર કરવા લાગ્યા. અતે સર્વની ભેગી સલાહથી બ્રહ્મચારી રામાનંદને એક તેજી અશ્વ ઉપર સ્વાર થઈ તપાસ કરવા સારૂ મોકલવામાં આવ્યા.

બીજે દિવસે સુર્યોદય થતાં પહેલાં બ્રહ્મચારી રામાનંદે પાછા ફરી શેઠ અમીચંદને ખાનગીમાં મળી સાહેબના આવી પોંડ્યવાની, તેમજ ગંગા કિનારે પોતાને માટે ખાસ ઉભા કરેલા તંબુમાં આશાએશ લેવા ગયાની, તથા શેઠ અમીચંદને તથા રાજા નીતીચંદ્રને તાકીદે મળ્યા સારૂ પોતાની પાસે બોલાવ્યાની સર્વ હકીકત કહી સંભળાવી તે સીવાય બ્રહ્મચારી તથા શેઠ અમીચંદ એ ઉભયની વચમાં કેટલીક ખાનગી વાત પણ થઈ. પછી રાજા સાહેબને બોલાવી સાહેબનો હુકમ કહી સંભળાવ્યો અને બન્ને જણ ગાડીમાં બેસી સાહેબના મુકામ ઉપર પહોંચ્યા.

દિવાન કપટસીંહના મહેલ ઉપર હજી સુધી ગેર સૈનિકોનો પહેરો હોવાથી યમુના તથા વિંધાને ત્યાં

રાખવાનું યોગ્ય નહીં ધારી શિ? અમીચંદે પોતાતી સાથેજ રાખ્યાં હતાં.

સાહેબના મુકામ ઉપર પહોંચ્યા બાદ બાહેમ બોલ્યા—
રાજા સાહેબ આપ આપના કદા શત્રુને 'લવતદાન' બક્ષત્રા ચાહતા હતા, પણ દૈવની ગતિ ન્યારી છે. તે નાલાયક પાણી આત્મહત્યા કરી પોતાના પ્રાણુ તેના કીરતારને સ્વાધીન કર્યા છે તે સાંભળીને હું ખાત્રીથી માનું છું આપ જરૂર ઘણાજ નાખુશ થશો.

રાજા નીતીચંદ્ર બેશક નામદાર સાહેબ—તે નાલાયક મનુષ્યની આત્મહત્યાની હકીકત સાંભળી-હું ખરા અંતઃક-રણથી દુઃખી છું. તેણે મારા પ્રત્યે ચલાવેલી ગેરવર્તણૂંકનો બદલો હું એવી તો સરસ રીતે વાળી આપવા ધારતો હતો કે આ દુનીઆમાં સર્વ મનુષ્યો બાણી સાંભળીને વિસ્મય થાત કે પોતાના પ્રાણુઘાતક વૈરી તરફ એવી ક્ષમા બતાવેલી કોઈએ દિઠી કે સાંજળી હોત નહીં. પણ અફસોસ ! મારા મનની ઉમેદ મનમાંજ રહી ગઈ. અને તેથી પણ વધારે દિલગીર તો એટલા માટેજ છું કે તેની ધર્મપરાયણ અને સ્વામીભક્ત સીના ઉપકારકે કાંઈ બદલો વાળી શક્યો નહીં.

સાહેબ—હું ખરેખર ઘણા અજબ થાઉં છું કે જે દુષ્ટ મનુષ્યે આપનું લવન દુઃખમય કરી આપની સર્વ માલ મીલકત છીનવી લેઈ પોતે તેનો માલીક થઈ પડી આપના એક પુરા પુત્રને ઘેર ઘેર ભીખ માંગવા જેવી સ્થીતીમાં આણી મુક્યો, તેના પ્રત્યે આપ આટલી બધી ક્ષમા બતાવી શીક્ષામાંથી પણ બચાવવા ચાહો છો !

રાજા નીતીચંદ્ર—હું એટલુંજ કરી બેસી રહેતે નહીં પણ તેની પુત્રીના લગ્ન મારા પુત્ર સાથે કરી તેને એક એવી બગીર બક્ષિશ આપત કે જેથી તે મારી નજરથી દૂર રહી ઘણી આબરૂ ઈજતથી પોતાનું અવશેષ લવન

પુણું કરત ! પણ લાચાર ! તે પરમ કૃપાળુ જગદીશ્વરે તેના અતિ ભયકર દુષ્કાર્યોનો ખદ્દો તેને આપી દીધો.

અમીચંદ—ચાલો છે થયું છે ઠીકજ થયું છે ! એવા પાપી મનુષ્યો જેમ જલ્દીથી આ પૃથ્વી ઉપરથી ઓછા થાય તેમ સારું ! •

રામાનંદ (સાહેબ તરફ જોઈને) આપની આજ્ઞા હોય ..તો હવે તેની અત્મહત્યાનો વિગતવાર હેવાલ રાજા સાહેબને કહી સંભળાવું ? કારણ કે આપ સાહેબની આજ્ઞાનુસાર હજી સુધી રાજા સાહેબથી તે ગુપ્ત રાખવામાં આવ્યો છે.

સાહેબ—તત્સંબંધે ફક્ત એટલુંજ જાણવાનું છે કે જ્યારે કલક-તેથી મોંગીર આવવા સારું નીકળ્યા ત્યારે તેના બેઉ હાથમાં બેડીઓ સહીત મધ્ય રાત્રિના સમયે તેને વહાણ ઉપર લાવવામાં આવ્યો હતો. મારી બોટ સર્વથી આગળ હતી. રાત્રિના આશરે બે એક વાગતારે સુમારે પાછળના વહાણ ઉપર એટલો તો શોર ખડોર થવા લાગ્યો કે મારી નિંદ્રા ઉડી ગઈ, અને જાગૃત થઈ તપાસ કરતાં મારા માણસે ખબર આપી કે દિવાને કપટસીંહે અચાનક પોતાના હાથની બેડી તોડી નાંખી પાસેના એક સીપાઈના હાથમાંથી તરવાર ઝુંટવી લઈ પોતાના હાથથી પોતાની ગરદન કાપી નાંખી આત્મઘાત કર્યો છે, અને તે કામ તેણે એટલી તો ત્વરાથી કર્યું કે તેના હાથમાંથી તરવાર છીંનવી લેવા પ્રયત્ન કરવામાં આવે ત્યાર પહેલાં તો સર્વ ખલાશ થઈ ચુક્યું હતું. તેથી સહવાર સુધી સર્વ રસાલો ત્યાંજ થોભાવવામાં આવ્યો, અને સાથેના વૈદક અમલદારે તેને તપાસી જોતાં તેનો આત્મા આ ક્ષણી દુનિઆમાંથી ઉડી ગયેલો જણાયો તેથી તેના મૃતદેહને એક પેટીમાં બંધ કરી અત્રે લાવવામાં આવ્યું છે; તે તેના વારસોને સોંપી યોગ્ય ક્રિયા કરવાની આપને પરવાનગી છે.

રાજા નીતીચંદ્ર—(ઘણા ખેદથી) અફસોસ ! ઘણીજ તેણે
ખરાબ રીતે પોતાની જીંદગીનો અંત આણ્યો છે !

અમીચંદ—તેને સ્વપને પણ એવી વકી રાખી નહીં
હોય કે આપ તેના અઘોર કૃત્યો બદલ ક્ષમા આપી તેની
સાથે ભલમનસાઈથી વર્તશો.

સાહેબ—તેના માનવામાં એવુંજ હશે કે તેના દુષ્કર્મોના
બદલામાં તેને દેહાંત દંડની શીક્ષા કરવામાં આવશે તેથીજ
તેણે સ્વહસ્તે પોતાની જીંદગીનો છેડો આણ્યો હશે.

રામાનંદ—આપનું માનવું યથાર્થ છે. તેવીજ ધારણાથી
તેણે આત્મ હત્યા કરી છે.

સાહેબ—તેના મરણ બાદ તેના અંગની ઝડતી લેવાં
તેના ગજવામાંથી એક બંધ પાકીટ મળી આવ્યું છે, તે
ખોલી જોતાં તેમાં એક પત્ર ફારસી ભાષામાં લખેલા જ-
ણાયો; જેમાં હિવાન કપટસી હે આ મુકદ્દમા સંબંધી તથા
તથા પોતાના બીજા અનેક દુષ્કર્મોના પુરે પુરે હેવાલ
લખેલો છે. તે વાંચતાંજ મારાં તો રૂંવેરૂંવાં ખડા થયાં કે
હે ઈશ્વર ! આ દુનીઆમાં આવાં કાળા કર્મો કરનાર દુરા-
ત્મા પ્રાણીઓ કેટલા હશે ? ખેર ! આજે આપ લોકો સર્વે
મુકામ ઉપર જઈ તેની લાશને અગ્નિ સંસ્કાર વિગેરે કર-
વાની તજવીજ કરો અને આવતી કાલે દરબાર ભરવાનો
મારો વિચાર છે તે પ્રસંગે તેના સ્વહસ્તનો લખેલો પત્ર
વાંચી સંભળાવવામાં આવશે તેથી હાલ એ પત્ર મારી
પાસેજ રહેશે.

તે ઉપરથી સર્વે જણા સાહેબની રજા લઈ મુકામ ઉપર
આવ્યા અને હિવાનના મૃતદેહને ગંગા કિનારે મોકલ-
વામાં આવ્યું.

પ્રકરણ ૨૬ મું.

સ્વામીસહગમન.

ધર પાછા ફર્યા પછી રાજા નીતીચંદ્ર તથા શેઠ અમીચંદ તથા બ્રહ્મચારી રામાનંદ, દિવાન કપટસીંહને આત્મઘાતની બજાર તેની ધર્મપરાયણ પતિવ્રતા સ્ત્રી યમુનાને શી રીતે આપવી તત્સંબંધે અતિ મુંઝવણમાં પડ્યા. અંતે તે કાર્યનો ભાર બ્રહ્મચારી રામાનંદે પોતાને માથે લઈ યમુનાની પાસે જઈ આવી અવળી અનેક પ્રકારની વાતો કરતાં કરતાં તેના પતિની આત્મહત્યાની વાત કહી; તે બનાવથી પોતે તથા રાજા નીતીચંદ્ર તથા શેઠ અમીચંદ વિગેરે અત્યંત દુઃખી થયા છે તે સુક્ષિપ્ત પ્રસૂક્ષિપ્તથી કહી સંભળાવ્યું.

હાય ! દિવાન કપટસીંહના આત્મઘાતની વાત સાંભળી તેની પતિપરાયણ સતિ સ્ત્રી યમુના તથા તેની શુશીલ પુત્રી વિધાની કેવી દશા થઈ ? તે લખી જણાવવું એ અમારી કલમની તાકાત બહારની વાત છે !

એક પ્રહર સુધી તેા યમુના તથા વિધાનું કંઈપાંત, પ્રિય જ્ઞાંચનાર ! ગમે તેવા પાપાણુ હૃદયના પુરૂષને પણ પીગળાવે તેવું હતું. પણ પછી તેમને મહા મુસીબતે બ્રહ્મચારી રામાનંદ, યમુના તથા વિધાને સાથે લઈ ગંગા તટ ઉપર આવ્યો; જ્યાં પ્રથમથીજ ચિતા બનાવી તૈયાર રાખવામાં આવી હતી. દિવાનના મૃતદેહને એક દેવદારની પેઠીમાં બંધ કરી તે પેઠી ચિતાની નજીક મુકેલી હતી ત્યાં પહોંચતાજ યમુનાએ પોતાના પતિની લાશને પેઠીમાંથી બહાર કહાડી તેને સ્વહસ્તે ચિતા ઉપર સુવાડી, તેમાં અગ્નિ પ્રકટાવી પોતે ચોપાસ પ્રદક્ષિણા કરવા લાગી. યમુનાના કહેવાથી બ્રહ્મચારી રામાનંદ વિધાને પકડીને થોડે દુર જઈ બેઠા

હતો, અને અન્ય લોકો પણ ત્યાં બેઠા હતા; ચિતાની નજીક તો ફક્ત સતિ વીરાંગના યમુનાજી હતી. ચિતાનો અગ્નિ જ્યારે તેના પુર બેસમાં પ્રકટ થયો એટલે તે સતિ વિરાંગના એકવાર વિદ્યા તરફ સ્નેહભરી દૃષ્ટિ કરીને. એકદમ એવી તો ત્વરાથી ચિતામાં કુદી પડી પોતાના પતિની અડધી બળેલી લાશને બાઝી પડી, કે સર્વ લોકો મોંમાં વકાસીને જોતાંજ રહ્યાં !

ઉપલો બનાવ દેખતાંજ બિચારો રામાનંદ હાં ! હાં ! કરતો દોડયો, પણ ત્યાર પહેલાં તો તે સતી વીરાંગના પોતાનું કાર્ય પરવારી ચુકી હતી તો પછી કેવળ હાય ! હાય ! કરવાથી શો ફાયદો ? અંતે જોત જોતામાં બંને જણા બળી ભસ્મ થઈ ગયા.

ગરીબ બિચારી વિદ્યા ! પોતાની માતાને ચિતામાં પડેલી જોઈને પોતે પણ તેની સાથે બળી મરવાની ઇચ્છાથી તે તરફ જવા લાગી, પણ પ્રહાર્યારી રામાનંદે તેને પકડી લીધી. વાંચનાર ! આ અસિમ કણ્ણા જનમ બનાવથી અને આટલી તણાવસ્થામાં અચાનક અને તે વળી એકી વળતેજ પોતાના માત પિતાને ગુમાવવાથી આપણી વાતાની નાવિકા વિદ્યાના અતિ ડોમળ અંતઃકરણમાં કેવી લાગણીઓ થતી હશે તેની કલ્પના તું જાતેજ કરી લે ! કારણ તે લખી બતાવવાને અમારી કલમ અશક્ત છે.

સતિ થવાનો ચાલ જોકે એ સમય પહેલાં ઘણા લાંબા કાળથી વિદેસી સરકાર તરફથી બંધ કરવામાં આવ્યો હતો, તો પણ જે ખરેખર સતિજ છે તેને કોણ રોકી શકનાર છે ? આપણા આર્યાવૃત્તમાં હજારો વિરાંગનાઓ સ્વપતિની પાછળ સતિ થઈ બળી મુઈ છે અને હજારો પ્રયત્ન કરવા છતાં પણ રોકાઈ રહી નથી. ભારતવર્ષની વિરાંગનાઓ સ્વપતિનેજ પોતાના પ્રભુરૂપ સમજે છે. પતિના મુખને મુખ, અને હુંબને હુંબ માનવામાંજ પો-

તાની જાંઘીનું સાર્થક સમજે છે. પતિનો વિયોગ ક્ષણભર પણ વેડી શક્તિ નથી; પતિના લોજન કર્યા પછી જ પોતે લંજન કરે છે. પ્રાતઃકાળમાં ઉઠી પતિનાંજ દર્શન કરી અહોનીશ પતિ ભક્તિમાંજ નિમગ્ન રહે છે. તેના રોમે રોમમાં પતિ પતિજ વ્યાપી રહે છે. પતિના દર્શન વિના તે અન્ન જળનો ત્યાગ કરેછે તો તેવી સતિ વીરાંગનાઓ શું પતિ પાછળ જીવન ધારણ કરી શકે ? પ્રિયવાંચનાર, આપણી યમુના પણ તેવીજ પતિપરાયણ સતિ વિરાંગના હતી. જોકે તેનો પતી ઘણો દુષ્ટ અને પાછો સ્વભાવનો હતો છતાં તે તેને અપુર્વ પ્રેમથી ચાહતી હતી અને તેના દુષ્ટ કર્મોને માટે હમેશાં દુઃખી થતી પરંતુ ઉંચે સ્વરે કોઈ દિવસ તેને કાંઈ કહેતી નહીં. તેને ખાત્રી હતી કે બ્રહ્મચારી રામાનંદ વિગેરે તેના કાર્યમાં વિક્ષેપ નાંખશે તેથી તે સર્વને ભુલાવામાં નાંખીને સાધ્વી યમુનાએ પોતાની ઇચ્છા પાર પાડી હતી.

યમુના સતિ થયાની ખબર જ્યારે કંપની સરકારના મુખ્યાધિકારીને પડી ત્યારે તે ઉમરાવ દિલનો હાકેમ અતિ નારાજ થયો અને બોલ્યો કે—“તમારા હિંદુલોક ઘણા જંગલી અને કુરુષ્ઠ અને તેમાં વિશેષ કરીને આ સતિ થવાનો ચાલ ઘણો ઘાતકી અને ધિકારવા યોગ્ય છે. વાંચનાર ! તેને આર્ય કુળ ગૌરવની મહત્તાની શું ખબર ?”

પ્રકરણ ૨૭ મું.

લેદ સ્કેટન.

સુર્યોદય થતાં પહેલાં મોંગીરમાં આજે ઘણી ધામધુમ થઈ રહી છે. આજુબાજુ તેમજ દુર ગામના લોકો પણ આજે ત્યાં આવવા લાગ્યા છે. તે એટલે મુધી કે મોંગીર

જાણે મનુષ્યોનો માહસાગર હોય તેમ તેના રસ્તાઓ મનુષ્યોથી ઉભરાઈ જવા લાગ્યાં પણ વાંચનાર ! આ સર્વ લોકો કોણ છે ? અને શા કારણથી આજે મોંગીરમાં લેખા થાય છે ? તે સાંભળ.

રાજા નીતીચંદ્રનું ઘણા લાંબા કાળે અંધન મુક્ત થઈ જીવતા માલમ પડવું, તથા દિવાન કપટસીંહનું કેદ થવું, વિગેરે સર્વ હકીકત રાજા નીતીચંદ્રની અતિ વિશાળ જાગીરની પ્રજાને આપી, તેઓને પોતાના કૃપાળુ રાજાના ઘણે લાંબે સમયે દર્શન કરવાને તથા દિવાન કપટસીંહના મુકદ્દમાની વિગત સાંભળવાને આવવા સારૂ બ્રહ્મચારી રામાનંદે કહાવી મોકલવાથી અને તે મુકદ્દમે આજરોજ નિકળનાર હોવાથી આતુર લોકોના જીડના જીડ આજે મોંગીરમાં આવી પહોંચી પાપ વિનાશીની ગંગા નદીના કીનારા ઉપરના વિશાળ મેદાનમાં તે માટે ખાસ ઉભા કરવામાં આવેલા મોટા મોટા તંબુઓ, શામીઆના વિગેરેમાં તે એકઠા થવા લાગ્યા. આ લેખા થયેલા જન સમુહના અતિ વિસ્તીર્ણ મહાસાગરમાં કાંઈ ટંટો પ્રીસાદ થવા પામે નહીં તેના અંદોળસ્ત સારૂ પચાસ ગોરા સીપાઈઓ, બસો દેશી સીપાઈઓ, અને રાજા સાહેબની જાગીરના પાંચસો ગામઠી સીપાઈઓના ઠેર ઠેર પહેરા રાખવામાં આવ્યા હતા.

ખાસ ઉભા કરેલા તંબુઓ અને શામીઆનાની વચમાં એક વિશાળ જરીનો તંબુ જણાતો હતો; તેને પુર ભપકાથી શણગારવામાં આવ્યો હતો. તેની અંદરની બાજુએ જમીન ઉપર એકમુંદ રગાલીયો બીછાવી તેના ઉપર ખુરસીઓ ગોઠવવામાં આવી હતી અને તે દરેક ખુરસીઓ ઉપર નંબર લગાડવામાં આવ્યા હતા જેથી જે ખુરસી જેને માટે મુકરર કરી હોય તે સિવાય અન્ય કોઈ બેસી શકે નહીં. આ દરબારમાં હાજર થવા સારૂ મોંગીરના તેમજ આસપાસના

ગામોના અમલદારોને તથા સંબંધિત ગૃહસ્થોને ખસ
આમંત્રણ કરવામાં આવ્યાં હતાં. અને દરબારની વચમાં
સર્વથી ઉંચો એક ચોરો બનાવી તેના ઉપર જરી તથા
મખમલનાં બીજાનાં બીજાવી ઘણી ઉત્તમ કારીગરીની
ખુરસીઓ ગોઠવી દેવામાં આવી હતી. આ જગ્યા ફક્ત
સરકારના ઉત્તમાધિકારી, રાજા નીતીચંદ્ર, વિનયચંદ્ર, શેઠ
અમીચંદ. પ્રજાચારી રામાનંદ તેમજ કેટલાક મુખ્ય
અંગ્રેજ અમલદારોને સારૂ ખાસ ગુઝરકરવામાં આવી હતી.
આ બેઠકની પાછળ ચારેક હાથ ઉંચો એક માંચડો ઉભો
કરવામાં આવ્યો હતો. તેને સુંદર રીતે સણુગારી ચાગરદમ
ચક નાંખેલા હતા. તેમાં વિદ્યા તથા મોહિની અને અન્ય
પ્રતિષ્ઠિત ઘરની સ્ત્રીઓને બેસવા સારૂ ખુરસીઓ ગોઠવવામાં
આવી હતી.

દિવાન કપટસીંહની આત્મહત્યાના કારણથી આજના
દરબારનું મહત્વ કમી થયું હતું, અને તેથીજ સરકારના
ઉત્તમાધિકારીએ દિવાનના ગજવ માંથી મળી આવેલો પત્ર
રાજા સાહેબને સોંપી પોતે કલકતે પાછા જવાની અભિ-
લાષા બનાવી; પણ રાજા સાહેબની નિશાળ બગીચાના
લોકોને આમંત્રણ કરી ખાસ બોલાવેલા હોવાથી દરબારમાં
હાજર રહી તે ભારી જન સમુદ્ધ સમક્ષ તે પત્રવાંચવાનું
કરાવવામાં આવ્યું હતું.

સરકારના દશ વાગતામાં તે લોકોની ગંજવર મેદની
થઈ ચુકી હતી, અને માંચડા ઉપર અન્ય સ્ત્રીઓ આવી
ચુકી હતી, પણ આપણી વાર્તાની મુખ્ય નાયીકા વિદ્યા
તથા મોહિની આવી નહોતી, બિચારી વિદ્યા પોતાના માન
પિતાના ગમથી એવી તો અધમુઠ થઈ હતી કે દરબાર
વખતે હાજર રહેવાની તેની બિલકલ ઇચ્છા નહોતી. પણ
પ્રજાચારી રામાનંદ તથા મોહિનીની ભરે સમજવટથી
લાચારીથી આગરે આવી હતી.

લશગર સાગદશ વાગતે રાજા નીતીચંદ્રની સાથે

સાહેબની રતારી આવી પોંહુચી; તે પ્રસંગે ભેગા થયલા સઘળા જન સમુદ્ધે ઉભા થઈ સાહેબ બહાદુરની તેમજ રાજા સાહેબના નામની જયજયકારની ધ્વનીથી દિશાઓ ગમતી મુકી. બ્રહ્મચારી રામાનંદ ત્યાં પ્રથમથીજ આવેલા હતા તેમણે આગેવાની કરી સામા જઈ આવકાર આપી તેડી લાવી સાહેબ બહાદુરને યોગ્ય સ્થાને બેસાડયા બાદ રાજા નીતીચંદ્ર વિગેરે અન્ય અગ્રેજ અમલદારો, પોત પોતાને સ્થાને બેઠા.

પોતાના જે સ્વામીને ઘણા લાંબા કાળ પુર્વે સ્વર્ગવાસી થયેલો માનતા હતા તેને પ્રત્યક્ષ પોતાની દ્રષ્ટિસન્મુખ જોઈને રાજા સાહેબની સ્વામીભક્ત પ્રજાવર્ગના હર્ષનો કાંઈ પાર નહોતો. તેઓએ ફરી ફરીથી ઇશ્વરના નામની જયજય બોલાવી હર્ષનાદનો ધ્વની મચાવ્યો. આશરે અડધા કલાક સુધી આવી રીતે જયનાદ થયા પછી બ્રહ્મચારી રામાનંદે ઉભા થઈ હાથ ઊંચા કરી લોકોને શાંત થવા જણાવ્યાથી દરબારમાં એમી તો શાંતી પ્રસરી રહી કે જમીન ઉપર એક ટાંકણી પડવાનો અવાજ પણ સાંભળી શકાય.

સર્વ શાંત થયા પછી બ્રહ્મચારી રામાનંદે નીચે પ્રમાણે બોલવાનું શરૂ કર્યું—

“ સર્વથી પ્રથમ તો આપણે પરમ કૃપાળુ શ્રી જગદ્ગત્તાનો તથા સરકારના મુખ્ય પ્રતિનિધી સાહેબનો ઉપકાર માનવો જોઈએ. (તાલીઓ) કારણ કે શ્રી પત્માત્માની કૃપાથી આપણા સદ્ગુણાભિધાન સ્વામી રાજા નીતીચંદ્ર જેમને ઘણા લાંબા કાળથી આપણે સ્વર્ગવાસી થયેલા સમજતા હતા, અને જેમની સર્વ સંપત્તીનો દિવાન કપટ-સીંહ ઘણીરણી થઈ બેઠો હતો, તેમને આજે આપણી અક્ષુભમક્ષ હજારહજુર પ્રત્યક્ષ બેઠેલા જોઈએ છીએ; (હર્ષનાદ) તેથી આજના માંગલીક પ્રસંગે આપણા હર્ષનો પાર નથી. અને આજનો આ આનંદકાયક પ્રસંગ

નામદાર સરકારના મુખ્યાધિકારીની કૃપા વડેજ પ્રાપ્ત થયાથી આ સ્થળે ખરા અંતઃકરણ પુર્વક તેમનો ખાસ આભાર માનતો લેખકે (તાલીઓ) ”

“ આજના દરબારનું મુખ્ય કારણ ભુત થયેલો દિવાન કપટસીંહ હવે આ દુનીઆમાં નથી, તો પણ આપ સર્વની અતિ પ્રબળ ઉત્કંઠા વૃત્ત કરવાને ખાતર તેના અતિ ભયંકર દુષ્કર્મોની સર્વ વિગત (તેના સ્વહસ્તની લખેલી) વાંચી સંભળાવવામાં આવશે. અને હવે જ્યારે દિવાન કપટસીંહ આ દુનીઆમાં હૈયાત નથી, પણ પોતાના અનેક દુષ્કર્મોનું ફળ પરલોકમાં ભોગવતો હશે, તો તેવા એક મૃત્યુ પામેલા પ્રાણીને માટે કંઈ શબ્દ પ્રહાર કરવા અયોગ્ય અને અનુચિત સમજી તેનાથી દુર રહેવું યોગ્ય છે, ”

“ રાજા નીતીચંદ્રની જીંદગીમાં સમાયેલા ગુપ્ત લેહો અને ” “ દિવાન કપટસીંહનાં સર્વ કર્તુકો ખુલ્લાં કરી આપવાને મારી ” “ પાસે એવી ચાર વસ્તુઓ છે, કેમકે જેથી એ ખાખતનું સર્વ ” “ રહસ્ય આપ આપનીમેળે સમજી શકશો. તે ચાર વસ્તુઓ પૈકી ” “ કાગળોના જે બાંહેડો, કે જે દિવાન કપટસીંહની ખાનગી ” “ ચોરડીમાંથી મળી આવ્યાં છે, તે તથા વિનયચંદ્રનું એક તાલીજ ” “ તથા ચોથી વસ્તુ દિવાને આત્મહત્યા કર્યાબાદ તેના ગજવા- ” “ માંથી મળી આવેલો એક પત્ર છે. ”

“ પ્રથમ હું એક વાત ઉપર આખા દરબારનું તેમજ ” “ સાહેબ બહાદુરનું ધ્યાન ખેંચવા માંગુ છું. એમ કહી તેણે ” “ એકવાર ચક્ર તરફ દૃષ્ટિ કરી ફરી વિનયચંદ્ર તરફ નજર કર્યાબાદ આખા દરબાર તરફજોઈ કહ્યું કે આજ સુધી આપ ” “ સર્વેના મનમાં એવોજ ખ્યાલ છે કે નીતીચંદ્રનો રાજા વિનયચંદ્ર ” “ પુત્ર છે, અને વિદ્યા દીવાન કપટસીંહની પુત્રિ છે, અને તે ખરું ” “ નથી; પરંતુ સત્ય વાત તો એમ છે કે વિદ્યાકુંભારી રાજાસાહેબની પુત્રિ છે અને..... ”

પ્રહ્લાચારીના મુખમાંથી ઉપલા શબ્દો નિકળતાંજ ચો-
ગરદમથી ‘જય રાજકુમારીની જય’ની ધ્વનીથી આજો
દરબાર ગાજી ઉડ્યો, અને પાંચ મિનિટ સુધી ઘણો શોર-
બકોર મચી રહ્યો. પરંતુ પ્રહ્લાચારીએ પુનઃ હાથ ઉચા
કરતાંજ પ્રથમની માફક શાંતિ પ્રસરી ગઈ. વિદ્યાકુમારી
રાજા નીતીચંદ્રની પુત્રિ છે, એવું પ્રહ્લાચારીના મુખથી સાં-
લણી સૌથી વિશેષ અન્યયણી તો વિદ્યા, વિનયચંદ્ર અને
રાજા નીતીચંદ્રને લાગી. કારણ તે લોકોને પણ એ લેદની
કિંચિત્ માત્ર ખબર નહોતી, તેથી રાજા નીતીચંદ્રે આશ્ચર્ય
ચકિત થઈ પુછ્યું:—

“પ્રહ્લાચારીજી ! શું એ વાત સત્ય છે ? અને જે
તેમજ ” “ છે તો આજસુધી આપે એ વાત મારાથી શા
માટે ગુપ્ત ” “ સખી ? ” તે સાંલણી પ્રહ્લાચારી બોલ્યા:—

ઇશ્વરની હસ્તીની વાત જેટલી સત્ય છે તેટલીજ એ”
“વાતમાં પણ સન્ધ્યાઈ છે. એ લેદની વત ગીરજના
મચ્છુબાદ ” વિનયચંદ્રનું તાવીજ વાંચવાથી રહારા જાણ-
વામાં આવી, અને ” “ હું ખત્રિ પુર્વક કહી શકું છું કે
એ વાત આખી પૃથ્વીમાં ” “ ગીરજા શિવાય અન્ય કોઈના
પણ જાણવામાં નહીં હોય; તે ” “ એટલે સુધી કે દિવાન
કપટસીંહ અને તેની સાધ્વી સી ” “ યમુના પણ એ
લેદથી અણુવાકેદ હતાં. તેમજ ગીરજાએ એ ” “ લેદ
શા કારણથી ગુપ્ત રાખ્યો હતો ? તે હું હમણાંજ કહી ”
“ સાંલભાતીશ. ”

સાહેબ—ત્યારે વિનયચંદ્ર રોનો પુત્ર છે ?

પ્રહ્લાચારી—તે પણ ક્ષત્રી પુત્ર છે, અને સ્પષ્ટ કહું
તો તે ગીરજાની નહાળી બહેન માલતીનો પુત્ર છે. જે વિન-
યચંદ્રને જન્મ આપતાંજ સ્વર્ગવાસી થઈ હતી. અને તેનો
પતિ અર્થાત્ વિનયચંદ્રનો પિતા જ્યારે વિનયચંદ્ર ગર્ભ-
સ્થાનમાં હતો, ત્યારનોજ આ સંસારનો ત્યાગ કરી પરલો-
કવાસી થયો હતો.

વહાલા વાંચનાર ! આ વાત સાંભળી વિદ્યા, વિનય-
ચંદ્ર અને રાજા નીતીચંદ્રના મનોભાવ દેવા પ્રકારના થયા
હશે, તેનો વાદસ્ય ચિતાર અમારી નિર્જીવ કલમ શી
રીતે આપી શકે ?

પ્રકરણ ૨૮ મું.

તાવીજ રહ્યું.

પ્રથમ દિવસે દરબારનું કામ ચાર વાગતે બંધ કર-
વામાં આવ્યું, અને બીજે દિવસે બરાબર દસ વાગતે તે
પુનઃ શીરૂ કરવામાં આવ્યું. આ દરબાર એક દિવસમાં
પુરો થનાર નહોતો, તેથી બહારગામથી આવેલા લોકોને
સાડે ડેરા-તંબુ તથા ખાવા પીવાનો અગાઉથીજ બંદોબ-
સ્ત કરવામાં આવ્યો હતો. વળી ધારવા કરતાં પણ આ
દરબારની લિલા વિચિત્ર જણાયાથી તેનું રહસ્ય જાણવા
સાડે સાહેબ બહાદુર પણ ચોંચ્યા હતા. તે સર્વની સમક્ષ
પ્રહાર્યારીએ બીજા દિવસના દરબારમાં નિચે પ્રમાણે બોલ-
વાનું શરૂ કર્યું.

પ્રથમ ઉભા થઈ તેણે વિનયચંદ્રવાળું તાવીજ સ-
ર્વની સમક્ષ રજુ કરી તેમાંથી ગિરજના હસ્તાક્ષરની લ-
ખેલી ચીઠ્ઠી વાંચવી શરૂ કરી.

“ કદાપિ કોઈ માણસને વિનયચંદ્ર અથવા વિદ્યાકુમા-
રીની ” “ અસલ સ્થિતિ જાણવાની ઇચ્છા થાય, અગર તો
વિનયચંદ્ર “ અથવા વિદ્યાકુમારીને પોતાની ખરી સ્થિતિ
જાણવાની ઉત્કંઠા “ થાય, તો આ ચીઠ્ઠી વાંચવાથી જાણ-
વામાં આવશે. ”

“ મારી બહેન માલતી વિનયચંદ્રને બેઠાં બેઠાં આપણીજ
હેવલોક પામી. તે સમયે રાણીને (નીતીચંદ્રની પ-
ત્ની) પણ એક મુવેલી પુત્રીને પ્રસવ થયો, તેને મેઢાં-
ગાના પ્રાહમાં વહેતી મુકીને ગાળવામાં આવે. વિનયચંદ્રને મીને

સ્થાને ગોઠવી દીધો. પછી હું તે બાળકીની ધાવ બનીને રહી. તે બાળક મોટો થયા પછી હું તેની ધાવ હોવાથી મને “માસી” કહી બોલાવવા લાગ્યો ! પણ તે નિર્દોષ બાળકને થોડીજ ખબર હતી કે હું તેની સગી માસીજ હતી ! પછી કેટલાંક વર્ષ બાદ કોઈ મહાત્મા પુરૂષથી મહારા જાણુવામાં આવ્યું કે હવેને પ્રસંગે રાણીને જે સંતાન થાય, તેનું મુખ દશ વર્ષ મુઘી રાજા સાહેબના જોવામાં આવે નહીં; નહીં; તો ઘણું અશુભ ફળ થશે. તે મહાન પુરૂષનું આવું વચન સાંભળી હું ઘણી ગભરાઈ, પણ દૈવયોગે રાણીને અને દિવાન કપટસીંહની પત્નિ યમુનાને સાથેજ પ્રસવ થયા. યમુનાને મૃત પુત્ર પ્રસવ્યો હતો, તેને રાણીની પાસે સુવાડી તેની પુત્રિ જેનું નામ વિદ્યાકુમારી છે તેને યમુનાની પાસે સુવાડીને અદલાબદલી કરી નાંખી તે એટલાજ સાડ કે તે કન્યાનું મુખ રાજા સાહેબના જોવામાં આવે નહીં, અને તેનો ઉપાય પણ મેં કરી રાખ્યો હતો. ”

“હાય ! મારા કાર્યને માટે હુનીઆ મને ફાવે તેવું કહે, પણ હું મારા ધર્મના શપથ લઈને કહું છું કે એ સઘળું કાર્ય મેં તદ્દન શુદ્ધ અંતઃકરણથી કર્યું હતું; કારણ કે રાણી પુત્રને સાડ રાત્રિ દિવસ તરસ્યા કરી કંપાંત કરતી હતી, અને એમ કહેતી કે “જો આ પ્રસંગે મને પુત્ર પ્રાપ્તિ થશે નહીં તો હું આત્મહત્યા કરીશ” તેજ કારણથી મેં માલતીના પુત્રને રાણીની સુવેત્રી પુત્રી સાથે અદલા બદલી કરી રાણીને આત્મહત્યા કરતી અટકાવી હતી. અને વિધાને યમુનાના મૃતપુત્રને બદલે ગોઠવવાની મારી મુખ્ય મતલબ એટલીજ હતી, કે રાજા બાહેનું અમંગળ થાય નહીં. વિદ્યા રાજા સાહેબની દ્રષ્ટિએ પડે નહીં તે બદલ મેં ઘણી સાવચેતી રાખી હતી, અને મારા ધારવા મુજબ રાજા સાહેબે તેનું મુખ જોયું પણ નથી; છતાં આ ધરનું એટલે રાજા રાણીનું અમંગળ તે છોકરીનું મુખ

જેવાથીજ થયું હશે એવો મને શક છે.”

“વિદ્યાકુમારના જન્મ પછી રાણી થોડાજ દિવસ જીવતા પામી. જ્યારે તેણે જાણ્યું કે હવે પોતાને બચવાની આશા નથી, ત્યારે તેના મનમાં શંકા થઈ; કે તેના મરણ બાદ રાજા સાહેબ કદાચી પુનઃલગ્ન કરે, અને તે લગ્નથી સંતાન થયા, તો તેથી પોતાના પુત્ર વિનયચંદ્રના હકને નુકસાન થવાનો સંભવ રહે; માટે મરણ અગાઉ તેનો યોગ્ય બંદોગસ્ત કરવાની ઇચ્છાથી તેણે રાજા સાહેબને કહ્યું—“પ્રાણુનાથ, હું આપના ચરણની સેવા કરી આ અસાર સંસાર ત્યાગ કરવાની તૈયારીમાં છું, તો આપ કૃપા કરી મારી અંતકાળની વિનંતી ધ્યાનમાં લઈ મારી અલિલાપા પુર્ણ કરો, રાણી ઉપર રાજા સાહેબનો અપૂર્વ પ્રેમ હતો, તે રાણીના મુખમાંથી ઉપડા શબ્દો સાંભળી તેના નેત્રોમાં અસુ ભરાઈ આવ્યાં, અને એક ગાઢ નિઃશ્વાસ નાંખી બોલ્યો “પ્રાણુખ્યારી, કહે તારી શું ઇચ્છા છે? મારા પ્રાણુપર્ણ કરવાથી પણ તારી અલિલાપા પુર્ણ થઈ શકતી હોય તો તે કરવાને પણ તૈયાર છું!, રાણીએ કહ્યું—“પ્રાણુ, આપના પ્રેમનો મને પુર્ણ ભરોંસો છે, પણ મારા વિનયચંદ્રને સારૂ કોઈ એવો બંદોગસ્ત કરી આપો, કે જેથી પાછળથી તેને કોઈ પ્રકારની અડચણ પડે નહીં.”

“રાજા સાહેબ રાણીના કહેવાના લાવાર્થ પુર્ણપણે સમજી જવાથી બોલ્યા—“આહા! વહાલી, તારા મનમાં એવો સંશય આવ્યો કે તારા સ્વર્ગવાસ પછી હું પુનઃલગ્ન કરું, અને નાથી અન્ય બાલક થાય તો વિનયચંદ્રને વાજબી હકને નુકસાન પહોંચે? કેમ એજ તારો લાવાર્થ છેને? પણ પ્રાણુધિક ખ્યારી શું તને એવી શંકા થાય છે કે તારા જેવી સાધ્વી અને રમણીરત્ન પ્રાણુખ્યારી મને ઠગી આ નિઃસાર સંસારમાંથી મારો ત્યાગ કરી ગયા બાદ પુનઃલગ્ન કરી નર્કમાં પડવાની સ્વપ્ને પણ ઇચ્છા કરીશ? પરંતુ હું તારી મનોવાચ્છના હમણાજ પરીપુર્ણ કરૂં છું!”

“એમ કહી રાજા સાહેબ પોતાની તમામ સ્થાવર જંગમ મીલકત વિનયચંદ્રના નામ ઉપર કાળી આપી અને તેમાં સ્પષ્ટ લખ્યું કે કદાપી કોઈ કારણસર પુનઃલગ્ન કરવાથી તે સ્ત્રીને સંતાનની પ્રાપ્તિ થાય, તો પણ વિનયચંદ્રની મીલકત ઉપર તેનો હક પહોંચશે નહીં.”

“આહા! રાજા સાહેબના આ કાર્યથી અતિ સંતુષ્ટ થઈ રાણી કાળને શરણુ થઈ. તેના પરલોકવાસ થયા બાદ રાજા સાહેબે તે બન્ને દસ્તાવેજ પોતાના શયન-ગૃહમાં લોખંડની એક મજબુત પેટીમાં બંધ કરીને મુક્યા, અને તે વાત સર્વથી ગુપ્તજ રાખી.”

“રાણીના સ્વર્ગવાસ પછી આશરે દોહડ વરસ બાદ એક એવો બનાવ બન્યો કે જેથી વિનયચંદ્રના દુર્દૈવનો પ્રારંભ થયો.”

“વર્ષાઋતુમાં એક દિવસે રાજા સાહેબ મોટા રસાલા સહીત જંગલમાં શીકાર કરવા સારૂ ગયા; ત્રણ ચાર દિવસ પછી તેમના રસાલાના માણસો રડતાં કહાંત કરતાં રાજમંદીર આગળ આવ્યાં, અને દિવાન કપટસીંહે એવી હકીકત કહી સંભળાવી, કે રાત્રિના સમયે એક અતિ વિકાળ સીંહ મહારાજને ઉઠાવી લઈ ગયો, અને સવારે તપાસ કરતાં તેમનાં હાડપીંજર અને રક્તથી તરખોલ થયેલાં કપડાં મળી આવ્યાં; તેથી તે જંગલમાંજ બાળી મુકવામાં આવ્યાં.”

“હાય! આ અતિ શોક જનક બખર સાંભળી મારી શું સ્થિતી થઈ તે કેવળ મારો ઈશ્વરજ જાણે છે! પ્રથમ તો એ હકીકત મેં સાચી માની. પછી મહારાજની ઉત્તર ક્રિયા વિગેરે ઘણી ધામધુમથી થઈ ગયા બાદ એક દિવસે દિવાન કપટસીંહને બોલાવીને ‘વિનયચંદ્રને પોતાના દુશ્મારીણી રાણીનો જાર પુત્ર જાણી મહારાજએ તેનો સર્વ હક રદ બાતલ કરી મને પોતાની સર્વ સંપત્તિનો માલીક બતાવ્યો છે, માટે વિનયચંદ્રને લઈને, એવીજ કદાકની

અંદર તારે રાજમંદીર છોડીને જવું; વીગેરે કચું.”

“ દિવાનના મુખમાંથી ઉપલા શબ્દ સાંભળતાંજ બંને એકાએક મારા ઉપર વિજળી પડી નહીં હોય ! તેમ જ્યાં હું ઉભી હતી ત્યાંજ જમીન ઉપર ફસાઈ પડી. મારી આંખે અંધારાં આવવા લાગ્યાં. અને આખી સૃષ્ટિ મને ગોળ ચક્કરની માફક ફરતી દેખાઈ; કેટલીવાર યુધી હું આવી નિષ્ણતીમાં રહી તેની મને ખબર નથી. પણ જ્યારે હું સુદીમાં આવી ત્યારે નિર્દોષ બાળક વિનયચંદ્ર મારી પાસ ધરતી ઉપર રડતો પડેલો જણાયે; અને તે હૃદય દિવાન ત્યાં હતો નહીં.”

“ સુદીમાં આવતાંજ મારા મનમાં અનેક તર્ક વિર્તક થવા લાગ્યા, કે જે રાણીને રાજ સાહેબ પેતાના પ્રાણથી પણ બધાંજ આહતા હતા, અને જેને ખુશી રાખવાની ઇચ્છાથી પેતાની સઘળી સંપત્તિનો માત્રીક (પોતે કદાચ કોઈ કારણસર પુનઃજન્મ કરે અને તેના કુળ તરીકે સંતાન પ્રાપ્ત થાય તો પણ) એકલા વિનયચંદ્રનેજ ઠરાવ્યો હતો, તેજ રાજ પેતાની અતિ પતિવ્રતા અને સાક્ષી રાણીના પવિત્રપણા વિષે શંકા કરે, અને તેને અંતની ઘડીએ આંખે ધ્રુવન મિથ્યા કરે ! હાય ! એ સઘળી બાબતો ઉપર મેં ઘણો ઘણો વિચાર કીધો, પણ મને તેમાં કંઈ સત્ય જણાયું નહીં. અને માફ મન મને સાક્ષી પુરવા લાગ્યું કે એ સર્વ પ્રપંચો નિમકકુસુમ દિવાન કપટસીંહનાજ છે; તેણે ધન તથા સત્તાના લોભથી અંધ બની મહારાજનું પુન કરી જોડું વિલ બનાવી વીનયચંદ્રનો હક રદ કરી પોતે સર્વનો માત્રીક થવા માગે છે ! પણ લાચાર ! મારો ત્યાં ઉપાય શું ? આ સમયે રાજ સાહેબના શુદ્ધ અથવા કુળપ્રોહિત આચાર્ય નામા દેવદાસ્યારીજ પણ બદ્રિકેશ્વરની યાત્રા કરવા ગયલા હોવાથી મારો તથા બાળક વિનયચંદ્રનો કોઈ સાચો શુભેચ્છક સલાહકાર પણ નહોતો. આખરે નિરૂપાય બની મહારાજના શયનગૃહમાંથી પેલી લોખંડની પેઠીમાંથી

રાજા સાહેબે મુકેલા દસ્તાવેજનાં બંને બાંહેધો મુપ્તપણે કહાડી લઈ મોંગીર છોડી બ્રહ્મચારી માહારાજની તિથિ યાત્રાથી પાછા ફરવાની રાહ ભેટી ભાગગપુર તેમને ઘેર જઈ રહી.”

“ પણ હાથ ! જ્યારે હું બ આવે છે ત્યારે મોગરદમથી આવે છે ! કારણ દોહડ વરસ પછી બ્રહ્મચારી યાત્રાથી પાછા ફર્યા તો ખરા, પણ તેઓ એવી તો માડી અવસ્થામાં હતા, કે કંઈ કહેવાની વાતજ નહીં. તેઓને ઉન્નત્તાવસ્થા પ્રાપ્ત થયલી હોવાથી ચિત્તભ્રમ થઈ ગયલા હતા. આથી વિનયચંદ્રને સથે લઈ માત્ર ઇશ્વર ઉપર ભરોસો રાખી પાછી મોંગીર આવી; પણ ત્યાં આવતાંજ મેં શું જોયું ? તે નિમકહરામ દુરાત્માએ રાજમંદીર ભાંગી તોડીને બાંકિયેર બનાવી પોતે રાજા સાહેબના અન્ય મહેલમાં પોતાના પરિવાર સહીત જઈ રહ્યો હતો; અંતે હું તે બાંકિયેરમાં વિનયચંદ્રને લઈ રહેવા લાગી, અને આ સર્વ હકીકત કાગળ ઉપર લખીને આ તાવીજમાં બાંધ કરી રાખી મુક્યું. કે ઇશ્વરકૃપાથી કદાચ બ્રહ્મચારીને પોતાની અસત્ત્વ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય તો તેમને અગર વિનયચંદ્ર સમજમાં આવતાં સુધી હું જીવતી રહીશ, તો તેને હવાલે કરીશ. પછી તો ઇશ્વરેચ્છા ! એ સિવાય મારા જેવી એક નિરાધાર અખળા અન્ય શું શક્તિવાન હોય ? ”

ગીરજાની ચીઠ્ઠી પુરી થઈ રહ્યા પછી બ્રહ્મચારીએ પાછું બોલવાનું શીરૂ કર્યું — “ આપ સર્વને અત્રે એટલો ખુશાસો ફરવાની આવશ્યકતા છે, કે યત્રથી પાછા ફર્યા બાદ પાંચ દો વરસ સુધી હું ચિત્તભ્રમ સ્થિતિમાંજ રહ્યો હતો, પણ ત્યાર બાદ ઇશ્વરકૃપાથી પુનઃ મુપ્ત સ્થિતિમાં આવ્યો; ત્યારે હું ગીરજાને મળ્યો, અને સર્વ હકીકત બધી ઘણી ખેડ પામ્યો. અત્યાર સુધી હું દિવાન કપડસીંહને ઘણો લોકો માણસ સમજતો હતો, પણ આ સાંભળીને મારું દીલ તેના તરફથી પાછું હઠ્યું, અને રાજા સાહેબના મોત વીશે મને પણ સંદેહ લાગવા માંડ્યો. જોકે તેણે રાજા સાહેબની સર્વ

સાપત્તિ પોતાના કમળમાં લીધી હતી, નો પણ તે મારી સાથે ઘણી ભલ્મનસાકુથી વર્તતો હતો. તેથી હું પણ બહારથી તેની સાથે મળતો. સહી અંદરનાથી તેને ધિક્કારતો, અને સળ સાહેબના મોત વિશે ગુપ્તપણે તપાસ કરતો રહ્યો. તાવિજની વાત ગિરજાએ પોતાની હૈયાતીમાં મને કહી નહોતી. કદાપી તે મને ચિત્તભ્રમજ સમજતી હશે. તેથી તેના ગુજરવા બાદ એ સર્વ હકીકત મારા બાળુવામાં આવી. ”

સમય વિતી જવાથી ણીજ દિવસનો દરબાર પણ બરબાસત કરવામાં આવ્યો. સર્વ લોકો દિવાન કપટસીંહને પોતાની અંતઃકાળની ઘડીએ લખેલો હેવાસ બાળુવાની આઠાંક્ષા પોતાના મનમાંજ ગુપ્ત રાખી પોત પોતાના મુકામ ઉપર ગયા.

પ્રકરણ ૨૯ મું.

દિવાન કપટસીંહનો પત્ર

ત્રીજા દિવસનો દરબાર બસાતાંજ પ્રહારચારી તમાનદિ શીરૂબાતમાં દિવાન કપટસીંહની આત્મહત્યા તથા તેના ગજવામાંથી મળી આવેલો પત્ર વીગેરે હકીકત જે અમારા વાંચકોની બાળુ બહાર નથી, તે કહી સંભળાવી, દીવાનના હસ્તાક્ષરનો પત્ર વાંચવો શીરૂ કયો—

“હે ઇશ્વર! હું અધોર પાપી છું! મારાં અનિ લયં-કર દુષ્કર્મોનું અંતિ પ્રાપ્તિ નથી! અને નર્કમાંથી કદી મારો ઉદ્ધાર પણ નથી! મારા પરમ કૃપાળુ સ્વામી સાથે વિશ્વાસ ઘાત અને નિમકદસાસ કરી મેં શું સુખ લોગવ્યું? અરે અંતે શું ફળ મળ્યું? તે જોઈને મહારા જેવી પ્રકૃતિના મનુષ્યો સાવધ થશે; કારણ કે કોઈ મહાન પુરુષે ક્યું છે કે,—
“કલબ્દુગ નહીં કરબ્દુગ હય યહ, દ્યાં દિનકો દે આર રાતલે;”
“કયાં ખુબ સોદા નકુદ હે, ઇસ હાથે દે ઉસ હાથલે.”

“ આહા ! દોઝ અતિ દુર્ભાગી. જાણ્યો હુશેનખાં સાથે મારી ઓળખ થઈ. ધરણુ તે પેટી કહેવત અનુસર ખરૂંજ પડ્યું કે—‘તોખમે તાલીર, અને સોખતે અસર’.”

“ હુશેનખાં પ્રથમ મુસીદાળાદના નવાળને ત્યાં કોઈ સારા ઓઢા ઉપર હતો. પણ તે તાલાયકને તેની દુષ્ટ વર્તણૂકને લીધે ત્યાંથી નહાસવું પડ્યું. નવાળના જ્ઞાન-ખનામાં કોઈ બેગમ સાથેના તેના આઠા વહેવારની વાત જાહેર થવાથી તેને ગર્હન મારવાનો હુકમ થયો; તે વાતની તે દુષ્ટને અગાઉથી ખબર થવાથી તે શુભ રીતે ત્યાંથી નહાસી મને આવી મળ્યો.”

“ મારા મહાન કૃપાળુ અને સજ્જન સ્વામી રાજા નિતીચંદ્ર મારા ઉપર ધણી દયા રાખતા, અને તેવીજ રીતે તેની પરમ સાધ્વી રાણી સારી પતિવ્રતા સ્ત્રી યશુનાકુંવર તરફ સખી બાવથી વર્તતી. હું હંમેશા અન્નદાતાના છત્ર તળે સુખની નિંદ્રા લેતો, અને જરા તન મનથી તથા નિમકહલાલીથી તેની સેવા બજાવતો. પણ અફસોસ! રાક્ષસરૂપી સેતાન હુશેનખાંની સેતાનીયત ભરેલી અસર ધીરેધીરે મારા શરીરમાં રૂંધે રૂંધે પ્રસરી, અને હું પુરો સેતાનજ બની રહ્યો. પછી જે રાક્ષસી ક્રમાં કીધાં તેની યાદ આવતાંજ માફ હાથ કમ્પે છે. વખત જતાં હું તે સેતાન રૂપી મનુષ્યનો પુરેપુરો સુલામ બન ગયો, અને મારા માત્રીક રાજા નિતીચંદ્રના ઉપર હાથ કરવનો લાજ શોધવા લાગ્યો ! સેતાનનું ટામ કદી અટક્યું છે ? એક દિવસ વર્ષા રૂતુમાં રાજા સાહેબ શીકાર ખેલવા સાફ થઈ દુર અરણ્યમાં ગયા હતા, ત્યાં તેમને એકલા જાણી અરાળ હુશેનખાંએ તેમને બાંધી એક ખાલી પેટીમાં બાંધ કરી એક નિર્દોષ મનુષ્યનો વધ કરી તેના કૃધીરમાં રાજા સાહેબનાં કપડાં બેળી તેના હાડપીંજરને રાજા સાહેબના હાડપીંજર તરીકે જાહેર કરી ત્યાંજ બાળી મુકી રાજા સાહેબ કોઈ વિકાળ સીંહના લાફ થઈ પડ્યા એવી વાત

ચલાવી. પછી હુશેનખાંની દેખરેખ હેઠળ રાજા સાહેબ
વાળી પેટી મેંઝીર અણી, અને પેલા અન્નયમ ભરમ
વાળા પિપળાના વૃક્ષવાળા મકાનમાં તેમને બાંધીવાન કરી
રાખવામાં આવ્યા. આ કામથી કારેગ થયા બાદ આશરે
પચાસ પોણાસો રાજદારીઓએ મારી સત્તા સ્વીકારવાને
ના પાડવાથી તેઓને પણ આ અન્નયમ ઘરમાં લાવી
ફેટલાએકના મેં અને ઘણાઓના હુશેનખાંએ પ્રાણ લીધા,
જેઓનાં હાડ પીંજર હજી પણ ત્યાં મોઝુદ છે. અંતે તે
દુષ્ટાત્મા હુશેનખાંને પણ તેના અતિ દુષ્ટ કર્મોનો યોગ્ય
બદલો મળી ચુક્યો છે. ”

“ જોકે આ સર્વ કામમાં મારો હાથ હતો ખરો, છતાં
મારું અંતઃકરણ મને અહોનીશ ડંખતું હતું. તો પણ
હુશેનખાંના લયથી મેં રાજા સાહેબનો છુટકારો કયો
નહીં, તેમજ ઘણા વખત સુધી હું તેમની રૂબરૂ ગયો
પણ નહીં. હુશેનખાં મને વારંવાર તેમના પ્રાણ લેવા
આગ્રહ કરતો પણ કોણ જાણે શા કારણથી એ કૃત્ય કર-
વાના વિચારથી મારું હૃદય કમ્પતું, અને હું કેહેતો કે—
‘ નહીં, નહીં ! એ કૃત્ય મારાથી કદાપી થવાનું નથી. તે
આપો આપ જીવ મરાથી તથા કેદખાનાનાં સંકોટથી
મૃત્યુવશ થશે, પણ તે પ્રસંગે કોણ જાણતું હતું કે ખાર
વરસ સુધી બાંધીખાનાનાં અગાધ દુઃખો સહન કરીને પણ
અંતે રાજા સાહેબ પુનઃ દુનિયામાં જાહેર થશે, અને મને
મારા કુકર્મોનું ફળ ભોગવવું પડશે ? ”

“ રાજા સાહેબને લબ્ધ રાજમહેલ ગંગાના કીના-
રાથી તે પેલા ગેબી પિપળાના વૃક્ષ સુધી હતો. તથા
હાલ હું જે મહેલમાં મારા પરિવાર સહીત રહું છું, તે
પણ તેના એક ભાગ છે. તે ગેબી મકાન અનેક ગુપ્ત
લેટોનું સ્થાન હતું. પણ તે સર્વ ભરમો એટલા તો ગુપ્ત
રાખવામાં આવ્યા હતા, કે રાજા સાહેબની અતિ માનીતી
રાણી પણ તેનાથી અજાણ હતી; તો પછી મારા જાણવામાં

તો ક્યાંથી જ હોય ? પણ ચાંડાળ હુશેનખાંની સાત્ર વિવ-
સની આલુ ઉસ્કેરણીથી કંટાળીને અંતે તે પુત્ર લેદા
શોધી કાઢાડવાની તેને પરવાનગી આપી, જ્યારે તે એક
સેતાનજ હતો; તેથી તેણે નવી નવી કુચીઓ બનાવી
તેની મદદથી આખા મકાનના ભરમો તથા તેમાં સમાયેલી
ખેસુમાર દોલતના અમે લોભીઆ થયા; છતાં તે પછી
જે લેદોનું રહસ્ય અમે ખિલકુલ સમજી શક્યા નહીં.
એક તો જે ચોરડીમાં પેલું શમશેરખાદુર પુતળું ઉભું
કરવામાં આવ્યું છે, જે પગ મુકતાં વાર તરવાર ઉગામી
મારવાને સાડ હમેશાં તત્પર રહે છે તે, અમે ત્રાંખા ત
ઢાંકણ વાળો એક કુવો કે જેના ઢાંકણના સ્પર્શ થતાંજ
તરત ખેશુદ્ધી પ્રાપ્ત થતી હતી એ. જે સીંજે હીંચાય તે
મકાનમાં બીજી કોઈ ચીજ એવી નહોતી કે જેના રહસ્યથી
અમે ઉભય જણા અણવાકેદ્ર હોઈએ.”

“ રાજા સાહેબને બંધીવાન ક્યાં પછી તેમને ખાવા
પીવાનું બીલકુલ આપવામાં આવતું નહોતું. છતાં અન્તયજ
જેવું તો એ છે કે જ્યારે જ્યારે હું અગર હુશેનખાં તેમની
ફળડ જતા, ત્યારે ત્યારે તેઓ અતિ તંદુરસ્ત બિંધી હાથમાં
તરવાર લઈ આમ તેમ ફરતા જણાતા. તેમને બંધીખાનામાં
પુર્વા પછી કેટલાએક દિવસ બાદ હું નિર્લજ થઈ તેમની
રહાસ્ય ગયો તો ફક્ત તેઓ મહારા તરફ શુદ્ધી દર્શાવણ
બોલ્યા વગર પેલા શમશેર ખાદુર પુતળાવાળી એચીમાં
ચાડ્યા ગયા. હુશેનખાં સાથે તેઓએ કદી પણ બાવણ ક્યું
નથી. તેમજ પોતાના છુટકારા માટે પણ તેઓએ કોઈ
દિવસ માગણી કરી નથી. હું અને હુશેનખાં આ સર્વ જોઈને
ઘણાજ વિસ્મય થતા, કે તેઓ શું બાઈ પીને તંદુરસ્ત
રહેતા હશે ? મારી અતિ નાપુશી છતાં પણ હુશેનખાં
ઘણીવાર તેમના પ્રાણ લેવાની કાશીશ કરતો, પણ સર્વથા
તેઓ પોતાની હાંશીઆરીમાંજ જણાતા અને કોઈ પ્રસંગે તો
ધંધર બાણે ક્યાં ગેબ થઈ જતા, કે હુશેનખાં પોતાની

હાંદગીના છેલ્લા સુધી પોતાની દુષ્ટ ધારણામાં ફાવી શક્યો નહીં. એટલુંજ નહીં, પણ ઉપરનો સર્વ પ્રકાર જોઈ ઉલટા પોતાના પ્રાણની સલામતી માટે તેમનાથી ડરતો રહ્યો; અને પિપળાના વૃક્ષ ઉપર ચઢી ત્રાંખાના શીંકામાં બેસી તે દ્વારા ગુપ્ત ઘરમાં પ્રવેશ કરતા હતા. ત્યાં બરેલી અપાર સંપત્તિને કદચ અંશે સ્પર્શ કરવાની કોશીશ કરતા તો રાજા સાહેબ ફક્ત “ખજરદાર !” એટલું કહી તીર માર-વનાં તત્પર થતા, તેથી ખહીકના માર્યા આજઢીન સુધી અમે તેમાંથી એક પાઈ પણ લેવા પામ્યા નથી. સૌથી વધારે આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે, તે ગેળી મકાનમાં કાંઈ એવો તો વિવક્ષણ પ્રકાર હતો, કે જેનાથી રાજા સાહેબ અન્ન-જન વગર પુર તંદુરસ્તીમાં કોઈપણ પ્રકારની લિતી રહીત પોતાનો કાળ વ્યતીત કરે, અને અમે તેમને કેદ કરનાર દરેક રીતે પોતાના પ્રાણ બચાવવાની શીકરમાં રડીએ; છતાં અમારા બંને પેટી એકનો પણ પ્રાણ લેવાની રાજા સાહેબે મિલકુલ ઇચ્છા કરી નહીં, તેમજ તે બાળતનું રહસ્ય પણ આજ સુધી અમારાથી સમજાયું નથી. ”

“ વિનયચંદ્રને બાળક બાણી તેને તથા ગીરજાને રાજ મંદીરમાંથી કહાડી સુકી તે અતિ લબ્ધ મહેલ તોડી પડાવ્યો. થોડા સમય પછી ગીરજા વિનયચંદ્રને સાથે લઈ પુનઃ મોંગીરમાં આવી, અને તે મહેલના ખંડિયેરમાં રહેવા લાગી. દુષ્ટ હુસેનખાંએ તે ઉભયના પ્રાણ લેવા મને ઘણીવાર કહ્યું, પણ તેની વાત ઉપર મેં કાંઈ લક્ષ આપ્યું નહીં. ”

“ રાજા સાહેબને બંધીવાન કય પછી આશરે ત્રણેક વરસ બાદ હુસેનખાંને એવી ખજાર મળી કે રાણીના મરતાં અગાઉ રાજા સાહેબે પોતાની સર્વ સંપત્તીનો વિનયચંદ્રને હક્કદાર ઠરાવી તેવા દરતાવેજ લખી આપેલો છે, અને તે હાલ ગીરજાના સ્વાર્ધાનમાં ખંડિયેરના લોંચરામાં લોખંડની પેટીમાં છે, તે ઉપરથી મેં સુરંગ દ્વારા અંદર જઈ તે મારા સ્વાધિનમાં લીધો. પણ હાય ! તેને બાળી નહીં નાંખ્યો,

તે મારી મુખાંધ નહીં તો ખીન્નું શું હાય ? ગીરજના મરણ પ્રસંગે હુશેનખાંએ બ્રહ્મચારી સમાનદેનો કૃત્રીમ સ્વાંગ ધારણ કરી તેણે શુભ રીતે ગીરજાએ વિનયચંદ્રને કહેલી સર્વ હકીકત સાંભળી લીધી. પછી તે નરપિશાચ આંડાળ યવને પોતાના અપવિત્ર હાથે ચિતાખડકી અગ્નિ-સંસ્કાર વીગેરે કાર્ય કરી તે બિચારી વૃદ્ધાના પવિત્ર મૃત દેહને અપવિત્ર કર્યું. પછી ખીજે દિવસે કેણજાણે. ક્યાંથી ખરા સમાનદે આવી પાંહર્યા ? ત્યાર પછી જે કાંઈ બન્યું તે તેઓ કહા શકશે. ”

“ હવે મારે વિશેષ કહેવાનું કાંઈ રહ્યું નથી, પણ મારી છેવટની વિનંતી ધ્યાનમાં લઈને મારી નીમકહરામીનો સર્વ હેવાલ દુનીઆમાં પ્રસિદ્ધ કરશો. તેમજ બેકે આત્મઘાત કરી મારી જીંદગીને અંત આણું છું, છતાં માત્ર મૃત દેહને પાપ વિનાશીની ગંગાના પવિત્ર જળને સ્વાધીન કરવાની અવસ્ય કૃપા કરશો ! પ્રલયકાળ સુધી પણ નર્કમાંથી મારો છુટકારો થવો મુશ્કેલ છે, છતાં પવિત્ર ગંગામાતાના અલૌકિક મહીમા ઉપર મને પુર્ણ ભરોશો છે, કે તેનાથી મારો ઉદ્ધાર થશે. ”

“ નરસાક્ષ ”

“ કપટસીંહ ”

પ્રકરણ ૩૦ મું.

પૂર્વ વૃતાંત.

દિવાન કપટસીંહનો પુત્ર પુરો થયાથી બ્રહ્મચારી સમાનદે પોતાની બેઠક લીધી કે તરતજ રાજા નીતીચંદ્રે ઉભા થઈ બોલવાનું શરૂ કર્યું કે—

“ હવે મારી જીંદગીની બાકી રહેલી વીગત આપ સર્વે કહી સંભળાવી આ દરબાર પુર્ણ કરવાની ગ્લ માશું છું. ”

“ આશરે બાર તેર વરસ પુર્વે મારી સાધ્વી રાણીનો

સ્વર્ગવાસ થઈ ચુક્યો હતો. અને બ્રહ્મચારી રામાનંદ બદ્રિકે દારેશ્વરની તિર્થ યત્રા કરવા સાડ ગયા હતા. તેવામાં એક દિવસ પ્રભાતમાં નિદ્રામાંથી જાગૃત થતાંજ મારા પક્ષે ઉપર પરણીકામાં બંધ કરેલો મારા નામનો એક પત્ર જોવામાં આવ્યો. તે જોલી જોતાં તેમાં સંસ્કૃત ભાષામાં નીચે મુજબ લખેલું જણાયું. તે પત્ર હજી મુધી મારી પાસે મોજીદ છે. એમ કહી તેમણે વાંચવાનું શરૂ કર્યું.”

“રાજા નીતીચંદ્ર”

“હું કોણ છું, અને શા કારણથી તમારું શુભ ઈચ્છું છું તે જાણવાની કોશીશ નહીં નરતાં, આ પત્ર દ્વારા હું જે કાંઈ સલાહ આપું છું તે ઉપર કાંઈપણ ખોટા તર્ક નહીં કરતાં, તે મુજબ અવશ્ય અમલ કરશો.”

“કનિષ્ઠ ગૃહબળના યોગે તમારા ઉપર ભારે વિપત્તિ આવનાર છે, અને અતિ અદ્ય સમયમાં તમે કોઈના કાંદામાં ફસાઈ તમારાજ ગુપ્તગૃહમાં બંધિવાન થશો; અને એવી સ્થિતિમાં તમારે દશ બાર વરસ મુધી રહેવું પડશે; તે દરમિયાન તે સખસ તમારા પુત્ર વિનયચંદ્રને નિરધાર કરી તમારી સર્વ સપત્તિ ખોતાને સ્વાધિન લેશે. યાદ રાખજો કે પ્રારબ્ધયોગે જે કાંઈ થનાર છે તે મીથ્યા થવાનું નથી, માટે ઈશ્વરેચ્છાની વીરૂદ્ધ થવાનો પ્રયત્ન નહીં કરતાં તેના ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખી તેની આજ્ઞાનુસાર વર્તવું તેજ ડહાપણ છે તેથી વિરૂદ્ધ વર્તવું તમારા હકમાં ઘણુંજ અશુભ પરિણામ આણશે. માટે તે પ્રસંગે તમારે શી રીતે વર્તવું તે સાંભળો.”

“તમને કેદ કરનાર કોઈપણ રીતે તમારા પ્રાણ નાશ કરી શકનાર નથી. તેમજ તમારાથી તેને નુકશાન થનાર નથી; કારણ તે વાત તમો ઉભયની શક્તિ બહાર છે. તમને બંધિખાનામાં બીલકુલ અન્ન જળ મળનાર નથી. તેથી તેની યોગ્ય વ્યવસ્થા મેં અગાઉથી કરી રાખેલી છે. તમારા શયનખંડમાં લોખંડની જે પેટી છે, તેમાં તપાસ કરતાં એક વીંટી તરવાર અને એક લાલો માલમ પડશે. પણ ખબરદાર !

પ્રથમ વીંટી પહેર્યા સીવાય તરવાર ચા લાલોનો સ્પર્શ કરશે નહીં. તમને ક્યારે બાંધિવાન કરવામાં આવશે તે નક્કી નહીં હોવાથી તે ત્રણે વસ્તુને આજેજ પેલા શમશેર બહાદુર પુતળાવાળી ઓરડીમાં જઈને સુકી આવશે. બાંધિખાનામાં જતાં ત્વરીત પેલી વીંટી પહેરી લેજો અને ત્યાંથી છુટ્યા અગાઉ તે વીંટીને કઢી પણ દુર કરશે નથી. કારણ કેકત તેનીજ સહાયતાથી તમારું રક્ષણ થશે, અને તેનાજ પ્રતાપે તમારા દુસ્મનોથી લય પામવાનું તમને મારણ રહેશે નહીં. ત્યાંની કોઈપણ ચીજને તમારા દુસ્મનો સ્પર્શ કરવા જાયતો સત્તર તમારે પેલી તરવાર, લાલો અને પુતળાવાળી ઓરડીમાં એક તિરકમાન છે, તે હાથમાં લઈ મારવાનો લય દેખાડવો. પરંતુ મારી નાંખવાની ઇચ્છા કરવી નહીં. કારણ તેનું મોત તમારા હાથમાં નથી. તે વીંટી, તરવાર, લાલો અને તીરકમાન સર્વમાં વીજળીની અસર છે, તેથી તેને હલાવતાંજ તેમાં રોશની પેદા થાય છે, અને તેના તેજથી જેની પાસે પેલી વીંટી હોતી નથી તેમની આંખો અંજાઈ નેત્રો બાંધ થઈ જાય છે. એટલુંજ નહીં પણ તે હથીઆરો પૈકી કોઈપણ હથીઆરનો કોઈ માણસને સ્પર્શ થતાંજ તે ત્વરીત બેશુદ્ધ થઈ જાય છે. અને તેનો એક ઝટકો ખમવાની કોઈપણ માણસની તાકાત નથી. સંક્ષેપમાં એ સર્વ હથીઆરો તમારે સ્વાધિન લઈને જે કુવા ઉપર ત્રાંખાનું અતિ ભારે વજનનું ઢાંકણ તમને જણાય (પણ તેનાથી તમને લય પામવાનું જરા પણ કારણ નથી; કેમકે તમારા દુસ્મનોએ તે ગુપ્ત ગૃહની બનાવટી કુંચીઓ બનાવી ત્યાંના ગુપ્ત ભેદોથી વાકેફ થયા છે, તેથી તે લોકો ત્યાં આવી શકે નહીં તે હેતુથી તે ઢાંકણ મેં બનાવ્યું છે.) તે તમારી વીજળીક વીંટીના બળથી સરકાવી તમે તે કુવાની અંદર એક સાંકળની સહાયતાથી ઉતરી શકશો, અને પાણીની નીચે જમીનની સપાટી ઉપર પહોંચી થોડે દુર આલતાં

એક સુરંગ જણાશે તેમાં પ્રવેશ કરી એક માઈલ ચાલતાં સુરંગની બહાર નીકળતાં ન્હાનું પણ અતિ મનહર ખુશનુમાં પુષ્પોદાન જણાશે, તેમાં મીઠા પાણીનો કુંડ તથા જાત જાતનાં મેવાનાં પૃષ્ઠો માલમ પડશે, તથા દ્વાદસ મુખી એક ન્હાનો પણ રમણીય સુશોભીત બંગલો જોવામાં આવશે અને તેમાં આરામ કરવા લાયક તમામ સામાન, એક શિવાલય તથા દિલખુશ કરવા લાયક પુસ્તકો પણ છે. તે સર્વને તમારી વિપત્તિના સાથી ગણી તેનાથી સંતોષ મानी ધૈર્ય ધારી દુઃખના દિવસો નિર્ગમન કરશો; પણ કશાથી ગભરાઈ આત્મહત્યા કરશો નહીં. આ કુવાવાળા ભેદ સીવાય તે ગુપ્ત ગૃહના સઘળા ભેદોથી આપ વાકેફ હતા, અને કુવાવાળા ભેદથી મેં આજે વાકેફ કર્યા છે. ”

“ મને શોધી કહાડવાની ખીલકુલ કોશીશ નહીં કરતાં ઈશ્વર ઉપર પુર્ણ ભરોસો રાખી જે કંઈ તમાશા લાગ્ય ખતાવે તે જોવાને સારૂ ધૈર્ય રાખી તૈયાર રહેવું, અને એટલું નક્કી સમજવું કે એક દિવસ એવો પણ આવશે કે એ કનિષ્ઠ ગૃહબળનો યોગ બદલાશે તે પ્રસંગે આપણી મુદાકાત પણ થશે. તથાસ્તુ ! ”

“ તમારો ખરો હિતચીંતક ”

“ એક મનુષ્ય ”

પત્ર પુરો વાંચી રહ્યા પછી રાજા સાહેબ બોલ્યા—

“ આ પત્ર વાંચી હું વિચાર સાગરમાં ગોથાં ખાવા લાગ્યો અને છેવટે ખેર ! જે થાય તે ખડું ! પણ તે પત્ર-નેજ અનુસરીને સર્વ વાત નસીબ ઉપર છોડવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેમાં લખ્યા મુજબ વીંટી, તરવાર, અને લાલો મળી આવ્યાથી પુતળાવાળી ચોરડીમાં તેજ દિવસે ગોઠવી આવ્યો. ”

“ મારા પુર્વજો લાંબા કાળથી ધનાઢય તથા મહોદા જાગીરદાર હતા તેમાં દિલ્લીના બાદશાહની કૃપાથી મારા પરદાદાના વખતથી “રાજા”ની પદ્વી સહીત કેટલીક જાગી-

રનો વધારો થયો હતો, અને તેમને માટે દંતકથા એવી ચાલતી હતી કે આ રાજમંદીર, ગુપ્તગૃહ, વીગેરે તેઓએ કોઈ મહાત્મા જ્યોતિષીની સલાહથી બનાવ્યું હતું. ત્યારથી એવો નિયમ ચાલતો આવ્યો હતો કે જે ગાદી ઉપર હોય તે પોતાના ઉત્તરાધિકારીને સર્વકાર્યકુંશળ થયા પછી કોઈ અન્ય સખસને ઝાઢેર નહીં કરવાની પ્રતિજ્ઞા આપી તે ગુપ્તગૃહના ભરમોથી તેને વાકેફ કરતા, પરંતુ કોણનાં જ્ઞાન કારણથી પેલા કુવાવાળો ભેદ મારા પીતાજીએ મારાથી છુપાવ્યો હશે ? પણ આ કોઈ અબળણના શુભેચ્છક મહાત્માના પત્રથી તેમાં લખ્યા મુજબ કુવાને રસ્તે પેલો મનહર બાગ જોવામાં આવ્યો, ત્યારે તો પત્રમાં આપેલી સલાહ અનુસાર ચાલવાનો દ્રઢ નિશ્ચય કર્યો. ત્યાર પછી મને કેવી રીતે ફસાવી બંધીવાન કરવામાં આવ્યો, અને બાર વરસ સુધી તે સ્થિતિમાં રહ્યો તેની પુરેપુરી વીગત કપટસીંહે પોતાના પત્રમાં દર્શાવી છે ”

ત્યાર બાદ તેમણે પોતાની કેદમાંથી છુટવાની હકીકત કહી સંભળાવી, અને કપટસીંહે આત્મહત્યા કરી પોતાના પ્રાણ આપ્યાથી ઘણો ખેદ ઝાઢેર કરી તેના ઉપર દયા કરવા સાડે ઈશ્વરની પ્રાર્થના કરી રહ્યા પછી બોલ્યા—

“ પેલા પત્ર લખનાર મહાન પુરૂષે પોતાનાં દર્શન આપવાની કયુલત આપી છે તે ક્યારે પુરું થશે ? ”

“ હમણું, આ ક્ષણેજ ! ” એવા શબ્દોનો આખા દરબારમાં પ્રતિબંબ થઈ રહ્યો. અને એક બાબુથી ભીડમાંથી રસ્તો કરતા જટાધારી અને તેજસ્વી એક સન્યાસી મહાત્મા રાજ સાહેબની સ્થાને આવતા માલમ પડ્યા. તે અતિ તેજસ્વી મહાન પુરૂષને જોઈ સર્વ ઘણું આશ્ચર્ય પામ્યા, અને હજારો હજારોને તેમને જવાનો માર્ગ કરી આવ્યો. અને રાજ સાહેબ તથા સાહેબ બહાદુર વીગેરે ઉઠી તેમને સામા લેવા આવ્યા. રાજ સાહેબે તેમના ચર્ચાવિદમાં

માથું નમાવી સાષ્ટાંગ દંડવત કર્યાં, અને બ્રહ્મચારી રામા-
નંદે પણ દંડવત કર્યાં.”

તે મહાન. પુરૂષે રનેહયુક્ત દ્રષ્ટિથી સર્વની તરફ જોઇ
સાહેબ બહાદુર વિગેરે અંગ્રેજ અમલદારો સાથે હાથ
મેળવી રામાનંદના દંડવતનો વળતો ઉત્તર આપી રાજા
નીતીચંદ્રને ઉઠાડી રનેહપુર્વક કોટી કરી. તે વખતે આખા
દરબારમાં “ જય સન્યાસી બાવાની જય ” નો ધ્વનિ થઈ
રહ્યો. પછો તે મહાત્મા સાહેબ બહાદુરની સાથે જોડા, અને
જ્યારે દરબારમાં શાંતી પ્રસરી ત્યારે તે ઉભા થઈ બોલ્યા—

“ મારી વય આ સમયે લગભગ અઠીસો વરસની હશે.
પણ યોગબળના પ્રભાવે સ્ત્રી-તેર એંસી વરસથી વધારે
જણાતી નથી; અને તેજ પ્રતાપે મારી ઇચ્છાનુસાર જીવન
ધારણ કરી શકું છું. આજથી બસો વરસ પુર્વે હું જ્યો
તિષીનું કામ કરતો હતો, અને શીલપશાસ્ત્રમાં અતિ પ્રવીણ
હોઈ તે વિદ્યા ઉપર અપુર્વ ભક્તિ હતી. દૈવયોગે તમારા
(રાજા નીતીચંદ્રના) પરદાદા જેઓ તે સમયે યુવાવસ્થામાં
હતા તેમની સાથે કાશીમાં મેળાપ થયો, અને તેમનું મીલ
નસારપણું તથા ગુણગ્રાહીપણાથી અતિ પ્રસન્ન થઈ તેમની
સાથે મોંગીર આવ્યો, અને મારી સલાહ અનુસાર તેમને
ગુપ્તગૃહ રાજમંદીર વિગેરે ઇમારતો બાંધાવી તેમને યોગા
ભ્યાસ તરફ સારી પ્રીતિ હતી, અને મને પણ તેનો અભ્યાસ
હોવાથી અમો બન્ને વયમાં રનેહની સજ્જ ગાંઠ બાંધાઈ
અને ઘણા દિવસ સુધી પેલા કુવાવાળા ઘરમાં અમો સાથે
યોગાભ્યાસ કરતા લાગ્યા; અને એમ કરતાં તેઓ જ્યારે
વૃદ્ધ થઈ સાહસ વરસતા થયા; ત્યારે પોતાના પુત્રને પોતાનો
ઉત્તરાધિકારી બનાવી આ અસાર સંસારની મીથ્યા જાન
છોડી મારી સાથે ઉત્તરખંડ તરફ આવ્યા ! ગમે તેમ પણ
તે સુખી માણસ તેથી તેનાથી તે તરફની અતિ પ્રમળ ઠંડી
લાંબા કાળ સુધી સહન નહીં થવાથી દેવલોક પામ્યા; અને

હું ત્યાંજ રહી મારા જ્યોતિષ વિદ્યાના પ્રભાવથી તમારા તરફના સમાચાર મેળવી શકતો હતો.”

“તમારા પિતાના સ્વર્ગવાસ પહેલાં થોડા સમય અગાઉ મને કાંઈ સંશય આવ્યાથી હું ઉત્તરખંડથી મોગીર આવ્યો અને તમારા પિતાને મારી ઓળખ આપી એકાંત મળી પેલા કુવાવાળો ભેદ તમારાથી છુપાવી અન્ય સઘળા ભરમોથી તમને વાકેફ કરવાની સલાહ આપી. તેમજ તમરા કનિષ્ઠ ગૃહબળ જોઈને મેંજ ગીરજાને સમજાવીને માલતીના પુત્ર વિનયચંદ્રને રાણીના પલંગ ઉપર સુવડાવ્યો, અને વિદ્યા કુમારીને ચમુનાના પલંગ ઉપર સુવડાવી. તે પણ મારીજ સંમતીથી થયું હતું. પછી જ્યારે તમારા કનિષ્ઠ ગૃહબળ નો યોગ ઘણોજ નજીક આવ્યો, અને બ્રહ્મચારી તમાનંદ તિર્થયાત્રા કરવા ગયા, ત્યારે મેં કુવાવાળા બાગમાંથી વીંટી તરવાર, ભાલો વીંગેરે બહાર લાવીને કુવા ઉપર વીજલીક ત્રાંખાતું ઘણું ભારે ઢાંકણ ઢાંકીને તે સર્વ વિગતનો પત્ર લખી મારા યોગબળના પ્રભાવે તમારા મહેલમાં દાખલ થઈ તે સર્વ વસ્તુઓ ઠેકાણાસર મુકી; જેનો વિગતવાર અહેવાલ હમણાંજ તમે દરબારમાં બહોર કરી ચુક્યા છો. બાંધિખાનામાં પરોક્ષ રહી હું તમારી રક્ષા કરતો હતો, અને ત્યાં તમને માત્ર પરાધિનતાને લીધે તમે શરીરે અતિ નિર્બળ થયા, તે સીવાય અન્ય કાંઈ કષ્ટ નહોતું, તેજોઈ હું સંતોષ પામતો; હવે શ્રી પરમાત્મની કૃપાથી તમે તે કનિષ્ઠ ગૃહબળના યોગથી છુટા થયા છો, અને તમારા દુસ્મનોને તેમનાં કુકર્મોત્તું ફળ મળી ચુક્યું છે, તેથી તમને ઉચીત છે કે આ નીઃસાર સંસારની માયા જાળમાં વધુ નહીં લોભાતાં ફક્ત તે સમિચદાનંદની સેવા તરફ તમારું અહોનીશ ધ્યાન લગાડશો.”

આટલું કહી તે મહાન પુરૂષ જવા તૈયાર થયા, એટલે તેમના સન્માનાર્થે આખો દરબાર ઉઠી ઉભો થયો.

રાજા નીતીચંદ્રે તેમના ચણીવીંદમાં પડી રહેવાનો ઘણો આગ્રહ કીધો ત્યારે તેમના મનમાં “ પરમ દિવસે મધ્ય રાત્રિના મળીશું ” એમ કહી ચાલ્યા ગયા. આખા બરબારના માણસો આ અજાયબ ગૃહનાં ગુપ્ત રહસ્યો પ્રત્યક્ષ નિહાળવાને એટલા તો ઇતેન્નર હતા કે નપુછો વાત ! પણ તે પ્રત્યક્ષ નિહાળવાનું સુખ કાંઈ સર્વના ભાગ્યમાં સરળયદું નહોતું !

તે મહાન પુરૂષના ગયા પછી દરબાર તરતજ બખાસ્ત કરવામાં આવ્યો. અને રાજા સાહેબ, વિદ્યા, વિનયચંદ્ર બ્રહ્મચારી સમાનંદ, સરકારના મુખ્ય અધિકારી સાહેબ તથા અન્ય અગ્રેજ અમલદારોને સાથે લઈને તે ગુપ્તગૃહમાં ગયા, અને ત્યાંના રહસ્યથી તેઓ સર્વને વાકેફ કર્યાં. પણ સર્વની અતિ અજાયબી વચ્ચે ત્યાં પેટ્રી શમશેરબહાદુર પુતળાવાળી ચોરડી તથા પેલા ત્રાંખાના ઢાંકણાવાળો કૂવો અને જર જવાહીરની ભરેલી પેટીઓનું ત્યાં નામ નીશાન પણ જોવામાં આવ્યું નહીં. પરંતુ તે જગ્યાએ ખાલી મેદાનજ જોવાથી તે સર્વના મનમાં ખાત્રી થઈ કે તે કામ મહાત્મા સન્યાસીનુંજ હોવું જોઈએ.

પછી રાજા સાહેબની રજા લઈ સાહેબ બહાદુર વિગેરે અન્ય અગ્રેજ અમલદારો કલકત્તે રવાના થયા, અને અન્ય સર્વ લોકો જેઓ ખાસ આમંત્રણથી અગર સ્વેચ્છાથી આવ્યા હતા તે સર્વે વિદાય થયા. ‘લોકોએ તે સન્યાસી મહાત્માને શોધી કહાડવા ઘણો પ્રયત્ન કર્યો, પણ તેમની કૃપા વગર બળાત્કારે તેમના દર્શનનો લાભ કોણ મેળવી શકે વાર ?

પ્રકરણ ૩૧ મું.

સંસારત્યાગ-દંપતિસંયોગ.

ત્રિજે દિવસે મધ્ય રાત્રિના સમયે તે મહાન પુરૂષે રાજા નીતીચંદ્રને દર્શન આપ્યાં. રાજા સાહેબે તેમની સથેજ જવાનો દ્રઢ નિશ્ચય કરેલો હોવાથી સર્વ તૈયારી કરી નાખી માત્ર તેમનીજ રાહ જોતા બેઠા હતા; તેઓ મહાત્માને જોતાંજ તેમની સાથે શુભ રીતે નીકળી આવતા થયા, ત્યાર પછી તેમનો અગર તે મહાત્માનો આ સંસારમાં બિલકુલ પત્તોજ લાગ્યો નહીં, પણ અમે એટલું તો કહી શકીએ છીએ કે કેટલાક સમય બાદ તે ઉભય મહાત્માઓ યોગ વિદ્યાદ્વારા મોક્ષપદને પામ્યા.

રાજા સાહેબના શુભ રીતે ઘર ત્યાગ કરી જતા રહેવાને બીજે દિવસે પ્રભાતમાં શેઠ અમીચંદને પોતાના નામનો એક પત્ર પોતાના બિછાના ઉપરથી મળી આવ્યો તેમાં નીચે પ્રમાણે લખેલું હતું.

“ મિત્રવર્યા પરમરત્નેન્દ્રી અમીચંદ,

“ હવે પુનઃ સંસારની જંજાળમાં ફસલું વ્યર્થ સમજીને હું મહાત્મા સન્યાસી સાથે હિમાચલ તરફ જાઉં છું, તેથી મારી તમારી આ છેલ્લીજ ભેટ છે. વિનયચંદ તથા વિદ્યાને મારા આશિર્વાદ કહેશો.

“ મારી સ્વર્ગવાસી સાધ્વી રાણીએ જેને પોતાનો પ્યારો પુત્ર માન્યો, અને એક દિવસે જેને મેં મારી સર્વ સંપત્તિ લખી આપી હતી, તેજ યોગ્ય બાળક વિનયચંદ આજ પણ મારા બના દિલની પ્રસન્નતાથી મારો પોતાનેજ પુત્ર ગણી તેને મારો ઉત્તરાધિકારી સમજી મારી સર્વ સંપત્તિનો માલીક બનાવું છું. અને આશા રાખું છું કે પુત્ર વિનયચંદ પોતાની સંપત્તિની યોગ્ય વ્યવસ્થા કરવા લાયક સમર્થ થાય નહીં ત્યાં સુધી મારા તરફથી આખી જાગીરની

ચોગ્ય સંભાળ રાખી કાંઈ અયોગ્ય થવા પામે નહીં તેની કાળજી રાખશો. ”

“ મારી પ્રિય પુત્રી વિધાનો વિવાહ બનતી ત્વરાથી વિનયચંદ્ર સાથે કરશો, અને જેથી ઉભય પતિ પત્નિ સાચા પ્રેમ પાસથી બંધાઈ દાંપત્ય સુખ ભોગવે તેવો ઉપદેશ તેમને આપશો. ”

“ મારી ભાણ કહાડવાની વ્યર્થ કોશીશ કરશો નહીં, અને સરકારના મુખ્ય અધિકારી વીગેરે મહેરબાનોને મળી મારા તરફથી ઘણા હેતુપૂર્વક સલામ કહેશો. ”

“બ્રહ્મચારી રામાનંદને વિનયચંદ્રનો મુખ્ય દિવાન નીમશો, અને વિનયચંદ્ર તથા વિધાને બ્રહ્મચારીજીને મારા તુલ્ય ગણી તેમને માન આપી તેની આજ્ઞામાં રહેવાનું કહેશો. ”

‘મહાત્મા સન્યાસીની ભેટ થતાં ગુપ્ત ગૃહમાં જે ફેર ફાર આપણે જોયો હતો તે તેમનીજ ચમતકૃતિનું ફળ હતું એન તેમનું કહેવું છે; કારણ કે જ્યોતિષ વિધાની ગણીતાનુસાર હવે પછી વિનયચંદ્ર તથા વિધા અથવા તેમના વંશજે પૈત્રી સંપત્તિ વિગેરે અન્ય વસ્તુઓ જે ગુપ્તગૃહમાં હતી તેના અધિકારી થઈ શકતા નથી; તેથી તે સર્વ ચીજો કોઈ અદ્ભુત શક્તિદ્વારા ત્યાંજ ધરતીમાં સમાવી દેવામાં આવી છે. પરંતુ બખરદાર, સાવચેત ! તે શોધવાની જિલકુલ કોશીશ કરવી નહીં, નહીં તો મહા અનર્થ થશે. તે વાત વિનયચંદ્ર તથા વિધાના મનમાં ખાસ કરી ઠસાવશો કે તેના પ્રયત્નથી દુર રહે. ખસ, હવે કાંઈ કહેવા લાયક નથી. ”

“તમારો સાચો મનેહી મિત્ર ”

“ નીતીચંદ્ર ”

ઉપરો પત્ર વાંચીને શેઠ અમીચંદ, બ્રહ્મચારી રામાનંદ વિનયચંદ્ર તથા વિધા વિગેરે સર્વ અતિ ખેદ પામ્યાં. પણ લાચાર ! ઉપાય શો ? સર્વ સંસાર વિચીત્ર ઇંદ્રજાળથી ભરપૂર છે ત્યાં કોઈનો ઉપાય નથી

પોતાના ખરા પિતાને મળવા છતાં પણ સ્વહસ્તે તેમની કાંઈ સેવા બળવી શકી નહીં તેનું સ્મરણ કરી વિદ્યા દિલગીર થઈ; ઘણીવાર અસુપાત કરતી, પણ તેની પ્રિય સખી મોહિની તેને ઘણી ખરી એકલી મુકતી નહીં. હોવાથી તે ઝાઝીવાર ઉઠાસ રહેવા પામતી નહીં.

જે મહાન પુરુષને પોતે પિતારૂપ જાણેલા તેના એકા એક સંસાર ત્યાગી જતા રહેવાથી પોતાના હિનભાગ્યને દોષ આપતો વિનયચંદ્ર પણ ઘણો દિલગીર થતો; પરંતુ તેનું આશ્વાસન કરી તેને શાંત પાડવાનો ભાર મોહિનીદેવી તથા કુંસુમચંદ્ર એ ઉભયે ઉપાડી લીધો હતો. આવી રીતે થોડો સમય ત્રિત્યા પછી તત્સંબંધે બંને પ્રેમીઓની મનોવૃત્તિ કાંઈ શાંત થઈ, ત્યારે એક દિવસે મોહિનીદેવીએ વિધાને પુછ્યું:—

“ પ્યારી સખી, જે કાંઈ થનાર હતું તે થઈ ચુક્યું. ભાગ્યદેવીએ જે કાંઈ તમાશા બતાવવા ધાર્યા હતા તે સર્વ જોયા, પણ કહેતો ખરી કે આવી રીતે એકજ સ્થળે રહેવા છતાં પણ એક બીજાના વિયોગનું દુઃખ સહન કરી નાહક વિરહાગ્નિથી બળ્યા કરવા કરતાં એક બીજાનું પાણીગ્રહણ કરી ક્યારે મુખી થશે ? ”

વિદ્યા—વહાલી સખી, તે વાત તો તારા પિતાજી જાણે! તે તેમની ઇચ્છાનુસાર કરશે! પણ બહેન, માફ “ ચિત્ત હમણાં એટલું તો વ્યાકુળ છે કે મને કાંઈ સાફ લાગતું નથી.

મોહિની—(મસ્કરી કરતી) વાહ! ઘણું સાફ! ઇશ્વર જ્યારે તેનાથી ઉલટું હોય છે, ત્યારે મન હરેક તરેહની લાલસામાં મુંઝાય છે !

આ સાંભળી વિદ્યા હાસ્ય કરતી શરમની મારી નિચું જોવા લાગી, એટલામાં મોહિની વિનયચંદ્રને ત્યાં બોલાવી લાવી, તેથી વિદ્યા વધુ લજ્જિત થઈ લાજ કહાડીને બેઠી એટલે મોહિનીએ વિનયચંદ્ર પ્રત્યે કહ્યું:—

“ સાંભળો ! મારી સખી વિદ્યાકુમારી કહે છે કે આપ

હવે સમૃદ્ધિવાન થયાથી હું નિર્ધન ઉપર આપની રૂચી થતી નહીં હોય તો ચામ્પુ કહી દો કે હું અત્રે વ્યર્થ રહી આપને બોળ રૂપ થઈ પડું નહીં, પણ અત્રથી વિદાય થઈ કોઈ સમાન પુરૂષને શોધી કહાડું ! ”

આવું અતિ કઠોર ભાષણ વિદાયથી સાંભળી શકાયું નહીં, તેથી તે અતિ વેગથી ચોધાર આંસુ પાડી રડવા લાગી. વિનયચંદ્રની પણ તેવીજ દશા થઈ ! ગરીબ બિચારી મોહીની ! પોતાની નિર્દોષ મસ્કરીનું આવું પરિણામ આવશે તેવું સ્વપ્ને પણ ધારતી નહોતી; તેથી તે પોતાની મુખાઈ ઉપર ઘણી શરમીલી પડી એવું બોલતી ત્યાંથી જતી રહી કે “ નહીં, ! બિચારી વિદા કાંઈ પણ બોલી નથી. હું ઇશ્વરને શાક્ષી રાખી કહું છું કે આ સમયે જે કાંઈ હું બોલી છું, તે સર્વ મારાજ મનથી બોલી હતી. ”

મોહિનીના વિદાય થતાં વિદા ત્વરિતજ ઉઠી વિનયચંદ્રને પગે પડી; મોહીનીએ કહેલી વાત પોતે સ્વપ્ને પણ બોલી નથી એવું કહેવા જતાં તેની મતલબ સમજી જવાથી વિનયચંદ્રે વચમાંજ તેને રોકીને કોટી કરી આલિંગન આપી તેના ગુલાબી ગાલ ઉપર પ્રેમનું એક ચુંબન લેઈ તેના આંસુ લુછી નાંખી બોલ્યો:—

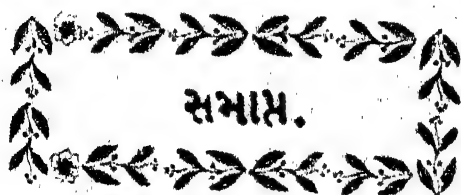
“ પ્રિયા, દિલગીર થઈશ નહીં. સાંભળ-હું માનું છું કે, એ વાત ત્હેં કીધી નથી, છતાં એકવાર નહીં પણ હજાર વાર તેમ કહેવાનો ત્હારો હક્ક છે ! કારણ ન્યાયપુર્વક તો તુંજ તે સર્વ સંપત્તિની અધિકારીણી છે. મને તો જબર-જસ્તીથી યાતો અન્યાયથી માલિક બનાવ્યો છે; પણ પ્યારી ! પિતાજી શેઠ અમીચંદ તથા મહારાજી રામાનંદની આજ્ઞાનુસાર વર્તવાનું લખી ગયા છે, તો તેમની ઇચ્છાથી પ્રતિકુળ કેવી રીતે થવાય ? તેથી ગભરાઈશ નહીં. જરા ધૈર્ય ધર. ગમે તેટલી ઢીલ થાય તો પણ પ્રિયા, તારા સિવાય મહારી હૃદયેશ્વરી બીજી કોણ થઈ શકનાર છે ? ”

વિદાએ પણ પ્રેમચુંબનનો પ્રયુક્ત આપતાં કહ્યું:—

“ પ્રિતમ, મને આપના પ્રેમનો સંપૂર્ણ ભરોસો છે; અને મારા મનમાં રતિભાર પણ શંકા નથી. પણ સખી મોહિનીને આજે કોણ જાણે શું સુઝ પડ્યું કે આવી કઠંગી મસ્કરી કરી બેઠી. ”

પ્રિય વાંચનાર ! ઉપલો બનાવ બન્યા પછી ઘણી દુઃક મુદતમાં વિદ્યા તથા વિનયચંદ્ર લગ્નની પવિત્ર ગાંઠથી જોડાયાં, એટલે તે બંને પ્રેમીઓ વચ્ચે બાળપણથી દ્રઢીભુત થયેલી વિશુદ્ધ પ્રીતિનો દહાવો અતિ આનંદથી લઈ સ્વર્ગીય સુખ ભોગવવા લાગ્યાં.

થોડા દિવસ મોંગીરમાં રહી થોડા અમીચંદ સર્વને સાથે લઈ પાછા કલકત્તે આવ્યા; અને મોંગીરમાં ગંગા કિનારાવાળા રાજમંદિરના ખંડિએરને જડમુળમાંથી ખોદાવી તેજ સ્થળે નવેસરથી અતિ લવ્ય મંદિર બંધાવવું શરૂ કર્યું; અને જ્યારે તે નવિન સુશોભિત મંદીર બંધાઈ પૂર્ણ થયું, કે વિનયચંદ્ર અને વિદ્યા કલકત્તેથી ત્યાં આવી તેમાં ઘણા આનંદ-પૂર્વક રહી પવિત્ર પ્યારતું અપુર્વ સુખ ભોગવવા લાગ્યાં. વિદ્યા પોતાની સખી મોહિની ઉપર એટલો તો પ્રેમ રાખતી કે વરસમાં બે ચાર મહિની સુધી તે કુસુમચંદ્ર સહિત મોહિનીને અતિ આગ્રહથી સ્નેહપૂર્વક પોતાને ત્યાં રાખતી; અને પોતે પણ વિનયચંદ્રસહ એકાદ બે મહિના કલકત્તે જઈ રહેતી. આવી રીતે આનંદમાં થોડો કાળ વ્યતિત થતાં શ્રી જગદિશ્વરની કૃપાથી મોહિનીદેવી તથા વિદ્યાકુમારીને પુત્ર રત્નો પ્રાપ્ત થવાથી આનંદમાં વૃદ્ધિ થઈ, અને તેમના બાકીના દિવસો કેટલા અપુર્વ આનંદમાં નિર્ગમન થયા હશે ? તે અમારા વાંચકો પૈકી જેને તેવા અસિમ આનંદનો અનુભવ થયો હશે, તેજ જાણી શકશે !

સમાપ્ત.

તૈયાર છે.

તૈયાર છે.

તૈયાર છે.

નરસિંહ મહેતા નોવેલના કતાનાં નીચેનાં પુસ્તકો તૈયાર છે.

રાજકઠીઆરો નોવેલ—આ નોવેલમાં કર્મખજનો ચિતાર આપેલો હોઈ વાંચવાથી મનને જ્ઞાન સાથે ગમ્મત મળે છે અને નીશીય ઉપર આસ્તા બેસી સતોષનું પરમ સુખ પ્રાપ્ત થાય છે પુસ્તક ગદ્ય અને પદ્યમાં લખાએલું હોવાથી વાંચનના તેમજ ગાયનોના શોખીનોને એક સરખી રમુજ મળે છે. મુલ્ય દોઢ રૂપીઆ.

સતીદ્રોપદી—આ પુસ્તક ભારત અતુસાર લખાએલું હોવાથી તેમાં વીરરસ, શ્રંગાર રસ, અને કરુણ રસથી ભરપુર છે. નવીન રાહનાં ગાયનો તેમજ ઉત્તમ ભાષણોથી ભરપુર રસીક પુસ્તક છે. આ પુસ્તક વાંચવાથી મનને જ્ઞાન સાથે પુણ્ય ગમ્મત મળે છે મુલ્ય ખાર આના—

રામલીલા—આ પુસ્તક પુર્વાર્ધ રામાયણનો સાર ગદ્ય પદ્ય અને રાચરામાં લખાએલો હોવાથી પુર્ણ રસીક છે. એક વાર વાંચવા લીધું તો તેને મુકવા મન થતુ નથી મુલ્ય એક રૂપીઆ.

વીજયકુમાર—શ્રી દેશીસમાજમાં ભજવાતું વીજઆ વીજય નામ નું નાટક આખેલુ છે. ભાષણો ખાસ તે ખેલમાં ભજવાતાં છે; ગાયનો જુદાં છે. ધર્મોજ્ય અને પાપો ક્ષય એનો ચિતાર આખેલુ દર્શાવેલો હોઈ પુર્ણ રસથી ભરપુર છે. મુલ્ય ખાર આના.

કૃષ્ણમુદામા—શ્રીકૃષ્ણના પરમ ભક્ત અતે મિત્રનો ચિતાર આખેલુ દર્શાવેલો હોઈ ગાયનો અને ભાષણોથી ભરપુર રસમય પુસ્તક છે મુલ્ય ખાર આના.

સતીલીલાવતી—આ પુસ્તકમાં લીલાવતી, અંજના સતી અને પ્રધુમ્ન કુમાર એ ત્રણ આખ્યાનોનો સમાવેશ આવેલો છે. અંજનાસતી અને પ્રધુમ્નકુમાર એ બે આખ્યાનો દ્રષ્ટાંત રૂપમાં આપેલાં છે. પુસ્તક પાકુ બાઈન્ડીંગ ગ્લેજ કાગળ ૩૬૦ પૃષ્ઠનું છે. બાઈન્ડીંગ પાકુ છીંટનું ગીલ્ટીંગ છે. પુસ્તક ગદ્ય અને પદ્યમાં લખાએલું હોવાથી ફરી ફરીને વાંચવાની છાસા થાય છે. એક વખત વાંચવાથી મનને ત્રપ્તી થતી નથી મુલ્ય દોઢ રૂપીઆ.

ભોજકુમાર—પરમાર કુળદીપક ભોજકુમાર જગ ભહેર છે. ભોજકુમાર તેના કાકા મુંજની કાવતરામાંથી કેવી રીતે ગયો અને છેવટે કેવી રીતે વીજીય થયો તે તથા તેનું છુર કરનાર મુંજની શી દશા થઈ તે ચિતાર આખેદુખ આપેલો છે. ગદ્ય અને પદ્યમાં લખાએલું હોય વાંચનારને જ્ઞાન સાથે ગમ્મત મળે છે. મુલ્ય બાર આના

જહરિસાંપ—ઉરદુ જામાનમાં પારસી કંમનીમાં લખવાતો ખેલ આખે દુખ છે. જામાનની મીઠાશને લઈને વાંચનારને પુર્ણ ગમ્મત મળે છે. જહરી સાંપનો ખેલ મુંબાઈની પ્રગતમાં માનવતો ને માનીતો હોવાથી વીશેષ વીવેચન કરવા જરૂર નથી મુલ્ય આઠ આના

નરસિંહ મહેતો—જુનાગઢવાશી નાગર ઇશ્વરનો પરમ ભકત નરસિંહ મહેતો જગત્ર મશહૂર છે. આ પુસ્તકમાં ભકિતરસ પુર્ણ હોવાથી હજારો નકલો ખપી છે અને ખપે છે. આ પુસ્તકની પાંચમી આવૃત્તી સુધારા વધારા સાથે તથા સુંદર ચિત્રો સાથે બહાર પડ્યો મુલ્ય એક રૂપિયો.

મીરાંબાઈ—મીરાંબાઈ ગીરધરલાલજીનાં પરમ ભકત સાક્ષાત લક્ષ્મી જીનો અવતાર જગમશહૂર છે. મીરાંબાઈની પ્રેમલદાણા ભકિત ન્યારી છે આ પુસ્તક પ્રથમ નરસિંહમહેતો નોવેલના કર્તાએ પોતાની કસાએલી કલમથી લખી છપાવીને બહાર પાડ્યું, જે લોક પ્રિય થવાથી અને હજારો નકલો ખપવાથી બીજાઓએ લખાણના ગોટા વાળી નામ મીરાંબાઈ આપી બહાર પાડ્યું, જેથી બહાર ગામના ગ્રાહકો ગીચારા છેતરાય છે. તો જે અસલ પુસ્તક વાંચવું હોય તો જે જગોએથી પુસ્તક મંગાવો ત્યાં ચોખ્ખુ લખવું કે દલાલ જેઠાલાલ વાડીલાલના ફેટાવાળું પુસ્તક મોકલવું જેથી ભગતુ પુસ્તક મોકલી આપે નહિ. હમારા પુસ્તક ઉપર ખાસ હમારો ફેટો મુકેલો છે. મુલ્ય બાર આના

રતીરમણ યાને બહુ પ્રેમ—આ પુસ્તક વિદ્વાન વર્ગમાં પસાર થયેલું છે. અને ઘણા સારા મત મળ્યા છે. પુસ્તક ખાસ વાંચવા જેવું છે. એક વખત વાંચવાથી ખાત્રી થશે. મુલ્ય બાર આના

મહીલા મર્યાદા આ પુસ્તકમાં સાત આખ્યાનો. વૃંદા. રક્ષમણી, દક્ષયજ્ઞ, શિવા સ્વયંવર, સતીદમયંતી, સતી સુકન્યા, સતી ઉષાયાને અણીરૂદ્ધ હરણ એ પ્રમાણેના સાત આખ્યાનો સતીઓના આવેદાં હોય જ્ઞાન અને ભકિતરસથી ભરપૂર પુસ્તક છે મુલ્ય ફક્ત એક રૂપિયો

વીનયચંદ્ર-નવીન નોવેલ નીતીથી પડતાં દુઃખો અને છેવટ
વીજ્યતાનો આખેલુળ ચિતાર-મુલ્ય રૂ. ૦-૧૨-૦

રમાદેવી-સત્ય પ્રેમનો આખેલુળ ચિતાર. મુલ્ય રૂ. ૦-૮-૦

નોવેલો વાંચનારા શોખીનો માટે ઉત્તમ તક.

નીચેનાં નોવેલો તૈયાર છે.

વીણાવેલી જે ભાગ રસમય નોવેલ	૧-૮-૦
સુરતીલાલ રસમય નોવેલ	૦-૧૨-૦
સુરતની સુંદરી રસમય નોવેલ	૧-૦-૦
પ્રેમની આહુતી યાને અન્ય લક્ષ્મી	૧-૮-૦
દસલાખી નોવેલ કુદરતના ખેલ	૧-૦-૦
વીરસિંહ ને લોહીનાં પ્યાલો	૧-૦-૦
મરીયમ એક દુઃખી બાળાનું ચરિત્ર	૧-૦-૦
નરીંદીન રસીક નોવેલ	૦-૮-૦
વસંતકુમારી ..	૦-૧૨-૦
કામરદેશની કામીની ..	૧-૦-૦
કાશમીર અને કેસરી	૧-૦-૦
ચંદ્રિકા ડીટકટીવ નોવેલ	૦-૮-૦
ગોદાવરી નોવેલ	૦-૪-૦
લટકાળી રસીક નોવેલ	૦-૪-૦
મનાહર મોતી ..	૦-૪-૦
ચતુર સુંદર ગરબા સંગ્રહ	૦-૪-૦

એ શીવાય ખીજા દરેક જાતનાં પુસ્તકો મળી શકશે.

બહારગામના ઓડરો ઉપર પુરતું ધ્યાન આપવામાં આવશે.

બહારગામનાં ગ્રાહકોને વી. પી. ખર્ચ જુદું પડશે.

મળવાનું ઠેકાણું

યુક્તેશ્વર દલાલ જેઠાલાલ વાડીલાલ

૬૦ સારંગપુર તળાઓની ખેળ અમદાવાદ

શીલ્પ વિધાનો ભોમીઓ—શીલ્પ કામ કરનારને અતી ઉપયોગી પુસ્તક ચીત્રા સાથે. મુદ્દય એક રૂપીઓ.

નપુશક ચિકિત્સક—કમતાકાતી અને તે આવવાનાં કારણો તથા તેને દુર કરનારાં તાત્કાલીક ઔષધો. અને સ્ત્રીઓના દરેક રોગોનાં લક્ષણો અને કારણો અને તેનાં તાત્કાલીક ગુણુ આપવાવાળાં ઔષધોનો સંગ્રહ; દરેક સ્ત્રી પુરુષોને અતિ ઉપયોગી ભાગ. ૧—૨ જીના વેદકના ગ્રંથના આધારે તૈયાર કરેલું પુસ્તક છે. મુદ્દય. એક રૂપીઓ.

વીરખાળા ઉમાદેવડી—દેવડા રજપુતની કન્યાનો વીસ્તા ભર્યો હોવાલ, મીત્ર પરિક્ષા, દેવડીનો વીજ્ય, એ અમુદ્દય વીષયોથી ભરપુર પુસ્તક થશે. મુદ્દય બાર આના.

મોહીનીચંદ્ર નૌવેલ—કેળવાએલી નાગર બાળાનો આખે-હુખ ચિતાર; અડગ વૃત્તિથી શીયળનું સંરક્ષણ, છેવટે સત્યનો જય અમુદ્દય વિષયોથી ભરપુર પુસ્તક થશે. મુદ્દય બાર આના.

પરમાર કુળદીપક ઉદયભાણુ નૌવેલ—રજપુત કુમારની નકાનો વિજય; શુરી સતી ભાણીબાનો અડગ પ્રેમ. ભાઈ ઉપર જીલમ કરનાર સામે ભાઈનું ઉસ્કેરાવું, વીગરે આખેહુખ ચીતાર દર્શાવેલો હોવાથી અત્યુત્તમ પુસ્તક થશે.

મુદ્દય બાર આના.

મળવાનું ઠકાણું.—

દલાલ જેઠાલાલ વાડીલાલ.

ઠ. સારંગપુર તળીઆની પોળ—અમદાવાદ.

છપાયછે.

છપાયછે.

છપાયછે.

હમારૂં હરદાસની કથામાં કહેવાતાં આખ્યાનોના
સંગ્રહનું પુસ્તક નામે હરદાસ આખ્યાનમાળા
થોડા દિવસમાં બહાર પડશે.

આ પુસ્તકમાં ભક્તોનાં ઉત્તમ ચરિત્રો ગદ્ય પદ્યભર્યા લખાએ
લેવાથી તેમજ સુંદર નિજા આખ્યાનવાર આવેલાં લેવાથી વાંચનારને
સાત સાથે ગમ્મત મળે છે અને આ પુસ્તકનું મનન કરવાથી મનના
મલીન વિકારો અને વિચારો દૂર થઈ મન ભક્તિ માર્ગે દોરવાય છે
એજ આ પુસ્તકની ઉત્તમતા છે. પુસ્તક ગ્લેઝ કાગળમાં 'છપાએનું'
આગેઓશી પ્રકરણ લેઈ આઈન્ડીય પાકુ છીંટનું એમ્પોસ સાથે નામ
ગોઠીય થયા. મુદ્ર્ય દોઢ રૂપીઓ, બહારગામના ગ્રાહકને ટપાલ ખર્ચ
ચાર આના જુદું પડશે. વળી આ પુસ્તકનો ગરીબ વર્ગનાં
માણસો લ.ભ.લ. રહે માટે આ પુસ્તકમાં લખાએલાં આખ્યાનોનાં
પાંખીઆં કંવામાં આવેલાં છે તે તેમાં પણ ચિત્રો મુકવામાં આવેલાં છે
તે દરેક પાંખીઆની કીમત ચાર ચાર આના રહેતી છે બહાર ગામના
ગ્રાહકને ટપાલ ખર્ચ જુદું પડશે.

વીનયચંદ્ર-નવીન નોવેલ. નીતીયા પ્રકાશ દુબે અને છેવટ
વીનયતાનો આગેદુખ ચિતાર-મુદ્ર્ય ૦-૧૨-૦

રમાદેવી-સત્ય પ્રેમને આગેદુખ ચિતાર-મુદ્ર્ય ૩. ૦-૮-૦
મગવાનું ડેકાણું—

અમદાવાદ-શુકસેતર દસાલ બેઠાસાલ વાઠીલાલ કર્તા પાસેથી

કર્તાપાસેથી ઠે. સારંગપુર તળીયાની પોળ.

વડોદરા-શુકસેતર મગનલાલ મોરારજી ઠે. લીમડીચોક

સુરત-શુકસેતર ચુનીલાલ મગનલાલ ઠે. લીમડાચોક

મુમ-આગેન એમ ત્રીપાડીની કંપની ઠે. કાપળાદેવીરોડ

